

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2018-YL-102

1945-1960 DÖNEMİ ORTADOĞU'DA ABD-SSCB REKABETİ:
MISIR ÖRNEĞİ

HAZIRLAYAN
Özlem TOKER GÖKÇE

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğretim Üyesi Ali BİLGENOĞLU

AYDIN- 2018

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.... / / 2018

Özlem TOKER GÖKÇE

ÖZET

1945-1960 DÖNEMİ ORTADOĞU'DA ABD-SSCB REKABETİ: MISIR ÖRNEĞİ

Özlem TOKER GÖKÇE

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Ali BİLGENOĞLU

2018, X + 155 sayfa

Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaş'ı sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzeni çerçevesinde ABD ve SSCB'nin karşı karşıya geldikleri yepyeni bir hegemonya mücadelesinin ve bunun içini dolduran ideolojik çarpışmanın yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindik emperyalist politikaların yanı sıra değişen teknoloji ve dünya siyasi şartlarının da etkisiyle iki büyük güç arasında yaşanan mücadele bütün bir 20. Yüzyılı tek başına etkilemeyi ve biçimlendirmeyi başarmıştır. Bu süreçten en çok etkilenen bölgelerin başında hiç kuşkusuz Ortadoğu coğrafyası gelmektedir. Özellikle moderniteyle tanışmasından itibaren hem stratejik konumu hem de sahip olduğu doğal kaynaklar sebebiyle öteden beri büyük güçler için bir çekim alanı olagelen bu coğrafya, Soğuk Savaş ile birlikte ABD ve SSCB arasında yaşanan nüfuz alanı yaratma ve hegemonya çerçevesini genişletme mücadelesinin tezahür ettiği önemli alanlardan bir tanesi olmuştur. Ortadoğu coğrafyası içerisinde her daim kültürel ve tarihsel derinliği ile kendine özgü bir siyasi alan teşkil eden Mısır ise sözü edilen bu güç mücadelesinin üzerinde yaşandığı alanlardan belki de en önemlisidir.

Çalışmanın amacı Soğuk Savaş'ın ilk dönemi olarak gösterebileceğimiz 1945-1960 yılları arasında iki büyük güç olan ABD ve SSCB'nin Ortadoğu politikalarını Mısır'ı örnek alarak incelemeye çalışmaktır. Bu bağlamda adı geçen dönemde Mısır'da yaşanan belli başlı siyasal gelişmeler gerek Ortadoğu denkleminde gerekse küresel siyasi hegemonya mücadelesi kapsamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada öncelikli olarak konu üzerine bu güne dek literatüre girmiş kitaplar ve çeşitli yerli ve yabancı dergilerde yayımlanmış akademik makaleler ana kaynaklar olarak kullanılacaktır. Bunlara ek olarak başta Web kaynakları olmak üzere diğer gereken literatür araştırmaları yapılarak konuyla ilgili belge ve veriler toplanacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Soğuk Savaş, ABD, SSCB, Ortadoğu, Mısır

ABSTRACT

THE AMERICAN – SOVIET STRUGGLE IN THE MIDDLE EAST BETWEEN 1945-1960: THE EGYPT CASE

Özlem TOKER GÖKÇE

MSc Thesis at International Relations

Supervisor: Dr. Ali BİLGENOĞLU

2018, X + 155 pages

The cold war occurred after the World War II as a new order of the World, in which a friction between USA and USSR arose from a struggle of hegemony. Aside from the familiar imperialistic politics; the struggle between the two great powers under the influence of the altering political conditions and amending technology, has affected and shaped the 20th century alone. Middle east was undoubtedly the most influenced region in this procedure world wide. Considering the strategical location and the natural resources it has; particularly after its introduction with modernity, the ceaseless attraction of this region has become one of the prominent issues of the struggle of expanding the influences and hegemony between USA and USSR. Having a unique political impact with its eternal cultural and historical deepness, Egypt was perhaps the most important one among the living fields of this struggle of dominance.

The aim of the current study is to analyze the Middle Eastern politics of USA and USSR between 1945 - 1960 with special emphasis to Egypt. In this context, the leading political developments occurred in Egypt during the aforementioned period will be assessed considering both the dynamics of Middle East and global competition of hegemony.

KEYWORDS: Cold War, ABD, USSR, Middle East, Egypt

ÖNSÖZ

1945-1960 arası dönemde Ortadoğu'da ABD ve SSCB arasında yaşanan rekabeti Mısır örneği üzerinden açıklamaya çalıştığım bu çalışmada kıymetli, bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösteren ve destek olan hocam Dr.Öğr.Üyesi Ali Bilgenoğlu'na teşekkür ederim.

Ayrıca, çalışmayı hazırlarken, bana sonsuz sabır göstererek destek veren sevgili aileme, eşime ve biricik oğlum Arden Ata'ya sonsuz sevgi ve teşekkürlerimle...

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	4
1. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE ORTADOĞU	4
1.1 Tarihsel Arka Plan.....	4
1.1.1 Şerif Hüseyin İbn Ali ve Arap İsyanı.....	6
1.1.2 Skyes-Picot Antlaşması.....	9
1.1.3 Balfour Deklarasyonu	16
1.1.4 San Remo Konferans	19
1.2 1918 -1945 Arası Büyük Güçler ve Mısır.....	26
1.2.1 Fransa, Almanya ve ABD	26
1.2.2 İngiltere	28
1.2.3 İtalya	32
2. BÖLÜM	34
2. SOĞUK SAVAŞ: KÜRESEL REKABETTEN BÖLGESEL REKABETE	34
2.1 1945-1960 Dönemi ABD-SSCB Rekabeti.....	34
2.1.1 ABD-SSCB Rekabetinin Kökeni ve Soğuk Savaşın Başlaması	34
2.1.2 Truman Doktrini.....	36
2.1.3 Marshall Planı	39
2.1.4 Kominform (Komünist Partiler Enformasyon Bürosu)	41
2.1.5 Comecon (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi).....	43

2.1.6 NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü).....	44
2.1.7 Kore Savaşı.....	47
2.1.8 Varşova Paktı	50
2.2 1945-1960 Dönemi Soğuk Savaş Ve Ortadoğu.....	51
2.2.1 İsrail Devleti'nin Kurulması.....	51
2.2.2 1948 Arap-İsrail Savaşı	57
2.2.3 Ortadoğu Komutanlığı.....	59
2.2.4 Bağdat Paktı	65
3.BÖLÜM	82
3.1945-1960 DÖNEMİ ABD SSCB REKABETİ: MISIR ÖRNEĞİ.....	82
3.1 Hür Subaylar Darbesi Öncesinde Mısır Siyaseti	82
3.2 Hür Subaylar İktidarı'nın Oluşumu	89
3.3 Nasır Döneminin Dış Politika Yaklaşımları.....	97
3.3.1 Soğuk Savaş Gölgesinde Dış Politika.....	97
3.3.2 Bağlantısızlık Hareketi Ve Mısır.....	109
3.3.3 Süveyş Krizi.....	112
3.4 BAAS Partisi (1943-61).....	118
3.5 Birleşik Arap Cumhuriyeti.....	130
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	137
5. KAYNAKLAR	143
ÖZGEÇMİŞ	155

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BAAS	:Arap Sosyalist Partisi
COMECON	:Karşıkli Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
KOMİNFÖRM	:Komünist Partiler Enformasyon Bürosu
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

Ortadoğu yıllarca eski antik uygarlıklara ev sahipliği yapmış, dünyada kültürlerin, ekonominin geliştiği ilk yer olmuştur. Buna bağlı olarak yıllar boyu savaşlara, yazışmalara ve jeopolitik paylaşımlara tanıklık etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden çekilmesiyle Batılı güçlerin daha etkili olmaya başladığı Ortadoğu'da özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında yaşanan güç mücadelesinden en fazla etkilenen ülkelerin başında Mısır gelmektedir. Bu çalışmada Soğuk Savaş'ın ilk yılları olarak anılan 1945-1960 arası dönemde ABD ve SSCB'nin Ortadoğu Politikaları Mısır örneği üzerinden tartışılacaktır.

Ortadoğu coğrafyasının modernite ile tanışmaya başladığı 19.yy'ın ilk yarısından itibaren bölge gerek kendi iç dinamikleri gerekse bölgeye dönük Batılı büyük güçlerin geliştirdiği yayılcı politikaların etkisiyle dünya siyasetinin belirleyici siyasal coğrafyalarından birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci içerisinde olduğu 19.yy'ın son yılları ve 20.yy'ın başında ise söz konusu Batılı müdahalesi Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından çok daha gözle görülür bir hal almıştır.

İki dünya savaşı arası dönemde mandater rejimlere ve bağımsızlıkçı siyasal hareketlere sahne olan Ortadoğu II. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın ikiye bölünmesi, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesiyle bölgede zayıflayan İngiliz ve Fransız egemenliği yerini iki kutuplu dünyada ABD- SSCB'nin Soğuk Savaşı'na bırakmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyada ABD ve SSCB rekabetinin en etkili olarak yaşandığı yerlerden birisi Ortadoğu coğrafyasında yer alan ve zamanla Arap dünyasının doğal lideri konumuna gelen Mısır olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Soğuk Savaş sürecinde dünyanın birçok yerinde ABD ve Sovyetler Birliği iki ayrı kampın başında yer alan süper güçler olarak, nüfuz alanlarını oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde dünyanın en çekişmeli bölgelerinden birisi olan Ortadoğu iki süper gücün mücadele alanlarının başında geliyordu. Soğuk Savaşın başlamasıyla ABD'nin Ortadoğu'daki hedefi Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutarak, komünizmin bölgeye girişini önlemektir. Truman Doktrini'nin ilanı ile bölgede ABD etkisi belirgin bir şekilde görülmeye başlanmış ve Truman'dan sonra göreve başlayan Eisenhower'ın döneminde ise ABD Ortadoğu'da doğrudan etki kurma çabası içine girmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede yoğunlaşan Arap– Yahudi çatışmaları sonucunda İngilizler, Filistin üzerindeki manda rejimine son vererek konuyu Birleşmiş Milletlere devretmiştir. Fakat Yahudilerin bunu bir fırsat olarak görüp İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesiyle 20.yy. Ortadoğu siyasetinin en büyük sorunlarından biri olan ve etkileri günümüzde de devam eden Arap–İsrail çatışmaları başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk on yıllık süresi içinde İngilizlerin bölgedeki nüfuzunun azalmasıyla Sovyetler Birliği, Kafkaslar ve İran üzerinden bölgeye girişi denemeye çalışırken, bölgedeki çıkarlarından endişe duyan ABD yönetimi de bölgede İngilizlerden kalan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Böylece Ortadoğu'da iki yeni süper güç olan ABD ve Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yerini almaya başlamıştır. Ortadoğu'nun yeni baş aktörleri olarak ortaya çıkan bu iki süper güç bölgede ortaya çıkan gelişmelere çıkarları doğrultusunda taraf olmuşlardır. ABD ve Sovyetlerin Ortadoğu'da başlayan nüfuz mücadelesinin en önemli kaynaklarından biri Arap– İsrail çatışmaları olarak görülürken, esasında en önemli mücadele alanlarından birisi de Arap dünyasının geleneksel lideri olarak görülen Mısır olmuştur.

Cemal Abdülnasır önderliğindeki Hür subaylar devrimi (1952) siyasal söylemi ve aktivizmi itibarıyla bölgede yaygınlaşan Arap Milliyetçiliği hareketinde Mısır'ı, geleneksel rolüne ek olarak çok daha kuvvetli bir çekim merkezi haline getirmiştir. Nitekim Cemal Abdülnasır'ın amacı, Ortadoğu'yu emperyalistlerden kurtararak ülkesini bölgenin lideri durumuna getirmektir. Ortadoğu'da Cemal Abdülnasır ile hızlanan Arap Milliyetçiliği, özellikle ABD'yi rahatsız ederken, Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına uygun bir manevra alanının doğuşuna kaynaklık etmiştir.

Nasır'ın, önderliğini yaptığı milliyetçi hareketin bölgede başarıya ulaşması sonucu Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmiştir. Kanalin millileştirilmesi üzerine Mısır; İngiliz, Fransız ve İsrail güçleri tarafından saldırıya uğramış ABD ve Sovyet Rusya, çıkarları doğrultusunda Mısır'ın yanında yer almışlardır. Bunun sonucunda İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'daki nüfuzları sona ermiştir. Bundan sonra bölgede oluşan boşluğu ABD ve Sovyetler doldurmaya çalışmıştır. Kanalin millileştirilmesi ile Nasır, hem Mısır'da ve hem de Arap dünyasında önemli bir lider haline gelmiştir. Nasır'ın bu yükselen karizmatik Arap lideri kimliği diğer Arap devletlerinin yönetimlerinde de etkin olmasını sağlamış, bunun sonucunda dönemin süper güçleri olan ABD ve Sovyet Rusya bölgede avantajlı bir konum elde edebilmek için Mısır'la olan ilişkilerini daha da geliştirmeye

çalışmışlardır.

Soğuk Savaş'ın ilk çeyreğinde ABD'nin Ortadoğu siyasetinde izlediği İsrail ile yakın ilişki Arap Ortadoğusu'nda ABD karşısında Sovyetlere olan sempatiyi canlı tutmuştur. ABD'nin Batı ülkelerinin de desteği ile gerçekleştirilmeye çalışılan Bağdat Paketi gibi oluşumlarla SSCB'yi çevreleme politikası uygulamasına karşılık, Nasır döneminde Mısır'ın önderliğinde Arapların ön planda olduğu bölgesel savunmaya yönelik bir politika güdülmeye başlanmıştır. Bu politikaya göre, SSCB Batı ülkeleri gibi tehdit olarak algılanmaktan çok silah ve finansal yardımlar açısından batıya alternatif olarak görülüyordu. Aynı zamanda gerçekleştirilecek olan Arap Birliği ile diğer Arap ülkelerinden de destek alınacaktı. Nasır'ın bu dönemde soğuk savaşın iki Kutbu arasındaki güç Savaşını kendi lehine kullanmaya çalıştığı söylenebilir.

SSCB özellikle 1950'li yıllarda bölgeye olan ilgisini arttırmış ve batının çevreleme politikasına karşılık bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bölge ülkelerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Mısır'daki Asuan Barajı yapımına olan katkıları bölge ülkeleri açısından olumlu karşılanmıştır. SSCB bu konjunktürde Nasır ile siyasi ve ekonomik bağlamda iyi ilişkiler içinde olmuşsa da Nasır tam anlamıyla komünist rejime ve Sovyet blokuna angaje olmamıştır.

Bu Çalışmada; 1945-1960 Arası dönemde ABD-SSCB arasında yaşanan rekabet Mısır örneği üzerinden üç bölümde incelenmektedir. Birinci Bölümde; iki dünya savaşı arası dönemde Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler tarihsel arka planıyla anlatılmaktadır. İkinci bölümde; 1945-1960 arası dönemde yaşanan ABD-SSCB rekabeti ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler üçüncü bölümde ise; Mısır'ın iç Siyasetinde yaşanan gelişmelerin yanı sıra ABD-SSCB rekabeti Mısır örneği üzerinden değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

1. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE ORTADOĞU

1.1 Tarihsel Arka Plan

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda dünya siyaseti üzerindeki birincil etkinliğini kaybetmeye başlamış ve 17. yüzyılda toprak kayıplarının da etkisi ile devlet için yeni bir dönem başlamıştır. XVIII. yüzyılda halifelik makamının etkisiyle zaman zaman fetih politikaları izlenmeye çalışılmışsa da, Osmanlı Devleti özellikle Viyana bozgunu sonrası kaybettiği prestijini tekrar kazanamamıştır. Böylece Osmanlı toprakları zamanın büyük devletlerinin yayılma ve rekabet alanı hâline gelmeye başlamıştır. Rusya, Viyana bozgunundan sonra kurulan “Kutsal İttifak” la dönemin büyük devletleri arasındaki yerini almış, hatta Osmanlı Devleti’nin kaderine yön veren devletlerden biri haline gelmiştir.¹

16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da büyük bir güç olmaya başlayan Rusya, yayılmacı hedef ve politikalarını da bu dönemde belirlemeye başlamıştır. Batılılaşma ve modernleşme çabalarının mimarı olan Çar Petro, Kafkasya, Ortadoğu, İstanbul’u içine alan coğrafyanın “açık denizlere” ulaşmış büyük bir Rus İmparatorluğu’nun oluşturulabilmesi için önemine vurgu yapmış; 18 ve 19. Yüzyıllarda Ruslar bu amacı gerçekleştirebilmek için genellikle saldırgan bir tutum izlemişlerdir.²

Osmanlı toprakları 18. yüzyılda özellikle İngiltere ve Rusya’nın rekabet alanı haline gelmeye başlamıştır. İngiltere’nin bir sömürge imparatorluğu olarak özellikle Hindistan’ı ele geçirmesi yüzyılın ikinci yarısında "Doğu" siyasetinin şekillenmesinde etkili olurken, bundan sonra İngiltere'nin ana hedefi buraya uzanan kara ve deniz yollarını güvende tutmak olmuştur.³

Bu anlamda 19.yüzyılda İngiltere’nin sömürge yolları açısından en büyük tehdit Rusya olmuştur. Rusya’nın zayıflamış durumdaki Osmanlı Devlet’i üzerinden açık denizlere

¹ Selim Hilmi Özkan , “ 17.yüzyıl Sonları ile 18.yüzyıl Başlarında Osmanlı Rus İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği Meselesi ", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 14 (yaz 2007) , s. 49

² Hüner Tuncer, Doğu Sorunu ve Büyük Güçler, Ankara, 2003, s. 18

³ K. Marx ve F. Engels , Doğu Sorunu, çe. Yurdakul Fincancı, Sol yay., 1977, s. 336

ulaşma ihtimali İngilizler açısından önemli bir tehdit oluşturmaktaydı. ⁴ Özellikle Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz'in öneminin daha da artması İngilizlerin tedirginliğini bir kat daha artırmıştır. Bu dönemde İngiliz dış politikasının temel prensibi, olası Rus ilerleyişini önleyerek, Doğu Akdeniz ve Hindistan yollarını güvence altına alabilmek için Osmanlı Devleti'ni, Rusya ile arasında, bir tampon olarak kullanmaya çalışmak olmuştur. ⁵

Orta Asya'daki Rus-İngiliz rekabeti. 20. yüzyılın başlarında "Büyük Oyun" ⁶ olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Rekabet Almanya'nın birliğini tamamlayarak bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkmasıyla farklı bir anlam kazanmıştır. İlk başlarda Rusya ve İngiltere arasındaki Asya'daki liderlik mücadelesi, Almanya'nın bölgede yayılmacı etkinliğini artırmaya başlamasıyla Rusya ve İngiltere'nin aynı ittifak içinde yer almasına neden olmuştur. ⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde yaşayan Arapların, "Büyük Oyun" içinde kullanılabileceği düşüncesi, İngiltere'nin ve Batılı devletlerin yeni planlarından biri olarak öne çıkmıştır. Bu anlamda Sykes-Picot görüşmeleri önem taşımaktadır. ⁸

Mart 1915 İstanbul Antlaşması ile Ruslara Boğazlar ve İstanbul üzerinde haklar tanınması, diğer müttefikler olan, İngiltere ve Fransa'nın da savaştan sonra oluşabilecek yeni durum için çıkarlarını koruma isteğini doğurmuştur. Bu anlamda Sykes Picot, İngiltere-Fransa ve Rusya'nın birbirlerinin çıkarlarını koruma belgesi olarak da kabul edilmektedir. Bununla birlikte Filistin'in siyasi geleceği ile ilgili alınan kararlar da belgenin diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bölgede yaşanan hızlı gelişmelere bağlı olarak oluşturulan ittifaklar ve politikalar, I. Dünya Savaşı öncesinde artış göstermiştir. ⁹

4 Ziya Nasim, (1975), Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Yayın No. 44 s. 9.

5 David Fromkin, Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922, Çev, Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993, s. 15.

6 Taha Niyazi Karaca, Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Timaş Yay, İstanbul, 2011, s. 493

7 H.Bayram Soy, Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi, 2004 Ankara,s. 271

8 Djalili Mohammad-Reza, Kellner Thierry, İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 47.

9 İsmail Şahin, Cemile Şahin "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli oyunu :Sykes- Picot Anlaşması" International Journal of Social Science, No 38, 2015, s. 244

1.1.1 Şerif Hüseyin İbn Ali ve Arap isyanı

Osmanlı'nın savaşa girmesinin İngiltere açısından en kaygı verici tarafı halifelik makamının kullanılarak İtilaf devletlerine cihat ilan edilmesi durumunda, Hindistan yolunun güvenliğinin tehdit altında olacağı ve bu durumun Hindistan'da huzursuzluk çıkmasına neden olabileceği ihtimaliydi. Bu durumdan tedirginlik duyan İngiliz makamları Osmanlı halife-sultanının prestijini sarsabilecek önemli bir Müslüman lider arayışına girişmişler ve bu noktada diğer müttefiklerin de onayıyla Mekke Emiri Şerif Hüseyin ibn Ali'nin uygun kişi olabileceğine karar vermişlerdir.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'nun şekillenmesinde İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e yaptığı vaatlerin önemi büyüktür. Bu nedenle tekliflerin hangi koşullarda yapıldıklarını, gelişmelerini ve bunlardan doğan sonuçları anlamak önem taşımaktadır. O dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam dünyasındaki en etkili makamı, Mekke emirliğiydi. Bölgenin idari işleri ve askeri güvenliği Osmanlı valisi tarafından sağlansa da emirin iki kutsal şehri koruma sorumluluğu Mekke emirine ayrıcalıklı bir özerklik sağlamaktaydı. Mekke emirinin Hz. Peygamber soyundan geldiği iddiasında olan ailelerden seçiliyor olması ve "şerif " unvanını taşıyor olması da Arap dünyasında emirin nüfuzunu artıran etkenlerdi.¹¹

Hüseyin ibn Ali (1855- 1931) Haşimi ailesinden geliyordu ve emirliğe 1908'de Abdülhamid tarafından getirilmişti. İttihat ve Terakki'ye siyasal ve dini sebeplerden dolayı güven duymayan Hüseyin, makamındaki ilk yıllarında İstanbul'a karşı daha fazla özerklik kazanabilmek adına aşiretler arasında ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Emirin geleneksel, sınırlı ve bölgesel hedefleri Birinci. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uluslararası diplomasi sahnesine çıkmıştır.¹² Şerif Hüseyin 1915 Temmuz ayında İngiltere'yle ittifak yapmak için Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri McMahon'a bir mektup göndererek, Osmanlı hükümetine karşı isyan başlatma koşullarını bildirmiş, böylece Hüseyin-McMahon yazışmaları olarak bilinen süreç (Temmuz 1915- Mart 1916) başlamıştır.¹³ İngiltere, Hüseyin kadar önemli bir Müslüman müttefik kazanmanın yanı sıra, Osmanlılara karşı bir Arap ayaklanmasını başlatabilmek için yazışmalara devam etmiştir. Yazışmalar sırasında en

¹⁰ Temel İskit, Diplomasinin Gücü, Ocak 2017, İstanbul, s.80

¹¹ Temel İskit, a.g.e, s. .38

¹² Mary Wilson "The Hashemites, the Arab Revolt and Arab Nationalism ". The Origins of Arab Nationalism, R.Khalidi (Ed), Columbia University Press, 1991, s. 205 -207.

¹³ Temel İskit, a.g.e, s. 86

tartışmalı konu sınırlar olmuştur. Bütün Arap halkını temsil ettiği iddiasında olan Hüseyin, Osmanlılara karşı silahlı ayaklanma karşılığında İngiltere'nin Arabistan Yarımadası, Lübnan, Filistin dahil Suriye ve Irak vilayetlerini -yani, Mısır'ın doğusundaki Arapça konuşulan dünyayı- kapsayan bağımsız bir Arap devletinin tanınmasını istiyordu. İngiltere ise, kendi çıkarlarının yanı sıra müttefiki Fransa'nın çıkarlarını da korumaya çalışıyordu. Bu nedenle İngiltere Suriye'nin orta ve kuzeyinde kalan bölgenin halkının tamamen Arap olmamasını sebep göstererek Şerif Hüseyin'in önerdiği Arap devletinin sınırları içinde yer alamayacağını bildirmiştir. McMahan'un Hüseyin'e Suriye kıyılarını vermek istememesinin gerçek sebebiyse, bu bölgeyi Fransızların istiyor olmasıydı. Yazışmalar boyunca, McMahan bu konudaki ısrarından vazgeçmezken, Hüseyin de Suriye kıyılarındaki hak iddiasından vazgeçmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Yazışmalar sonucunda konunun savaştan sonra görüşülmesine karar verilmiştir. McMahan da, Suriye konusunda gelecekte yapılacak görüşmeler ve Irak'ın bazı bölgelerinde İngiliz varlığının kabulüne karşılık Hüseyin'in toprak taleplerini kabul ederek; *"Büyük Britanya, Mekke Şerifi'nin önerdiği sınırlar içinde kalan bölgedeki bütün Arapların bağımsızlığını tanımaya ve korumaya hazırdır"* sözünü vermiştir.¹⁴

Mektuplaşmalar sonucunda, İngiltere, savaştan sonra bağımsız bir Arap devletini tanımayı kabul edecek ve Osmanlılara karşı ayaklanması için Hüseyin'e malzeme, silah ve para verecek ve Arap halifesi ilan edilmesi durumunda halifeliğini tanıyacaktı. Buna karşılık Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı topyekun silahlı ayaklanma başlatarak Osmanlı rejimini, İslamiyet'in düşmanı olarak ilan edecekti. Bu durumda Her iki tarafta amaçlarına ulaşmış görünüyorlardı Hüseyin'in istekleri büyük bir devletin garantisiyle desteklenmiş, İngiltere de değerli bir Müslüman müttefik kazanmıştı. Fakat bazı toprak anlaşmalarının savaş sonrasına bırakılmış olması, İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki gerçek niyetleri konusunda ortaya atılan tartışmaları kaçınılmaz hale getirmişti. Şerif Hüseyin de Müttefiklerin kabul edeceklerinden çok daha büyük bir Arap devleti istediğini ve o devletin sınırlarının gelecekte pazarlığa yol açacağını biliyordu.¹⁵ Hüseyin'in emrindeki güçlerin Mekke'de bulunan Osmanlı birliklerine saldırdığı 10 Haziran 1916'da Arap isyanı başlamış oldu.¹⁶ Eylül ayı geldiğinde savaş boyunca kuşatma altına alınan Medine dışında Hicaz'ın önemli şehirlerinin çoğu Hüseyin tarafından işgal edilmişti. Hüseyin, başlattığı isyanı haklı göstermek için İslami dayanışma davasına sığınarak, isyanın lideri olarak önemli

¹⁴ William Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, 2008, İstanbul, (çev) Mehmet Harmancı, s.178

¹⁵ Temel İskit, a.g.e, s. 95-98.

¹⁶ G. Antonius The Arab Awakening, Simon, Pub. 2001, s.195

konumunu, İslamiyet'e olan görevi şeklinde meşrulaştırmaya çalışıyordu. Çağrısının hedefi, "*şeriatı önemsemeyen bir grup ateist serüvenci*" olarak tanımladığı İttihatçı rejimin devrilmesiydi. Halifeye saldırmamaya özen gösteren Hüseyin, Müslümanları ayaklanıp halifelerini İttihatçılardan kurtarmaya davet ediyordu. Şerif Hüseyin'in bir araya getirdiği aşiret güçleri oğlu Emir Faysal tarafından yönetiliyordu ve bu güçlere içlerinde Lawrence'ında yer aldığı İngiliz danışmanlar ile bir grup Iraklı eski Osmanlı subayı da yardım ediyorlardı.¹⁷ Faysal'ın 1 Ekim 1918'de askerleriyle Şam'a girmesi, Arapların savaş çabalarının sonunun geldiğine işaret etmekteydi. Faysal, İngilizlerin babasına verdiği söze uygun davranacağına inanarak hemen bir idari yönetim sistemi kurmaya başladı.¹⁸

İttifak devletleri savaş sırasında Osmanlı topraklarının gelecekteki durumuyla ilgili çeşitli anlaşmalar imzalamışlardı. Bu anlaşmalar Arap müttefiklerin de ihtiyaçlarını göz önüne alıyormuş gibi yapılmasına karşın, sadece ittifakın Avrupalı üyelerinin çıkarlarına hizmet amacını güdüyordu. Savaş öncesinde ve sırasında yapılan bu anlaşmaların amacı, savaş sonrasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önceden bir çözüme kavuşturarak ittifakı ayakta tutmaktı. Bu da ittifak üyelerine önceden toprak dağıtımını sağlayacak anlaşmaların yapılması ile elde edilmeye çalışılmıştı.

1915'te Rus orduları Doğu Anadolu'da Osmanlılar, Polonya da Almanlar tarafından yenilgiye uğratılırken, İngiltere ve Fransa Rusların savaşa devam etme isteklerinin kaybolacağından korkarak Rusya'ya 1915 Mart ayında imzalanan Konstantinopolis Anlaşması ile İstanbul'u ve boğazları ilhak etme hakkını tanıdılar. Fakat Konstantinopolis Anlaşması, Lenin'in 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra çarın müttefiklerle yaptığı eski anlaşmaları hükümsüz sayma kararını almasıyla hiç bir zaman yürürlüğe girmemiştir. Lenin'in bu kararı İngiltere ve Fransa tarafından da büyük bir rahatlama ile karşılanmıştır.

Müttefikler arasındaki en tartışmalı konulardan biri de Fransa'nın Osmanlı Suriye'sinde hak iddia etmesi olmuştur. Fransa batı cephesinde muharebe savaşlarının yükünü taşıırken Ortadoğu'daki çıkarlarını doğrudan koruyamıyordu. Ayrıca bölgede İngiltere'nin askeri varlığını giderek artması Fransa'yı tedirgin ediyordu. Bu konuyu çözümlmek için bir araya gelen iki ülke temsilcileri 1916 Mayıs ayında yaptıkları gizli bir anlaşmayla Arap Ortadoğu'sunun büyük bir kısmını kendi aralarında paylaştılar. Sykes-Picot adıyla anılan bu anlaşma, İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e verdiği sözlerin bir kısmının da

¹⁷ Temel İskit, a.g.e, s. 146

¹⁸ Cemal Kemal, "Osmanlı'nın Filistin Cephesindeki Son Muharebesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, No: 45 , Bahar 2010, s. 48

ihlal edildiği anlamına geldiği için savaşın en tartışmalı belgesi olmuştur.¹⁹

1.1.2 Sykes-Picot Anlaşması

Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan anlaşma, Rusya'nın da dâhil olmasıyla tamamlanmıştır. Anlaşma adını görüşmeleri yürüten İngiliz Mark Sykes ve Fransız muhatabı François Georges Picot'dan almıştır. Anlaşma “Küçük Asya Antlaşması” olarak da anılmaktadır. Anlaşma, tarafların daha önceden yaptıkları çalışmalardan beslenmiştir. Bu antlaşmanın yapılmasında İngiltere açısından “De Bunsen” komitesinin varlığı ve çalışmalarının önemi büyüktür.²⁰ İngiltere komiteyi Osmanlı'nın Asya'daki topraklarının paylaşımını belirlemek üzere Nisan 1915'te oluşturmuştur.²¹ Dönemin Savaş Bakanı Kitchener, Sykes'ı komitede kendi özel temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Bunun nedeni Sykes'in, çıkmış olduğu Doğu seyahatlerinde Osmanlı himayesindeki farklı etnik ve dini gruplarla bağlantı kurmuş olmasıydı.²² Sykes 1. Dünya Savaşı öncesinde; “*Londra'dan Kalküta'ya kadar uzanan alanda İngilizlerin sonsuz çıkarı vardır. Barışta ya da savaşta karadan, denizden veya kanaldan olan iletişimimiz asla kopmamalıdır.*”²³ diyerek İngiliz dış politikasını hedefini belirlemiştir.

Savaş sırasında, müttefikler arasında yaşanabilecek anlaşmazlıklar Almanya karşısında müttefikleri zor duruma düşürebileceğinden, Rusya için önemli olan İstanbul ve Boğazlar meselesi Mart 1915'te İstanbul Antlaşması'yla güvence altına alınmıştır. Savaş başlamadan İngiliz çıkarları ve için güçlü bir Osmanlı İmparatorluğunun olması gerekliliğine inanan Sykes, 1914'te 1. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın müttefiklerin karşısında Almanya ile birlikte savaşa girmesiyle, bu düşüncesinden vazgeçmiştir.²⁴

De Bunsen Komitesi, yaptığı 13 toplantı sonucunda Haziran ayı sonunda nihai raporunu sunmuştur. Rapor öncelikle durum tespiti yapılarak İngiltere'nin önündeki seçeneklerin, belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. İngilizler 'in, Boğazlar ve İstanbul konusunda Rus iddialarını kabul etmesi de rapora yansımıştır. Aynı zamanda Fransızlar 'in,

¹⁹ Şahin, a.g.m, s. 258

²⁰ T.G.Fraiser, McNamara, R. Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu, İstanbul, 2011, s. 84

²¹ Aaron S. Klieman, “Britain War Aims in the Middle East in 1915”, Journal of Contemporary History, Vol. 3, No. 3, The Middle East (July, 1968), pp. 237-251, s. 237.

²² Shane Leslie, Mark Sykes His Life And Letters, Cassell And Company, LTD, London, 1923, s. 86-116.

²³ Leslie, a.g.e., s. 234.

²⁴ James Barr, A Line in the Sand: The Anglo-French Struggle for the Middle East, 1914-1948, W.W. Norton & Company, New York, 2012, s. 3. (Türkçesi için bkz. J.Barr, Kırmızı Çizgi, Pegasus Yay., İstanbul, 2016)

Kilikya, Kudüs, Filistin ve Suriye'yi almak istediği bölgeler olarak gördüğü de raporda belirtilmiş,²⁵ bunun yanı sıra İskenderun'un Fransa'ya bırakılmasına karar verilirken , Hayfa da İngiltere'ye bırakılacaktı.²⁶ İngilizlerin Hayfa'yı istemesinin nedeni Mezopotamya ile Akdeniz arasında yapılacak olan demiryolu güzergahında önemli bir liman kenti olmasıydı.²⁷ Komite, Fransa'nın Ortadoğu'daki amaçlarına ulaşmasını engelleme konusunda Rusya ve Fransa arasındaki mezhep farklılığından kaynaklanan rekabete güvenirken, Hicaz'ın durumunu ise, Mekke Şerifi Hüseyin'in savaş sırasında hangi safta yer aldığı belirleyecekti. Filistin'in geleceği konusunda alınan karar ise İngiliz himayesinde olması ya da özel bir yönetime devredilmesi yönündeydi.²⁸ Komitede, Osmanlı Devleti için öngörülen alternatifler Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletlerince işgal edilmesi, Osmanlı Devleti'nin farklı nüfuz bölgelerine ayrılması, kağıt üzerinde İmparatorluğun devamını hükümetini tâbi kılarak sağlamak, Osmanlı Devleti'nde federe bir yapılanmaya gidilerek yerinden yönetimin sağlanması şeklindeydi.²⁹ Dönemin baskın politik dinamikleri Osmanlı Devleti'nin ilhakını desteklemesine rağmen Komite, itilaf devletleri arasında anlaşmazlıklara neden olabileceğinden ve İngilizlere ek maddi sorumluluk yükleyebileceğinden, planının uygulamama yönünde karar almıştır.³⁰ Komite bunun yerine, Osmanlı Devleti'nin Asya ve Ortadoğu'daki topraklarında federe devletler oluşturulmasını önermiştir.³¹ Bu durum ileride İngiltere'nin nüfuz alanını artıracak gibi İngilizleri yeni mali ve askeri sorumluluklardan kurtaracaktı. Komitenin bu raporu İngiliz hükümeti tarafından resmîyet kazanmamış olsa da alınan kararlar, İngilizlerin Ortadoğu üzerindeki niyetlerini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu rapor aynı zamanda İngiltere'nin bundan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaktan vazgeçtiğinin bir kanıtı olarak da yorumlanabilir.

Fransızların Ortadoğu'ya yaklaşımı ise özellikle Doğu Akdeniz'de yaşayan hıristiyan halklarla tarihi ve dini bağlarının olduğu iddiasıyla şekillenmiştir.³² Ancak daha önceleri Fransızların da Osmanlı devleti konusundaki genel yaklaşımı İngilizler de olduğu gibi Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması yönündeydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı

²⁵ Klieman, a.g.m., s. 242-43.

²⁶ Dart Brooks Risley II, British Interests and the Partition of Mosul, BA Thesis, The University of Texas at Austin, May 2010 s. 37

²⁷ Fromkin, a.g.e., s. 140

²⁸ Klieman, a.g.e., s. 243.

²⁹ Fromkin, a.g.e., s. 139.

³⁰ Klieman, a.g.e., s. 244

³¹ Fromkin, a.g.e., s. 140

³² Paul C. Helmreich, Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 10

başladıktan sonra, değişen koşullarla birlikte Fransa'nın Doğu politikası da yeniden şekillenmiştir.

Savaşın başlamasıyla Rusya'nın toprak taleplerinin artabileceği ihtimaline karşılık Fransa da Orta Anadolu'nun güneyinden Bağdat'a kadar olan merkezi bölgeleri, kendi nüfuz alanına dahil etmek istemiştir.³³ Fransa'nın çıkarlarını müttefiklerle paylaşmak için yaptığı görüşme teklifi, 23 Mart'ta İngiliz yetkililere iletilmiştir. Ancak İngiltere hükümeti görüşme teklifini erken bulduğu gerekçesiyle geri çevirmiştir.³⁴ Sykes-Picot için yapılan müzakereler öncesinde Fransızlar Filistin, Suriye, İskenderun ve çevresini talep etmekteydi.³⁵ Bu bağlamda Fransa'nın Asya Komitesi 1915 Temmuzunda bahsi geçen yerlerin ilhakını önermişti.

Sykes-Picot Antlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan bir antlaşma gibi görünse de görüşmelerin kaderini etkileyen diğer bir boyutu da Şerif Hüseyin ile Mısır Yüksek Komiseri McMohan arasında geçen yazışmalar olmuştur. Bu görüşmelerin gerçekleşmesinden önce bölgede İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Babıali baskınıyla hükümeti ele geçirmesi ve merkezi politikalar izlemeye başlaması gibi önemli gelişmeler yaşanmıştır.³⁶

El-Ahit ve El-Fettat gibi gizli dernekler, İttihak ve Terakki'nin öngördüğü merkezîyetçi yapıdan rahatsızlık duyarak yaşadıkları bölgelerde özerklik talebiyle kurulmuşlardı, içlerinde Osmanlı ordusunda yer alan Arap subaylar vardı. Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal da bu gizli örgütlerle temas halindeydi³⁷ ve bu örgütlerle birlikte öngördükleri Arap Krallığı'nın sınırlarını belirleyen Şam Protokolü'nü hazırlamışlardı. Şerif Hüseyin Şam Protokolüyle kabul edilen sınırları, McMahan aracılığıyla 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda İngiliz yetkililere iletmış, ancak protokol sınırların abartılı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir.³⁸

Şerif Hüseyin'in, Osmanlı hakimiyetinden kurtulup İngiltere'nin garantörlüğünde bir

³³ Edward Peter Fitzgerald, "France's Middle Eastern Ambitions, Sykes-Picot Negotiations, and Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 4 (Dec., 1994), s. 703

³⁴ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 348.

³⁵ C. M. Andrew, A. S. Kanya-Forstner, "The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918", *The Historical Journal*, Vol. 17, No. 1 (Mar., 1974), pp. 79- 106, s. 82

³⁶ Şahin, a.g.m., s. 248

³⁷ Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Antalya Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007, s. 70

³⁸ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 351

Arap Devleti kurmayı hayal ederken İngilizler 'in ise tamamen askeri nedenlerle Arapların desteğini kazanabilmek için bu görüşmeleri yaptığı söylenebilir. İngiliz hükümeti McMahon'dan, Osmanlı ordusunda yer alan Arap askerlerinin ve cephe gerisindeki Arapların İngiliz safında yer almalarını sağlamak için Şerif ile temas kurmasını istemiştir.³⁹ Bu süreçte Şerif Hüseyin oluşabilecek İngiliz saldırısını öne sürerek Osmanlı Hükümetinin cihat çağrısına cevap vermemiştir. Bazı İngiliz politikacılara göre Osmanlı'nın uygulayabileceği Panislamizm politikasına karşın kullanılabilir güç olarak Panarabizm politikasının uygulanabilmesi Şerif Hüseyin'in isteklerine cevap verilmesine bağlıydı. Bu noktada Kahire'deki İngiliz yönetiminin amacının; halifeliği İstanbul'dan alıp Ortadoğu'daki bir Arap şeyhine vererek bölgeyi daha kolay yönlendirebilmek olduğu söylenebilir.⁴⁰

Şam Protokolünde yer alan sınırlar Fransız çıkarlarıyla ters düştüğünden İngiltere, Şerif Hüseyin'e gönderdiği 4 Ekim 1915 tarihli mektubunda, İskenderun ve Şam'ın batısında kalan bölgeleri protokolde yer alan krallığın nüfuz alanından çıkarmayı önermiştir. McMahon 18 Ekim'de İngiliz hükümetinin Araplara garanti vermemesi durumunda Arapların, Almanların ve Türklerin yanında yer alabileceklerini belirtmiştir.⁴¹ Ancak İngiliz yönetimi McMahon'dan; Şerif Hüseyin'e, talep ettiği sınırlar konusunda belirsiz davranarak süreci uzatmasını istemiştir. McMahon da bu talimatlara uyarak, İran Körfezi çevresi ve Suriye sahili hariç Şerif'in bölge üzerindeki taleplerini tanıyacaklarını bildirmiştir.⁴² İngilizler'in McMahon-Hüseyin yazışmalarındaki temel stratejisi, görüşmeleri oldukça uzatarak Arapların umutlarını canlı tutulmasını sağlamak böylece İngiltere'ye karşı bir mücadelenin içine girmelerinin önlemek olarak değerlendirilebilir.⁴³

Buraya kadar anlatılan McMahon-Hüseyin yazışmaları ve İngilizler ile Fransızlar arasında Ortadoğu haritasını yeniden şekillendirmek için yapılan görüşmeler Sykes-Picot görüşmeleriyle aynı zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Fransız tarafının, Kahire Büyükelçisi aracılığıyla McMahon-Hüseyin yazışmalarından haberdar olmuştur.⁴⁴ Fransız tarafının bu görüşmelerden haberdar olmasıyla harekete geçebileceği düşüncesinin yarattığı tedirginlik İngilizleri Osmanlı toprakları konusunda Fransızlarla yapılan görüşmelere

³⁹ Elie Kedourie, "Cairo and Khartoum on the Arab Question, 1915-18", The Historical Journal, Vol. 7, No: 2 (1964), s. 281.

⁴⁰ Temel İskit, a.g.e. s. 83

⁴¹ James Barr a.g.e. s. 19

⁴² James Barr a.g.e. s. 20

⁴³ Fromkin a.g.e. s. 178

⁴⁴ James Barr a.g.e. s. 22

resmiyet kazandırmaya itmiştir.⁴⁵ Fransızlar, İngilizlerden görüşme teklifini aldığıında, müzakerelerde Fransa'yı temsilen Georges François Picot'ı görevlendirmeyi düşünüyordu.⁴⁶ Fransa Suriye toprakları üzerinde hak iddia ettiği gibi Filistin topraklarında da hak iddia ediyordu. Ayrıca Fransa, Suriye sahilinden Musul'a kadar olan bölgeyi de kontrol etmek istiyordu. Picot'a göre Fransa'nın amacı; Ortadoğu'daki çıkarlarını gerçekleştirebilmek için Osmanlı'dan sonra oluşacak boşluğu, "Büyük Suriye -la Syria integrale- yi hayata geçirerek doldurmaktı. Fransızlar "Büyük Suriye'yi" hayata geçirerek yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla kendine yeten büyük bir Suriye sömürgesi oluşturmayı planlanıyordu.⁴⁷ Picot, Filistin ve Suriye'den vazgeçmezken Araplar için Musul, Bağdat ve Basra'nın yeterli olabileceğini öne sürüyordu. Fransızlar İngilizlerle yapılan görüşmede kendi nüfuz alanı olarak gördükleri Musul'u Araplara bırakabileceklerini belirtirken İngilizlerden de Bağdat ve Basra konusunda fedakarlık yapmalarını istiyordu.⁴⁸ İngiliz heyeti Picot'un taleplerine, olumlu yaklaşmış aynı zamanda toplantıda İngilizler Picot'a, Arapların Hüseyin ile yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı'ya karşı ayaklanabileceklerinden de bahsetmişlerdir. Yapılan görüşmelerde Picot, İngilizlerin amacının Fransa'nın taleplerini sınırlandırarak, Şerif Hüseyin tarafından kurulabilecek olan Arap devletine destek sağlamak olduğunu fark etmiştir⁴⁹. Yapılan ilk görüşmelerde Picot'un uzlaşmaz tavrı ve isteklerini geniş tutarak, pazarlık alanı kazanmaya çalışması İngiliz görüşmecilerin amaçlarının da Fransız çıkarlarıyla örtüşmemesi bu görüşmelerin bir sonuç alınmadan tamamlanmasına neden olmuştur. Sykes, Arapların kendilerini güvende hissedebilmeleri için Suriye üzerinde hak iddia eden Fransızlarla anlaşılması gerektiğine inanmaktadır. Diğer taraftan olası İngiliz-Fransız gerilimini aşmanın ancak bu görüşmelerle mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Sykes aynı zamanda acele edilmezse Şerif'in İttihat ve Terakki tarafından ortadan kaldırılabilirliğini ve Arap isyanı planının gerçekleştirilemeyeceğini de belirtmiştir. Aynı toplantıda Sykes Akka-Kerkük hattının güneyinin de İngilizlerin kontrolünde olması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁰

İngiliz donanmasının başındaki Balfour ise Mısır'daki durum güçlendirilmeden yapılan bu plana karşı çıkarken, Savaş Bakanı Kitchener ise çizginin Hayfa'yı da içine alması durumunda Arapların devre dışı bırakılabileceğini belirterek öneriye olumlu

⁴⁵ Fitzgerald, a.g.e. s. 707

⁴⁶ Fitzgerald, a.g.e. s. 708

⁴⁷ Fitzgerald, a.g.e., s. 709

⁴⁸ Elie Kedourie, a.g.m., s. 287

⁴⁹ Fitzgerald, a.g.e. s. 710

⁵⁰ Barr, a.g.e. s. 8

yaklaşmıştır. Görüşleriyle kabinede prestij kazanan Sykes, hükümet tarafından Picot ile yapılan görüşmelerde oluşan çıkmazı aşmak için Nicolson'un yerine görevlendirilmiştir.⁵¹ Sykes savaş komitesine verdiği bilgide, Hayfa'nın güneyindeki bölgeyi İngilizler'in hakimiyetinde tutmak istediğini belirtmiştir. Sykes ayrıca Filistin'in İngiliz topraklarına katılmasından yana olduğunu da belirtmiştir.⁵² Picot'a göre de İngilizler, Mısır ve civarında oluşan isyan hareketleri nedeniyle Fransızlarla anlaşma konusunda aceleci davranıyorlardı. 21 Aralık'ta yapılan ikinci görüşmelerde Picot, İngilizlerin anlaşma konusunda aceleci davranma mecburiyetinde olmalarından dolayı Fransızların hakimiyet alanını Musul'a kadar uzatılmasını istemiştir.⁵³ Buna karşılık İngilizlerin de Lübnan'ı istemesiyle⁵⁴ görüşmeler yeniden tıkanmıştır. İki tarafta nüfuzları altındaki Arapları dolaylı olarak kontrol ederek kendilerine sadık koloniler oluşturmak istiyorlardı. İki tarafın da Musul ve Kerkük üzerindeki ısrarının nedeni ise bölgede bulunan zengin petrol yataklarıydı.

Antlaşma sonuçlandığında Mezopotamya'nın büyük bölümü İngiliz kontrolünde kalırken, Musul tampon bölge olarak Fransızlar'a bırakılmıştır. Şam ve Halep'in batısındaki topraklara Akdeniz sahiliyle birlikte Fransızlara bırakılmıştır. Böylece Şerif Hüseyin'in egemenlik alanı, Fransa'nın gölgesinde kalacaktı. Hayfa ve Akka limanlarının ise İngiltere'ye bırakılmasına karar verilmişti. Fransa, Suriye, Kilikya, Halep, Hama, Humus ve Şam'ı içine alan Arap Devleti'ne karşılık, Filistin üzerindeki iddiasından da vazgeçmiştir. Böylece Fransızların "Büyük Suriye" projesinin sekteye uğradığı da söylenebilir. Gerek İngilizlerin gerekse Fransızların Filistin üzerindeki ısrarcı tavrı, bölgenin uluslararası bir yönetime verilmesinin yolunu açmıştır.⁵⁵ Antlaşmaya göre, İngiltere'nin denetimde olacak bölgeler, İran Körfezi'nin kuzeyinden, Bağdat'ın kuzeyine kadar olan topraklardan oluşuyordu. İngiliz ve Fransız doğrudan yönetimlerinin sınırında kalan topraklar ise, ülkelerin nüfuz alanlarını belirliyordu. Sykes-Picot Antlaşması ile İngilizler tarafından öngörülen bu paylaşım aynı zamanda İngiliz devlet adamlarının Ortadoğu'da yaşayan halklarla ilgili düşüncesini yansıtmaları açısından da önem taşımaktadır. Hüseyin verilen sözlere rağmen, plebisit şartına bağlanılarak Arapların özyönetimine verilecek bölgeye haritalarda ve yapılan antlaşmada yer verilmemiştir.⁵⁶ Uluslararası yönetime bırakılan Filistin bölgesinde İngiltere, Akka ve Hayfa limanlarına sahip olarak demiryolunun da

⁵¹ Fromkin, a.g.e. s. 181

⁵² Elie Kedourie, Arabic Political Memoirs and other studies, s. 238

⁵³ İsmail Şahin, C.Şahin, a.g.m, s. 254

⁵⁴ Barr, a.g.e. s. 25

⁵⁵ Ömer Osman Umar, Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi 2004, Ankara, s. 352

⁵⁶ Fromkin, a.g.e. s. 178

yapımıyla, Mezopotamya üzerinden Akdeniz'e inmiş olacaktı. Böylece Hindistan yolunun güvenliğini sağlarken aynı zamanda Rusya'nın güneye inme politikasını engellemeyi Fransa'nın da bölgedeki varlığından yararlanarak başarmış oluyordu.⁵⁷

Sykes ve Picot, anlaşmaya son noktayı koyabilmek ve Rusya'nın da onayını almak için Petrograd'a gitmişlerdir. Rusya'nın Anadolu İstanbul ve Boğazlar üzerindeki isteklerinin bir bölümü Fransız nüfuzu alanında yer alıyordu. Aynı zamanda Rusya, Fransa'nın İran'a kadar olan bölgede etkili olmasına da karşı çıkıyordu. Petrograd'taki görüşmelerde Fransa Kerkük vilayeti üzerindeki iddiasından vazgeçmiş, buna karşılık Sivas Kayseri bölgesi Fransa'ya verilmişti. Görüşmelerde Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzon'unda Rusya'ya verilmesine karar verilmiştir.⁵⁸

Savaşın başladığı ilk dönemlerde itilaf devletleri açısından savaşın kötü gidebileceği ihtimali, İngilizleri Filistin ve çevresinde hakimiyet kurma arayışına itmiştir. Bölgenin İngilizler açısından stratejik olarak önem taşımasının nedeni Süveyş kanalına yakın olmasıydı. Fakat Sykes-Picot antlaşmasında herhangi bir anlaşmazlık durumunda İngiltere'yi bu bölgeye bağlayan uluslararası kontrolde söz hakkı olması dışında bir politik argüman yoktur.⁵⁹ Sykes İngiltere'nin Filistin üzerindeki amaçlarını meşrulaştırabilmek için Yahudi Filistin'i fikrini desteklemeye başlamıştır. Bazı araştırmacılar İngilizler' in Süveyş Kanalı'na çok yakın olan bu bölgenin kontrolünü sağlamak için Siyonizmi ve Filistin davasını desteklediğini belirtmektedirler.⁶⁰ Sykes-Picot Antlaşması Filistin'in geleceği konusunda İngilizlerin düşüncelerini ortaya koyması ve sonrasında oluşturulan politikalara temel oluşturması bakımından da önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşımını amaçlayan gizli bir antlaşmadır. 1. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa'nın liderliğinde hazırlanan Bu antlaşma Osmanlı topraklarının; İtilaf devletleri tarafından paylaşımını hedeflemektedir. Antlaşma ile aynı zamanda İngiltere başta olmak üzere diğer batılı devletlerin de kolaylıkla manipüle edebileceği bir Arap devletinin kurulmasını da öngörmektedir. Üç büyük devlet arasında yapılan antlaşmadan daha sonra

⁵⁷ Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi, 2016 /3, sayı 25, s. 68

⁵⁸ Anderson, a.g.e, .s. 349

⁵⁹ Barr, a.g.e. s. 29

⁶⁰ William L. Cleveland, Martin Burton, A History of the Modern Middle East, Westview Press, Philadelphia, 2009, s. 163

İtalya ve Japonya da haberdar edilmiştir. Antlaşma ile belirlenen Ortadoğu haritası daha sonra yapılacak olan Sevr Antlaşması ve San Remo Konferansı gibi önemli tarihi antlaşmalara da zemin hazırlamıştır. Sykes-Picot antlaşmayla çizilen sınırlar bölgede ileride siyasi ve mezhepsel çatışmalar yaşanmasına zemin hazırlamıştır. İngiltere bağımsız bir Arap devleti vaadiyle Şerif Hüseyin ve komutasındaki Arapları kandırarak Sykes-Picot Antlaşmasıyla Araplara verilen sözler hiç bir zaman yerine getirilmemiştir. Sykes-Picot Antlaşması bütünüyle uygulanamasa bile, uzun yıllardır bölgede var olan dengeyi bozan ilk antlaşma olması açısından önem taşımaktadır. Bu antlaşma sonrasında Avrupalı devletler tarafından Anadolu ve Ortadoğu konusunda yapılan Sevr gibi antlaşmalar temelinde Sykes-Picot' un izlerini taşımaktadır.

1.1.3 Balfour Deklarasyonu

Sir Mark Sykes, İngiltere'nin Ortadoğu siyaseti konusunda Dışişleri Bakanlığı'na danışmanlık görevini yürüttüğü sırada Fransızlarla ve Mekke Şerifi Hüseyin ile Filistin'in geleceği konusunda da görüşmelerde bulunuyordu. Aralık 1915'te yapılan görüşmelerde Sykes Fransızlara ve Mekke şerifi Hüseyin'e İngiliz kontrolü altında, içinde Filistin'in de yer alacağı bir devlet kurulmasından bahsetmiştir.⁶¹

Mart 1915'te oluşturulan Savaş Konseyi'nde Lloyd George, Fransızlarla çatışmak yerine Fransa'ya Filistin karşılığında İskenderun'u vermeyi öneriyordu. 1915'te De Bunsen Komitesi de özellikle Mısır ve Süveyş Kanalı'nın savunulması konusunda Filistin'in öneminin altını çizmişti. Kanalın tüm suyollarını kısaltıyor olması Hindistan yolu için büyük bir avantaj demektir. Bu nedenle Süveyş Kanalı'ndan Sina Çölü içlerine uzanan Filistin 'in İngiltere açısından stratejik önemi büyüktü.⁶²

Şubat 1916'da Sykes, Siyonizm ile bağlantı kurmaya başladığı sırada, Fransız delegesi Georges Picot ile yapılan görüşmelerde Filistin'in geleceği en önemli konular arasındaydı. Fransızlar, Filistin'in uluslararası bir yönetime bırakılmasına razı olmuşlardı. Fakat Sykes'ın gerçek isteği Filistin'de İngiliz hakimiyeti kurmaktır.⁶³ Yapılan görüşmelerde, İngiltere ve Fransa arasındaki Filistin'de hakimiyet kurma rekabeti arttıkça, Rusya'da önemli bir üçüncü taraf olarak yerini almaya başlamıştı. Fransa'nın ya da Rusya gibi yeni bir gücün Orta

⁶¹ Mim K. Öke, Filistin Sorunu, 2002, İzmir, s. 231

⁶² Mim K. Öke, a g e. s. 225

⁶³ Ayşe Eryaman, "20 yüzyılın Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası", The Journal of International Civilization Studies, 2017, Bahar, Volume 2 (1), s. 11

Doğu'da üstün duruma gelmesi ihtimali, İngiltere açısından Filistin'de Süveyş kanalı için tampon bölge oluşturma ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Filistin'in kazanılması ve savaştan sonra elde tutulması bu nedenle de çok önemliydi. Filistin politikasında başı çeken isimlerden biri olan Lloyd George İngiltere'nin kontrolünde bir Filistin'in kazanılması ve uluslararası Yahudi gücünün kullanılarak savaş politikasına destek sağlanması için çalışmalara başlamıştı.⁶⁴

2 Nisan'da Kabine, Güney Filistin'in Türk kuvvetlerinden temizlenmesi amacına hizmet edecek bir politikayı kabul etti. Aynı zamanda Lloyd George ve Lord Curzon Siyonist hareketi desteklemenin ve İngiltere himayesinde bu hareketin geliştirilmesinin önemine değinmişlerdi. Bu çerçevede, Sir Mark Sykes özellikle Filistin ile ilgili olarak Araplara bağlayıcı taahhütte bulunmama talimatı almıştı. İngilizler bu noktada asıl problemin Araplardan değil, Fransızlar'dan kaynaklanacağını düşünüyorlardı. Filistin hareketi Batı cephesinde çok başarılı olmazken, İngilizlerin emperyalist hedeflerinden çekinen Fransızlar tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Gazze'de yaşanan askeri başarısızlıktan sonra da Savaş Kabinesi'nde Filistin'e yönelik askeri hareket fikri belirmişti. Aynı zamanda Türk harekâtının Bağdat'a yöneleceği endişesinin Filistin cephesine yoğunlaşmanın zeminini hazırladığı söylenebilir. Filistin'de kazanılacak bir zafer ve Kudüs'ün alınması İngiltere nezdinde büyük önem taşıyordu. İngiltere'nin Filistin'i işgali ve Rusya'nın savaştaki gücünün azalması, İngiltere ve Fransa arasında Filistin üzerinde hakimiyet kurma konusunda diplomatik bir çatışmayı ön plana çıkarmıştı. Temmuz 1917'nin sonlarında durum İngiltere lehine değişmiş Sina Çölü'nü geçen askeri ilerleyişle İngilizler Mekke ve Filistin'in güney sınırına hakim olmuştu. Bununla birlikte İngiltere, Filistin'de kurulacak Yahudi yurdu fikrine giderek artan bir ilgiyle yaklaşmaktaydı.⁶⁵

Weizmann'ın öncülük ettiği Siyonist hareket İngiltere'nin Filistin hareketindeki başarısı ile iyice ağırlık kazanmıştı. Ayrıca bu durum İngiltere Hükümeti içerisindeki Yahudi sempatisi ile de birleşince İngiliz Kabinesinde Filistin'de Yahudi Yurdu kurmayı öngören taslak öneriler hazırlanmaya başlamıştı. Nihayet, Kasım 1917'de Balfour, uluslararası Siyonist hareketin önderlerinden Lord Rothschild'a gönderdiği mektupta "*Filistin'de*

⁶⁴ Tekdal, A., British Policy (In Palestine) Towards the Establishment of a Jewish National Home, 1915- 1929, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, a.g.t., s. 25

⁶⁵ Eryaman ,a.g.m. s. 16

Yahudi halkı için bir ulusal yurt kurulmasını sempatiyle karşıladığını ve bu amaca ulaşılmasını kolaylaştırmak yoğun bir çaba göstereceğini” belirtmiştir. ⁶⁶

Balfour Deklarasyonu'nun bir anlamda siyonistlerin Filistin üzerindeki emellerine ulaşmasında, İngiltere'nin yardım etme taahhütü olduğu söylenebilir. Deklarasyonda Filistin’de Yahudiler tarafından kurulması planlanan "ulusal yurt" un İngiliz Hükümeti tarafından destekleneceği belirtilirken, bölgede yaşayan Yahudi olmayan halkın haklarının ihlal edilmeyeceği de belirtilmekteydi. ⁶⁷ Her ne kadar Balfour Deklarasyonu’nda vaat edilen Yahudi yurdu fikrinin savaş gerekliliği içerisinde başarılı sonuç veren hareketin ertesinde asıl amaç olan Filistin’de kalmayı meşrulaştırma yönünde bir adım olduğu söylenebilir. Deklarasyonun yayınlanmasından sonra Lloyd George, müttefiklerin şansını arttıracak ve düşmanı zayıflatacak her güç ve görüşü harekete geçirme stratejisinin bir parçası olduğunu açıklayarak deklarasyonun temelde savaş önlemi olarak kabul etmişti. ⁶⁸ Bu düşünce ile paralel olarak, Sander’e göre İngiliz Dışişleri Bakanı’nın bu mektubu yazmasının nedenlerinden birinin de müttefik olarak savaşa katılan ABD’de güçlü olduğu bilinen yahudi diasporasını etkileyerek, desteğini sağlamaktı. ⁶⁹

A. J. Balfour, kendi adıyla tarihe geçen bu metinde birbirine tamamen zıt iki vaatte bulunmuştur; bir yandan üzerinde başka bir milletin yaşadığı toprakları Yahudilere vâdederken, diğer yandan üzerinde yaşadıkları topraklar başkasına vâdedilen millete toprakları üzerindeki haklarına herhangi bir zarar gelmeyeceği sözünü vermiştir. Bu ifadelerin içerdiği paradoks, ilk vaadin gerçekleşmesinin ardından, Araplara yapılan vaadin aksi, yaşanan gelişmelerle ve tarihî tecrübe ile de kanıtlanmıştır. Bu deklarasyonun en kısa ve net tanımı şu şekilde yapılmıştır:

“Bu öyle bir belgedir ki, onunla bir millet, diğer bir millete üçüncü bir milletin toprağını büyük bir gösterişle vâdetmiştir. Üstelik kendisine vaatte bulunulan o millet, daha millet bile değil, sadece dinî bir toplulukken ve toprak da, vâdedildiği sırada dördüncü bir millete, yani Osmanlı’ya aitken...” ⁷⁰

⁶⁶ Arı, T., Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul, 2004, s. 123

⁶⁷ Ömer Osman Umar, "Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi, 2002, cilt 12 sayı 2, s. 433

⁶⁸ Eryaman, a.g.m., s. 15-16

⁶⁹ Sander, O., Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e, Ankara, 2005, s. 383

⁷⁰ Roger Garaudy, İlahî Mesajlar Toprağı Filistin, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2011, s. 262

Bu deklarasyonun ardından 24 Nisan 1920’de imzalanan San Remo ve Ağustos 1920’de Sevr antlaşmalarının ardından Filistin, 24 Temmuz 1922 yılında Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere’nin manda yönetimine bırakılmıştır. ⁷¹ Deklarasyonun yayınlanmasından sonra İngiliz mandası altındaki Filistin’e 1920-40 arası dönemde yahudi göçü hız kazanmıştır. ⁷²

1.1.4 San Remo Konferansı

Daha önceki bölümlerde değinilen MacMahon-Hüseyin görüşmeleri, Sykes-Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu İngiliz kademelerinde ideolojik ve stratejik açıdan düşünce farklılıklarına yol açmıştı. Tartışma konusu olan temel konular işgal bölgelerindeki vilayetlerin ilhak edilip edilmeyeceği, işgal bölgelerinde ne şekilde bir yönetim kurulacağı, Arapların isteklerinin hesaba katılıp katılmayacağı idi. İngiliz politikaları ile ilgili kademelerde yaşanan düşünce farklılıkları politikaların şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. ⁷³

Irak’ın işgalinin öncesine uzanan, Hindistan ve Mısır’da kurulan yönetim yapılarında görev alan politikacıların edindiği tecrübeler düşünce okullarının şekillenmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Kaynağını Hindistan yönetimi ve Lord Curzon’dan alan Hindistan düşünce yapısı, Arap isteklerinin gerçekleştirilmesi lehine taviz vermeye karşıydı ve Irak’ta ilhak politikasını destekleme eğilimindeydi. Irak’ta görevli kamu yöneticisi A.T. Wilson tarafından temsil edilen bu düşünce yapısı imparatorluğun Hindistan ile olan bağlarının güvenliğinin Ortadoğu üzerinde sürekli İngiliz yönetimi gerektirdiğini belirtiyordu. ⁷⁴ Kahire’de ise Mısır düşünce yapısı hakimdi ve bu düşünce yapısı İngiliz yöneticileri tarafından destek verilen, İngiltere ile yakın ilişkiler içerisinde olan Arap devletlerinin oluşumunu ve gelişmesini destekleyerek Ortadoğu’da İngiliz kontrolünün sağlanması gerektiğini savunuyordu. Lord Curzon Irak ve Filistin’de doğrudan İngiliz yönetimini, savunurken, Gertrude Bell Arap Hükümetinin kurulmasına büyük bir ilgi göstermişti. Paris Barış Konferansı boyunca Gertrude Bell ve Lawrence Faysal’ın bağımsızlık fikrine önemli ölçüde destek sağlamışlardı. ⁷⁵ İngiliz-Mısır düşünce yapısını savunanlar manda sistemini, İngiliz vaatlerini, İngiltere’nin stratejik ihtiyaçlarıyla ve Arap milliyetçiliği ile uzlaştırmaya

⁷¹ Kasalak, a.g.m., s. 71

⁷² Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C: I (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, No: 252, Ankara 1993, s. 200

⁷³ Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1975, s.65-68

⁷⁴ Peter Mansfield, Ortadoğu Tarihi, İstanbul 2012, s. 285

⁷⁵ David Garnet, The letters of T. E. Lawrence of Arabia, Londra 1964, ss. 323-329

yarayan bir yöntem olarak görüyorlardı. İmparatorluğun önemli sömürge yolları, İngiltere'nin gölgesinde Arap devletlerinin kurulmasıyla ve İngiltere ile korunabilecekti. Bu düşünce şekilleri ışığında, manda prensibi, doğrudan yönetim ve ilhak etme gerekliliği olmaksızın etkin bir siyasi ve stratejik kontrol mekanizması olarak kabul görülüyordu. Churchill'in herhangi bir ilhakin söz konusu olmayacağını belirtmesine rağmen burada yer alan bölgeler, kontrol için gerekli gerekçeyi sunacak olan büyük güçlerin mandası olacaktı.⁷⁶

Barış Konferansı'nın başlamasıyla ilhak politikasına karşı çıkanlar emperyalist politikalara bağlı olarak yapılan yardımlarla zayıflayan ekonominin düzelmesini istiyorlardı. Ekonomik nedenlere ek olarak Süveyş kanalı ve İran Körfezi'ne yakın stratejik açıdan önemli yerlerin İngiliz kontrolünde olmasını istiyorlardı. İngiltere, İran Körfezi'nde yer alan devletlerin şeyhlikleri ile özel antlaşmalar yaparak İran Körfezinde hakimiyet sağladıktan sonra Mezopotamya, Filistin ve Ürdün'de stratejik açıdan nüfuzunu resmileştirerek gücünü tesis etmek istiyordu. Bu hedefi gerçekleştirme konusunda, sıradan sömürge taahhütlerinden fazlasını içeren etkili bir kontrol mekanizmasının kurulması, en iyi çözüm olarak görülüyordu. İngiltere Manda yönetimi formülü ile, stratejik açıdan önem taşıyan bölgeler üzerinde güçlü kontrol sağlayabilme amacı ile bu bölgelerin kontrolünün yükünü kabul etme gerekliliğini birleştirmişti.⁷⁷ Manda yönetimleri kararı, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı ve milliyetçilik fikirlerinin dünyada etkili olduğu bir zamanda verilmişti. 1919 Paris Barış Konferansı'nda manda prensibi İngiltere açısından, ilhaka yer olmadığı taahhütü ile Arap milliyetçilerine verilen sözler açısından stratejik gerekliliklere uyarlanmış sömürge kontrolünün yeni bir aracı olarak kabul edilmiştir.⁷⁸

Paris Barış Konferansı'nda Musul da petrol nedeniyle İngiltere ve Fransa arasında önemli bir görüşme konularından birisi olmuştu. Musul petrol araştırması için gelecek vaat eden bir alandı. Savaş sonrasında Osmanlı topraklarının bölüşümü konusunda yapılan Sykes-Picot görüşmeleri Musul'u Fransız kontrolüne bırakmıştı. Bu anlaşma da Mayıs 1916'da Paris ve Londra tarafından onaylanmıştı. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa'dan Sykes-Picot Antlaşması'nı tekrar müzakere etmesini ve Musul'u İngiltere'ye

⁷⁶ Haas, E.B., "The Reconciliation of Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System", *International Organization*, Sayı.4, New York, 1952, s. 528

⁷⁷ Elpeleg, Z., *Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyni*, Dilek Şendil (çev.), İstanbul, 1999, s. 27

⁷⁸ Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara, 1993, s. 26

birakmaya razı olmasını talep etti.⁷⁹ Fransa Başbakanı Clemenceu, İngiltere'den Milletler Cemiyeti'nin kendilerine bıraktığı Suriye manda yönetimine destek olması ve Irak'ın diğer bölümleri ile Musul için verilen imtiyazlardan önemli bir pay vermesi koşuluyla bu talebi kabul edeceğini belirtti. Ayrıca, İngiltere Başbakanı, herhangi Alman silahlanmasını önlemek için alınacak olan önlemler konusunda Fransa'yı destekleyeceklerini de ifade etti. Fransa'nın Musul'u İngiltere'ye bırakmasında üç gerekçenin öne çıktığı söylenebilir.⁸⁰ İlk neden Clemenceu'nun Fransa'nın Avrupa'daki güvenliğinin garanti altına alınmasını istemesidir. Bu düşünce temelinde, Fransızlar Ren bölgesindeki amaçlarını teminat altına almak için desteğine ihtiyaç duyduğu İngiltere ile muhtemel bir anlaşmazlığı önleyebilmek için Filistin'e yönelik iddialarından vazgeçmenin yanında Musul'u da İngiltere'ye bırakmıştır. İkinci olarak, Fransa'nın Sykes-Picot Antlaşması'nın tamamında değişiklik yapılmasına yönelik İngiliz taleplerinin önüne geçmek istemesidir. Clemenceu Adı geçen anlaşmanın bazı maddelerinden taviz vererek, önem verdiği Suriye ve Lübnan üzerinde kontrol iddialarını sürdürmek ve genişletmek istiyordu. Üçüncü olarak, Lloyd George'un İngiltere'nin kontrolündeki Musul'daki petrolden elde ettiği kardan pay verileceğini belirtmiş olmasıdır.

İngiltere ve Fransa savaş sonrasında oluşacak sınırlar konusunda kendi aralarında nüfuz alanlarına karar vermişlerdi. Bu anlamda I. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Barış Konferansı ile İttifak Devletleriyle yapacakları antlaşmaları oluşturmak için çalışmalara başlamışlardır. Yapılan görüşmelerde Versay (Versailles), Sen Jermen (Saint-Germain), Nöyyi (Neuilly), Trianon Antlaşmaları taraf olan devletlerle imzalanmıştır.⁸¹ Ancak Osmanlı Devleti ile yapılacak olan antlaşmanın hazırlanması ve imzalanması gecikmiştir. Bunun nedeni müttefiklerin kendi aralarında yaşadıkları fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarıdır.

Londra Konferansı'nın 3 Mart 1920 tarihli oturumunda İngiltere başbakanı "İtalyan üyeler tarafından da uygun bulunacak bir yerde Osmanlı ile imzalanacak barışın hazırlanması konusundaki düşüncesini dile getirmiş, İtalya Başbakanı Nitti de, konferansın İtalya'da yapılmasını kabul etmiştir.⁸² İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, Ortadoğu ve Afrika'da çözülememiş birçok sorunun varlığını hatırlatarak bu konuda daha çabuk hareket edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

⁷⁹ Fraiser, a.g.e. s. 146

⁸⁰ Fitzgerald, a.g.e. s 698-699

⁸¹ Charles Howard Ellis; The Origin, Structure & Working of the League of Nations, Houghton Mifflin Company, Boston, 1929, s. 496

⁸² Dilek, M.S. ve Küçük E. (2012). "SanRemo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni politikası", Turkish Studies, 7 (3), s. 960

San Remo'da yapılacak olan konferansın hazırlıkları yapılırken müttefik devletler antlaşma şartlarının Türkleri itilaf devletlerine karşı harekete geçirecek düzeyde ağır koşullarda olmaması gerektiğini düşünüyorlardı.⁸³ Ermeni örgütleri de İngiltere'nin desteğini kaybetmemek için çaba sarfediyorlardı.⁸⁴ San Remo Konferansı'nın toplanmasından önce İngiltere ve Fransa Başbakanları arasında yapılan özel görüşmede, Mezopotamya petrolünün paylaşılması konusu görüşülmüştü. Yapılan görüşmede her iki tarafta, Ermeni meselesi konusunda mandater bir devlet arayışındaydılar böylece meselenin askeri ve siyasi zorluklarıyla uğraşmamış olacaklardı.⁸⁵

18 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nın ilk oturumu İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katılımıyla gerçekleştirilmişti. Konferansta bu üç ülke Başbakanlık düzeyinde temsil edilirken Osmanlı Devleti ise konferansa çağrılmamış ve oturumlarda bulunamamıştır.⁸⁶ 19 Nisan 1920 başlayan oturumda Japon Büyükelçi Matsui Keishiro'nun da katılımıyla Gündem maddeleri görüşülmeye başlanmıştır. ABD'nin 24 Mart 1920'de Türklerle yapılacak olan barış antlaşması ile ilgili gönderdiği nota gündemin ilk maddesini oluşturmaktaydı.⁸⁷ ABD'nin Londra'da yapılan Konferansa katılmaması ve Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması'nı da kabul etmemiş olması, müttefiklerin, ABD'nin tavrının nasıl olacağı konusunda endişe yaşamalarına neden olmuştur.

24 Mart 1920'de ABD Dışişleri Bakanı bir nota göndererek, öncelikle Osmanlı Devleti'nin imzalanacak olan barış antlaşmasına çağrılmasa bile bu konuda söz söyleme hakkının olduğunu belirtmiş, Ortadoğu'da adaletli bir düzenin sağlanabilmesi için Osmanlı'nın görüşlerine de yer verilmesi gerektiğini açıklamıştır. İkinci olarak ABD'ye göre "Açık Kapı Politikası" izlenmeli ve bu politika ülkelere, başkalarına zarar verebilecek ayrıcalıklar sağlamamalıydı. ABD Son olarak alınan kararlarda Amerikan çıkarlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte ABD kendini bağlayıcı söylemlerden uzak dursa da Ermenistan konusunda tarafını belli ederek Trabzon'un, Ermenistan'a verilmesini istediğini belirtmiştir.⁸⁸ İngiltere Başbakanı Lloyd George, ABD tarafından gönderilen notanın özellikle Ermenistan, İstanbul ve Trakya bölgeleri başta

⁸³ Salahi Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II, TTK, Ankara, 2003, s.74

⁸⁴ Ömer Kürkçüoğlu; Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.s. 65

⁸⁵ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 961

⁸⁶ Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (Derl.Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 2010, s. 106

⁸⁷ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 962

⁸⁸ Laurance Evans, Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 286- 287

olmak üzere bir çok soruna neden olabileceğini belirtmiş, ABD'nin önerilerinin müttefikler tarafından uygulanmasının sorunları daha da büyütürken antlaşmanın imzalanmasını geciktireceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte müttefik devletlerin ekonomik açıdan Türkiye'de uzun süre askeri birlik bulundurabilecek güçleri de yoktu.⁸⁹ ABD notasına verilen cevabı Curzon'un hazırlamış olması, konferanta hakim olan gücün İngiltere olduğunu göstermesi açısından da önem taşımaktadır

İngiltere, savaşın bitmesiyle petrolün az olduğu bölgelerde ve Ermenistan konusunda sorumluluk almamak için özellikle Ermeni sorununun yükünü Amerika'ya yüklemeye çalışmış ancak sonuca ulaşamamıştı. Bu durum İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Irak'ın bazı bölgelerinde de mandaterlik sorumluluğunu yüklenmek istemediklerini gösteriyordu.⁹⁰ İngiltere, mandater devlet bulamadığı bahsi geçen bölgelerde küçük devletler kurarak "böl ve yönet" siyaseti uygulamayı düşünüyordu. Bu projeye birlikte; petrol bölgelerinin etrafı küçük devletçikler oluşturularak koruma altına alınırken, Osmanlı Devleti'ne verilecek olan toprakların etrafı da yeni oluşumlarla kuşatılmış olacaktı. Londra'da toplanan temsilciler, Milletler Cemiyeti'nin Ermenistan mandaterliğinin üstlenmesini öneriyorlardı. Milletler Cemiyeti ise konu ile ilgili cevabında mandaterlik yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini belirtmiş ve bu konuda istekli bir devletin olması gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca Konsey müttefiklerden Ermenistan için gerekli malî ve askerî kaynakların ve denize çıkış imkanlarının değerlendirilmesini de istiyordu.⁹¹

Osmanlı Devleti'nin batıdaki sınırlarının oluşturulması amacıyla yapılan görüşmelerde ise İtalya Başbakanı Nitti; antlaşma hükümlerinin Türkler lehinde olmaması durumunda Yunanistan'ın büyük bir savaşa sürüklenebileceğini belirtmiş, aynı zamanda İslam Dünyası'nın verebileceği desteğe de vurgu yapan Nitti, oluşabilecek bir çatışma durumunda İtalya'nın, asker gönderemeyeceğini de dile getirmiştir. İtalya başbakanı müttefiklere, Ermeniler konusunda sorumluluk altına giremeyecekleri mesajını da vermişti.

İngiltere Başbakanı Lloyd George, Nitti'nin endişelerini anladığını belirterek, nüfusun çoğunluğunun.⁹² Türk olmadığını savunduğu Trakya'nın tamamının Türklere bırakılmayacağını belirtiyordu. Ayrıca Çatalca sınırının Türkler açısından uygun olduğunu savunuyordu. Bunun nedeni Osmanlı kuvvetlerinin Enez-Midye kadar uzun bir sınırı

⁸⁹ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 963

⁹⁰ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 964

⁹¹ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 964

⁹² Söylemezoglu, Galip Kemali, Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939 s. 209

koruyamayacağı endişesiydi. İtalya Başbakanı 22 Nisan 1920 tarihli oturumda Osmanlı Devlet'i tarafından hazırlanan ve Edirne İzmir ve Trakya'da Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğunu gösteren istatistikleri kurula sunmuş, İngiltere Başbakanı Lloyd George ise Osmanlı tarafından hazırlanan istatistiklere güvenmemelerini sebep göstererek, istatistikleri kabul etmediklerini bildirmiştir.⁹³ San Remo Konferansı'nda Yunanistan lehine kararlar alınırken esas alınan istatistikler gerçektir. ⁹⁴ İngiltere gerek ekonomik gerekse politik nedenlerle Anadolu'nun batısında yeni bir savaşı göze alamıyordu. Bu nedenle bu bölgede Yunanlılarla stratejik bir ortaklık oluşturarak Yunan ordusundan yararlanmayı amaçlıyordu. Yunanlılar ise bu ortaklıkla İngiltere gibi büyük bir devletin desteğini almış oluyordu.

Lloyd George'un oturumda dile getirdiği bir başka konu ise Ermeni yetkililerinin beklentileriydi. Oturumda Yunanistan'ın isteklerine göre hareket etmeyi uygun bulan Lloyd George, Ermenistan konusunda ise sorumluluk almayı uygun bulmuyordu. Öyle ki *“Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu Erzurum'un Ermenistan'a bırakılmasına savunmanın barış antlaşmasının imzalanması sürecinin uzamasına neden olabileceği düşüncesiyle çok sıcak bakmıyordu”*⁹⁵ San Remo Konferansı'nda alınan kararların tatbik edilebilmesi için Türk tarafının direncinin kırılması gerekiyordu. Bu nedenle Yunan ordusu taarruz hazırlıklarına başlamıştı.⁹⁶

San Remo Konferansı'nda yapılan oturumlarda Ermeni meselesinin çözümü konusunda İngiliz yönetim kademelerinde derin görüş ayrılıkları mevcuttu. Bu anlamda Dışişleri bakanı Curzon tarafından sınırların belirlenebilmesi için oluşturulan özel bir komite Erzurum'un Ermenilere verilmesi gerektiğini söylüyordu. Curzon'un amacı bağımsız Ermenistan Devleti'nin kurulabilmesi için stratejik açıdan önemli olan Erzurum'un Ermenistan'ın sınırları içinde yer almasını sağlamaktı. Böylece herhangi bir Pan-islam ya da PanTuran hareketinin ortaya çıkması durumunda Türkiye'de yaşayan Müslümanlar ile doğdakiler arasında yer alan bir Ermeni Devleti tampon olarak kullanılabilirdi. Ayrıca Lloyd George'a göre İstanbul, İzmir ve Trakya İtilaf devletlerinin işgalinde olduğundan, Ermenilerin yardımına kuvvet göndermekte oldukça zordu.⁹⁷ Bu iki durumla ilgili olarak Lloyd George'un kurula sunduğu çözüm önerilerinden ilki: ABD başkanı Wilson'ın antlaşmayı o gün ki şartlarıyla kabul etmesi durumunda, kurulun Londra Konferansı'nda

⁹³ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 965

⁹⁴ Tevfik Bıyıklıoğlu; Trakya'da Milli Mücadele, I, TTK, Ankara, 1992, s. 247-248

⁹⁵ George Lloyd, The Truth About The Peace Treaties, II, s. 1301-1334

⁹⁶ Kazım Özalp, Milli Mücadele 1919-1922, I, TTK, Ankara, 1998, s. 126-133

⁹⁷ Dilek ve Küçük, a.g.m., s. 965

belirlenen kararlara uygun davranması. İkinci öneri ise zaman kazanabilmek ve uygun bir mandater devlet bulabilmek için bahsi geçen yerlerin geçici bir süreyle Milletler Cemiyeti'nin kontrolüne verilmesiydi. San Remo Konferansı sonrasında İngiltere'de tartışmalar devam ederken, ABD Dışişleri Wilson'un Ermenistan sınırları konusunda hakem olmayı kabul ettiğini bildirmiştir.¹ Haziran 1920'de Amerikan Senatosu'nda ki oylamada Ermenistan mandaterliği teklifi reddedilmiş Lloyd George'un Ermenistan konulu önerisi Sevr Antlaşması kapsamında kayıt altına alınmıştır.⁹⁸

Sonuç olarak İngiltere, dünya kamuoyunun önünde haklı görünebilmek için Osmanlı Devleti'ni azınlıklara kötü muamele yapmakla suçlamış, özellikle Ermenileri propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Savaşın bitimiyle Ermeniler Büyük Ermenistan'ı kurmak istemişler İngiliz dış politika aktörleri, İngiltere'ye ek sorumluluklar yükleyebileceği gerekçesiyle Ermenistan mandaterliğini kabul etmemişler bu konuda bölgeyi önce ABD'ye daha sonra ise Milletler Cemiyeti'ne vermeye çalışmışlardır. İngiltere'nin Ermenistan'ın mandaterliğini ısrarla ABD'ye vermek istemesinin nedeni Mezopotamya bölgesinde yaşanabilecek herhangi bir Rus saldırısına karşı ABD'nin güçlü bir tampon oluşturabileceği düşüncesiydi.

Büyük güçler kendi çıkarları gerçekleştirebilmek için diplomasiyi kullanmaya çalışırken, Türk dış politikasına şekil veren Mustafa Kemal Paşa tam bağımsızlık, milli egemenlik ve milli sınırlar ilkeleriyle hareket ederek mandaterlik olasılığını ortadan kaldırmış ve Sevr Antlaşması'nın geçersiz olmasını sağlamıştır. Doğu Cephesi'nde kazanılan zaferle, ABD Başkanı Wilson'un Sevr'e istinaden hazırladığı Türk-Ermeni sınırı hakkındaki raporu da devre dışı kalmıştır.⁹⁹

Sonuç olarak Konferans, Arap toprakları üzerinde yüzyıllardır süre gelen Osmanlı egemenliğine son vererek, bu topraklarda Fransız ve İngiliz manda devletlerinin kurulmasını karara bağlamıştır. Irak ve Filistin'in İngiliz, Suriye ve Lübnan ise Fransız mandasında yer almasına karar verilirken, sınırlar çizilirken bölgenin gerçekleri ve orada yaşayanların istekleri göz ardı edilmiştir. Bu noktada San Remo Konferansı'nın bir bakıma Sykes-Picot Antlaşması'nın kararlarını onayladığı söylenebilir. Konferansta Osmanlı Devleti'nin borçları konusunda da komisyon kurulmuş fakat bu konuda da Türk yetkililere söz hakkı tanınmamıştır.

⁹⁸ Nihat Erim; Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.s. 559-560.

⁹⁹ Fahir Armaoğlu; "Amerika Sevres Antlaşması ve Ermenistan Sınırları", Nisan 1997 s. 133-148

San Remo Konferansı'nda konuşulan bir diğer konu ise Osmanlı Devleti'nin Asya ve Kuzey Afrika'daki topraklar üzerindeki hakkından vazgeçmesi olmuştur. Ayrıca özerk bir devlet olarak Kürdistan, bağımsız bir devlet olarak da Ermenistan'ın kurulması fikri konuşulmuştur. Trakya ve Batı Anadolu bölgelerinin ise Yunanistan'a bırakılması konuşulurken Lübnan ve Suriye, Fransızlara bırakılmıştır. Filistin, Irak ve Musul'un da İngiltere'nin koruması altına girmesine karar verilmiştir. Bunun yanında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan petrol anlaşması ile Musul'un İngiliz mandasına girmesi nedeniyle İngiltere'nin Fransa'ya bölgeden elde edilen petrolün %25'inden hisse verilmesi kararlaştırılmıştır. Boğazların geleceği ise uluslararası bir komisyona bırakılmış, Boğazların ticari gemilere ve savaş gemilerinin geçişine her zaman açık tutulmasına karar verilmiştir. San Remo Konferansındaki anlaşma, Osmanlı temsilcisi Tevfik Paşa tarafından imzalanmayınca Yunanlılar; Batı Trakya, Balıkesir ve Bursa'yı, İngilizler ise; Bandırma ve Mudanya'yı işgal etmişler. Bu işgaller ile Osmanlı'ya gözdağı vermek isteyen İtilaf Devletleri amaçlarına ulaşmış ve Saltanat Şurası toplanarak Sevr Anlaşmasını imzalamıştır.

1.2 1918 -1945 Arası Büyük Güçler Ve Mısır

Tarih boyunca konumu ve bereketli toprakları nedeniyle önemli bir yerleşim alanı olan Mısır 16. yüzyılın başlarında Osmanlıların egemenliğine girmiş Osmanlıların zayıflamasıyla önce Fransızların sonra da İngilizlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.

1.2.1 Fransa, Almanya ve ABD

19. yüzyılın sonlarında özellikle Napolyon döneminde Fransızların bölgede hakimiyet kurma çabaları İngilizlerin zaman zaman Osmanlı ile yaptığı ittifaklar nedeniyle sonuç bulamamıştır. Fransa'nın 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki hakimiyetini İngilizlere kaptırmasında sömürgelerin takibi açısından maliyetlerin artması ve kara ile deniz hakimiyeti için gereken lojistik desteğin zamanla sağlanamaması önemli rol oynamıştır. Napolyon İngilizlerin Hindistan ile olan bağını kesmek için Mısır'a düzenlediği seferlerde başarısız olunca 19. yüzyılın sonlarında Fransa, Ortadoğu'da söz hakkını yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır.

İngilizler' in 1882'de Mısır'ı işgal etmesiyle de Mısır üzerinde İngiliz hâkimiyeti iyice belirginleşmiştir. Bazı batılı devletlerin muhalefet etmesine rağmen İngilizler bu işgal hareketinden geri adım atmamışlardır. ¹⁰⁰ İngilizlerin bu konuda direnç göstermelerinde Hindistan'dan başlayan sömürgecilik hareketini Ortadoğu ve Afrika'da da devam ettirmek isteği ve İngiliz donanması açısından Süveyş Kanalı'nın stratejik açıdan büyük önem taşıyor olması etkili olmuştur. Fakat yaklaşmakta olan Alman tehlikesi İngiliz ve Fransızları beraber hareket etmeye zorlamış, 1. Dünya Savaşı'nda da müttefiklik durumu devam etmiş ancak Fransa konsantrasyonunu Avrupa'ya yönlendirdiği için Ortadoğu'da çok fazla yer edinememiştir. ¹⁰¹ Fransa'nın Skyes Picot anlaşması ile zaten Ortadoğu'da istediği şeyleri kısmen elde etmiş olması da Avrupa'ya doğru yönelmesine katkıda bulunmuştur. ¹⁰² İngilizler, Fransızların boş bıraktığı bölgelerde sömürgeci faaliyetlerde bulunmuş ve Fransa ile pazarlık için önemli bir kazanım elde etmişler, ¹⁰³ Fransızlar da zamanla sömürgelerin yarısından el çekmek zorunda kalmışlardır. Savaş sona erdiğinde İngilizler istedikleri çoğu şeyi almışlar, Fransa'nın Mısır ve Ortadoğu üzerindeki hayalleri Suriye ve Lübnan'la sınırlı kalmıştır.

ABD'nin ise bölgeye ilgisi 19. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri ile başlamış daha sonra Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkilerle ilerlemiştir Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında ortaya çıkan Wilson prensipleri ise Ortadoğu'daki halkın özgürlük arayışına ön ayak olmuştur. Ancak mevcut ticari ilişkiler nedeniyle Osmanlı imparatorluğu'na karşı bir tavır içinde bulunmamış olan ABD hükümeti ilk önceleri Ortadoğudaki paylaşımında yer almak istememiş, bölgedeki manda devletler bağımsızlıklarını kazanmaya başlayınca bölgeye ilgisini arttırmayı tercih etmiştir. ABD açısından 2. Dünya Savaşı'na kadar bu politikanın etkili olmasında İngiliz ve Fransızların Ortadoğu'daki hakimiyeti de önemli rol oynamıştır. Ancak iki dünya savaşı arası biraz da ABD ile diğer batılı ülkelerin kışkırtmasıyla filizlenen Arap milliyetçiliği düşüncesi İngiltere ve Fransa'yı yıpratmış ve 2. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu dinamikleri ABD ve Sovyet Rusya etrafında şekillenmeye başlamıştır.

Savaştan yenik çıkan Almanya, 1. Dünya Savaşı'ndaki yenilginin faturasını ağır ödemiş Versailles Antlaşması ile hem askeri hem de ekonomik yönden ağır yaptırımlarla

¹⁰⁰ Kuran, Ercüment. "II. Abdülhamit Dönemi Tarih Kaynağı Olarak Sadrazam Said ve Kamil Paşaların Hatıraları", F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003), Bildiriler, Elazığ, 2004. S. 30

¹⁰¹ Helmreich, Paul. Sevr Entrikaları, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996 .s. 12

¹⁰² Fromkin, "David. Barışa Son Veren Barış", 4.Baskı, İstanbul, Epsilon Yayınevi, 2004. S. 293

¹⁰³ Fromkin, a.g.e., s. 292

karşılaşmıştır. ¹⁰⁴ 1930 ekonomik buhranı sonrası gelişen siyasi ortamda Hitler'in de etkisiyle özellikle İtalya ile yakın ilişkiler kuran Almanya'nın 1939 öncesi Ortadoğu'da herhangi bir yaptırım gücü olmamıştır. İngilizler de Almanya'ya karşı bölgede agresif bir tutum izlememiştir. Almanya'nın Avrupa'daki girişimlerinin daha fazla olması da bu politikada etkili olmuştur. Her ne kadar Almanya, ABD ve Fransa dönemin önemli ülkelerinden olsalar da 1918-1945 arası Mısır için bölgede İngiltere ve İtalya'nın politikaları daha çok önem taşımaktadır.

1.2.2 İngiltere

1882'den itibaren Mısır da İşgalci bir güç olarak bulunan ¹⁰⁵ İngiltere 1. Dünya Savaşı'na kadar agresif bir politika izlememiş ancak savaş ile beraber oluşan kaos ortamında Osmanlının düşman saflarında yer aldığını belirterek yayılmacı politikalarını daha da artırmıştır. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesini fırsat bilerek Mısır'daki İşgalci tutumunu daha da ilerletmek istemiş ve bunun içinde önünde engel görülen yönetimin sahibi II. Abbas'ı görevden uzaklaştırarak yerine Hüseyin Kamil'i ¹⁰⁶ getirmiştir. Daha önceden Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istediği bilinen Hüseyin Kamil ile İngiltere arasında uzlaşma ile protektorial bir rejim kurmuştur. Bu İngilizlerin himayesinde tek taraflı denetim mekanizmasının işlendiği hukuki bir rejim anlamına gelmekteydi. Savaşın bitimiyle ülkede içişlerinde nispeten serbest ama dışişlerinde yine İngilizlerin hakimiyetinin bulunduğu bir ortam oluşmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgisi ile Arap ülkelerinin üzerindeki hakimiyeti iyice sarsılan Osmanlı İmparatorluğu bu bölgeleri İngiltere ve Fransa'nın denetimine bırakmak zorunda kalmıştır. Skyes Picot anlaşması ile paylaşılmaya başlanan ve San Remo konferansı ile paylaşımı resmîyet kazanan Arap ülkeleri milletler topluluğunun batı ülkelerini desteklemesiyle bir anda İngiliz ve Fransızların manda yönetimine maruz kalmışlardır. İngilizleri bu anlamda en çok ilgilendiren ülke Akdeniz'e hakim olma ve Süveyş Kanalı'nın kontrolü açısından Mısır olmuştur.

1918-1936 arası dönemde İngilizler Mısır'ı özellikle Arap kültüründen uzak tutmaya çalışmış batılı bir ülke gibi göstermeye çalışmıştır. Bu anlamda kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1.Dünya Savaşı sırasında Mısır'ın İngilizler açısından lojistik destek veren

¹⁰⁴ Sander, O., "Siyasi Tarih", 1918-1994, Ankara, 2005, s. 50

¹⁰⁵ Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih, (1789-1999), İstanbul, 2000, s.547

¹⁰⁶ Sabit Duman, Modern Ortadoğu'nun Oluşumu, İstanbul, 2010, s.291-292

üs gibi kullanılması 1882'den itibaren emperyal güçlere karşı huzursuz olan halkta Wilson prensiplerinin de etkisi ile bağımsızlık rüzgarını arttırmıştır. İngilizler İlk başlarda üniversite mezunu genç kesimin isyanlarına ve batıya yakın bürokratların karşı hareketlerine keskin bir cevap vermemişler hatta Vefd Partisi'nin burjuvazi bir yapılanma olarak gelişmesine izin vermişlerdir. Ancak zamanla hareketin ulusal bir karakter kazanması İngilizleri tedirgin etmiş ve bir takım önlemler almalarına neden olmuştur. Osmanlı tehdidinden kurtularak rahatlayacağını düşünen Mısır halkının batıya karşı yaşadığı hayal kırıklığı zamanla milliyetçi ve dini unsurların ön planda olduğu bir isyan hareketine dönüşmüştür. Hareket Vefd partisinin kurulmasıyla siyasi bir zemin de kazanmıştır. Olayların sonrasında İngilizler yönetimle arasını iyi tutarak hükümete bağımsızlık umutları verirken, halkla arasını iyice açılmaya başlamıştı.

Vefd Partisi'nin ileri gelenleri İngilizlerin asıl amaçlarının farklı olduğunu halka anlatmaya başlamıştı. Mısır'a verilen bağımsızlık sözlerinin İngilizler açısından zaman kazanmaktan ibaret olması, İngilizlerin askeri varlığının Mısır'da uzun yıllar devam edeceği gerçeği ve İngilizlerin dışişlerine karışma konusunda geri adım atmaması ile kendi bürokratlarını kilit noktalara yerleştirme isteği görüşmeleri zamanla çıkmaza sokuyordu. Özellikle bilinçli halkın fazla destek vermediği Kral Fuat'ın İngilizlerle olan yakın ilişkisi Vefd Partisi etrafında toplanan milliyetçi kesimin çoğalmasına ve güç kazanmasına neden olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan İngiliz yönetimi direnişin siyasi lideri konumunda olan Saad Zaglul'u sürgüne yolladı. Bu durum isyan gösterilerini arttırmaktan başka bir işe yaramadı.¹⁰⁷ Öncelikle üniversite eğitimi görmüş aydınların harekete katılması İngilizler açısından kontrol edilemeyecek duruma gelince Zaglul ve arkadaşları serbest kaldı ve bir dizi görüşmeler başladı. 1922 yılına kadar yapılan görüşmeler sonuç vermeyince İngilizler yazılı bir anlaşma yapmak zorunda kaldı. Yapılan anlaşmaya göre Mısır'ın İngilizler tarafından savunulması, azınlıkların haklarının ve ticari ilişkilerini korunması, İngilizlerin Sudan'da etkin bir rol üstlenmesi karara bağlandı. Ancak anlaşmanın tarafları arasında Vefd Partisi'nin değil de İngilizlerin kolay manipüle edebileceği kral Fuat'ın olması isyanı yatıştırmadığı gibi halkın İngilizlerin yanı sıra krala karşı da ayaklanmasına neden oldu.¹⁰⁸

Kral ünvanı alan Fuat geniş yetkiler ile bir yıl sonra anayasayı da ilan etmiş, ancak 1924'teki seçimlerde büyük bir hezimetle uğramıştır. Saad Zaglul liderliğinde Vefd Partisi hükümet kurma görevini üstlenmişti. Ancak kral Fuat'ın geniş veto yetkisi nedeniyle parti

¹⁰⁷ Duman, a.g.e. s. 300-302

¹⁰⁸ Armaoğlu, Fahir., "20.Yüzyıl Siyasi Tarihi", (1914-1990) C:I, 9. Baskı, Ankara, 1993, s. 206

çoğu kararını uygulamaya koyamamıştır. 1935 yılına kadar Mısır, kral ve Vefd Partisi'nin çekişmelerine sahne olmuştur.

İngilizlerin yıllardır gücü ve büyüklüğüyle birçok başarısıyla bilinen deniz gücü 1930'ların sonlarına doğru Fransa, İtalya Amerika, Japonya ve Almanya gibi rakipler bulmaya başlamıştı. Özellikle Akdeniz'de Ortadoğu ve Hindistan hattı ile Mısır ve Süveyş Kanalı üzerinden yavaş yavaş bir güç savaşı belirmeye başladı.¹⁰⁹ 2. Dünya Savaşı öncesi İngilizler'in Akdeniz'deki üstünlüğü, sıcak alanlara özellikle de Uzakdoğu'ya deniz gücünü aktarmak için bir liman görevi görüyordu.¹¹⁰ Bu yüzden hareket kabiliyetini engelleyecek herhangi bir şey kabul edilemez görülmekteydi. Akdeniz'deki güç Savaşı kızışınca İngiltere Mısır'a olan ilgisini daha da arttırdı. Süveyş Kanalı'nın tehdit altında olması Hindistan ve Uzakdoğu için de tehdit anlamına gelmekteydi. İtalyanların önce Habeşistan'a sonra da Libya'ya doğru askeri anlamda yığınak yapması durumu daha da ciddileştiriyordu. Mısır'daki mevcut ulusal ordu böyle bir tehdit açısından caydırıcı görünmüyordu. Bu durumda Mısır'ın savunmasını üstlenmek İngiltere için en önemli konulardan biri olmuştu. Mısır'da, yaklaşan faşizm etkisi ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesiyle İngilizler Vefd Partisi'ni muhatap alarak görüşmeye razı olmak zorunda kaldı. 2. Dünya Savaşı'nın yaklaşması ve İtalya ile açılacak yeni bir cephe olasılığı İngilizlere yeni yükümlülükler getirebilirdi. Bu da İngilizlerin zor durumda kalmasına neden olabilirdi.¹¹¹

1936'da Mısır ile İngiltere arasındaki anlaşma Aslında bu koşullarda şekillenmeye başladı bu anlaşmaya göre İngiltere Mısır'ın içişlerindeki yoğunluğunu azaltacak¹¹² fakat Süveyş Kanalı'nda hakimiyetini daha da arttıracaktı. Mısır ordusunun Sudan'a girişine de izin veren anlaşma Mısır'a Milletler Cemiyeti'ne girme yolunu da açıyordu. Nitekim İngilizlerin desteği ile Mısır 1937'de Milletler Cemiyeti'ne girerek bağımsız bir devlet statüsünü de kazanmıştır.¹¹³ İngilizler 1936 anlaşmasına stratejik çıkarları nedeniyle önem veriyordu. Bu yüzden 1939'da 2. Dünya Savaşı başladığında Almanya ile ilişkilerini keserek Mısır'a güvence verdiler.¹¹⁴ Ancak Mısır muhalefeti ülkenin savaşa girmesini istemiyordu. Fakat zamanla düşman kuvvetleri güç kazandıkça Mısır, Akdeniz'de lojistik açısından bir üs haline gelmiştir. Batılı askerlerin Kahire'de çok fazla görülmesi nedeniyle halktan gelen

¹⁰⁹ De Booy, H.Th., "The Life Lines of the British Empire", Pacific Affairs, Sayı.2, Vancouver, BC, 1937, s. 161

¹¹⁰ U, Dann .The Great Powers in the Middle East, 1919-1939, NewYork, 1988, s. 14

¹¹¹ Mustafa L. Bilge, "Fu'âd", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XIII, s. 201

¹¹² Güler, Zeynep, "Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği", (Mısır ve Nasırcılık), İstanbul, 2004. S. 79

¹¹³ Duman, a.g.e. s. 309

¹¹⁴ Cleveland, a.g.e ,s. 227

tepkileri artması Mısır kralını zor durumda bırakmaya başlamıştı.¹¹⁵ .Çünkü işgal kuvvetleri İngilizleri Mısır üzerinden de etkilemek için limanlara hava saldırıları düzenlemeye başlamışlardı. Aynı zamanda ekonomik sıkıntı ile gıda maddelerinde de azalma baş göstermişti. Bu durum geri dönülemez isyanları başlattı. Halk artık İngiliz ve diğer yandaş batılı ülkelere güvenmiyordu. Özellikle genç ve dinamik subay kesiminde yeni yeni yönetim karşıtı gruplar kurulmaya başladı. Nasır da bu subaylardan biriydi. Kral Faruk'un danışmanları birer birer koalisyondan istifa etmeye başlamıştı. Yerlerine geçenler ise halkın güvenmediği kişilerdi. Sonunda 1942 yılında hükümet dağıldı ve istifa etti.¹¹⁶ İngilizler halkın Kral Faruk'tan hoşnut olmadığını biliyorlardı bu nedenle halk tarafından daha sempati ile bakılan Vefd Partisi'nden bir başbakanın hükümette yer alması fikrini ortaya atarak isyanı biraz da olsun hafifletmeye çalıştılar. Ancak Vefd lideri Nahas Paşa'nın başbakan olma önerisi Kral Faruk tarafından şiddetle reddedilmişti. Bunun üzerine İngilizler sarayı kuşatarak kralı ülkeden çıkmaya zorladı, kral istemeden de olsa teklifi kabul etmek zorunda kaldı.¹¹⁷ Bu olay Mısır ve İngiltere açısından farklı sonuçlar doğurmuştur. İngiltere'nin 1936'da vermiş olduğu Mısır'ın içişlerine karışmaması sözünü çiğnemiş olması halkı daha da öfkelenmiştir. Diğer taraftan Vefd Partisi'nin iktidar uğruna bu antidemokratik harekete göz yumması ile halkın gözünden düşmesine neden olmuştur.¹¹⁸ İngiltere'nin kralı küçük düşürdüğü düşüncesi halkta milliyetçi duyguları arttırmış ve İngilizlere güveni kalmayan halk, devletin dışında örgütlenmelere başlamıştır. Bu durum ileride oluşacak olan Müslüman Kardeşler gibi yeni oluşumların önünü açmıştır. 1942 sonrası Mısır'da başbakan olan Nahas İngiltere'nin desteği ve garantörlüğü ile Arap yarımadasında bir birlik kurma arayışlarına girmiş ancak çok başarılı olamamıştır.

1936 Anlaşması 2. Dünya Savaşı sonrası güncelliğini kaybetmiştir. Burada İngilizlerin Ortadoğu'da gücünü yitirmeye başlaması ve Ortadoğu'da ABD gibi batılı yeni aktörlerin hakimiyet kurmaya çalışmasının önemli rol oynadığı söylenebilir. Bu gelişmeler ışığında anlaşmanın yenilenmesi için 20 yıllık bir süre beklenmeyerek savaş sonrası revizyona gidilmiştir.

¹¹⁵ Goldschmidt, Arthur – Davidson JR. Lawrence, Kısa Ortadoğu Tarihi, (Çev: Aydemir Güler), İstanbul, 2008, s. 346

¹¹⁶ Cleveland, a.g.e., s. 228

¹¹⁷ Duman, a.g.e., s. 370

¹¹⁸ Cleveland, a.g.e., s. 229

1.2.3 İtalya

Birinci Dünya Savaşı sonrası kazanan tarafta olmasına rağmen yeterli payı alamayan ve daha sonrası dünyada etkili olan ekonomik buhrana yenik düşen İtalya'da halk savaş sonrasında büyük bir çöküş yaşamıştır.¹¹⁹ Halktaki huzursuzluk zamanın popüler sosyalist akımların etkisiyle isyana dönüşmüş savaş sonrası yönetim sık sık değişmek zorunda kalmıştır.¹²⁰ Oluşan otorite boşluğunu 1922 yılında faşist parti doldurmuştur. Milliyetçi ve sağ kesimin hızla desteğini alan Mussolini ve partili gençler İtalya'nın kurtarıcı pozisyonuna geçmişlerdir.

Savaş öncesi dönemde sosyalist ve sol eğilimleri yüksek olan Mussolini'nin savaş sonrası tam tersi bir çizgiye yönelmesi ekonomik buhranın ve halkın isyanın ne düzeyde olduğunu göstermektedir. Mussolini liderliğindeki İtalya önce kendi iç meselelerini çözüp halkın desteğini almaya başlayınca dış politikada daha agresif bir tutum sergilemiştir önce Balkanlarda aktif bir politika güden İtalya daha sonra Afrika ve Ortadoğu'ya yönelmiştir. Aslında İtalya'nın Akdeniz'e ilgisi 1911'de Trablusgarp'ın işgali sonrası artmış, buradan Ege Denizi ve adalara yapılan işgaller Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. Diğer batılı devletlerin de bu işgale çıkarları doğrultusunda çok fazla tepki vermemesi Afrika'da Osmanlı için sonun yaklaşmasına neden olmuştur. İtalyanların Afrika ve Ortadoğu üzerinden Akdeniz'e hakim olma çabası 1. Dünya savaşı boyunca devam etmiştir. Faşist partinin devreye girmesiyle 1. Dünya Savaşı sonrası bu eğilimler hız kazanmıştır. Mussolini'nin söylemlerinde Libya İtalya'nın dördüncü sahili olarak anılmaya başlanmıştır. İtalyanlar'ın Göçmen olarak Libya'ya yerleştirilmeye başlanması bu politikanın bir ürünü olmuştur. Libya 1. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı Devleti ve batılı ülkeler arasında bağımsızlık savaşı vermeye çalışmış ancak İtalyanlar gerek Uluslar arası kamu oyundan aldığı destekle gerekse dağıntık halde bulunan kabileler ile bağlantı kurmayı başararak sömürge topluluklar arasındaki yerini almıştır. 1912'de Osmanlı denetiminden çıkan bölgede 2. Dünya Savaşı öncesi dönemde artan milliyetçi duygular Libya'daki yerel grupları da etkilemiş bu anlamda İtalyanları en çok zorlayan oluşum Ömer el Muhtar ve arkadaşları olmuştur. Özellikle 1922'de faşistlerin önderliğinde artan İtalyan etkisine karşı ayaklanan Ömer Muhtar ve Arkadaşları 1930'lu yılların başına kadar direnişlerini sürdürmüş ancak çabaları sömürgecilik anlayışına yenik düşmüştür. Onun ölümünden sonra hakimiyet bölgede büyük oranda İtalyanların eline geçmiştir. Özellikle 1931'de Japonya'nın işgal

¹¹⁹ Carocci, G., "Faşizmin Tarihi", (çev. M. Yılmaz), İstanbul, 1965 Remzi Kitabevi, .s. .6

¹²⁰ Armaoğlu, Fahir, " 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi", İstanbul, 2010, Alkım Yayınevi. s. 217-218

hareketlerine Milletler Cemiyeti'nin çok fazla müdahale etmemesi İtalya'nın bu faaliyetlerinde cesaretlenmesine neden olmuştur. Daha sonra Mussolini'nin yoğun çabalarıyla Libya'ya İtalyan göçmen akını 1935 ve sonrası artmış ve bölgedeki Hakimiyet ve bölgenin geleceği açısından önemli olan İtalyan nüfus önemli bir orana ulaşmıştır.

Ortadoğu ve Afrika'ya Habeşistan üzerinden girmeyi planlayan, Libya'ya da askeri ve insani yığınak yapan Mussolini'nin 1935 yılında Habeşistan'da başlattığı işgal 1936 yılında İtalya'nın lehine sonlanmıştır.¹²¹ İtalya Habeşistan'ı işgal etmeden önce özellikle İngiltere ve Fransa'nın nabzını tutmuş bu iki ülkenin daha çok Almanya'nın faaliyetlerine odaklanmış olması harekete geçmesine olanak sağlamıştır.¹²² Habeşistan'ın işgaline Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarının yetmemesi ve İtalya'ya Almanya'dan destek gelmesi İngilizlerin Mısır'daki direncini kırmış ve İngilizleri birtakım anlaşmalar yapmaya zorlamıştır. Çünkü İtalya bu şekilde Nil Nehri hakimiyetini artırmış ve deniz gücünün hareket kabiliyetini lojistik olarak güçlendirerek İngiliz donanması için tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu şekilde İtalya Kızıldeniz ile Hint Okyanusu arasında güçlü bir kontrol noktası elde ediyordu. Almanya'nın bu dönemde İtalya'ya verdiği destek ve Milletler Cemiyeti'nin konuya sessiz kalması batılı ülkelerde kutuplaşmalara yol açmış ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırlayan birçok nedenden biri olmuştur Yaklaşan 2. Dünya Savaşı emareleri ve İtalya'nın Akdeniz tehdidi İngilizlere bir çok cephe açmış ve İngilizleri 1936 yılında Mısır'la yeni bir anlaşma yapmaya zorlamıştır.

Ekim 1939'da 2. Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında giren İtalya İngiltere'nin sömürgelerini tehdit etmeye başlamış ve İngilizleri iki yıl boyunca zor durumda bırakmıştır. 1936'da yapılan anlaşma ile İngilizler Mısır'daki askeri gücünün çoğunu geri çekecek ama Süveyş kanalındaki asker sayısında bir değişiklik olmayacaktı mevcut asker sayısı aynı zamanda Mısır'ın bir tehdit alması durumunda savunmayı da üstlenecekti.

¹²¹ Armaoğlu F, a.g.e., s. 313-317

¹²² Öndeş, O, 2. Dünya Savaşı. İstanbul, 1976, Altın Kitaplar Yayınevi, 1976 .s. 66

2. BÖLÜM

2. SOĞUK SAVAŞ: KÜRESEL REKABETTEN BÖLGESEL REKABETE

2.1 1945-1960 Dönemi ABD-SSCB Rekabeti

2.1.1 ABD-SSCB Rekabetinin Kökeni ve Soğuk Savaş'ın Başlaması

Yayılmacı politika güden devletler buldukları bölgelerdeki stratejik konumlarını sağlamlaştırdıktan sonra güvenliklerini tehdit eden komşu alanlara ilerleyerek bu tehdidi yok edene kadar ilerlemeyi sürdürürler. Bu anlamda ABD ve Sovyetler Birliği bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Nitekim ABD iç savaşlarını bitirip kendi konumunu güvene aldıktan sonra önce Kuzey Amerika'ya ilerlemiş ardından da Pasifik üzerinden Çin'e kadar gelmiştir. Sovyetler de Asya'da ilerleyerek Mançurya'ya kadar ulaşmıştır. 19. yüzyıl sonlarında bu noktada yaşanan karşılaşma iki ülke arasında rekabetin başlangıcı olmuştur. Amerikalı tüccarların yeni pazar arayışları onları Asya'ya yöneltmiş ve burada Rus tüccarlarla ticari ilişkiler kurmuşlardır. Bu sırada Asya'da işgal ettiği toprakları yabancı yatırımcılara kapatmaya çalışan Çarlık yönetimi ile ABD arasında sıkı bir rekabet belirmiştir. ABD bu dönemden sonra özellikle Mançurya bölgesinde Japonya'yı destekleyerek bu pazarı açık tutmaya çalışmıştır.¹²³

Bolşevik Devrimi'ne kadar olan süreçte Çarlık Rusya ABD'nin ekonomik üstünlüğüne ve yeni pazar bulma hızına yetişememiş ve bu alanlarda tampon bir bölge oluşturmakla yetinmiştir.¹²⁴ 1917 Bolşevik Devrimi iki ülkenin arasını daha da açmıştır. Özellikle batılı devletler ile ABD'nin Bolşeviklere karşı olan gruplara yaptığı silah yardımları Sovyet kamuoyu gözünde ABD karşıtlığını arttırıp Bolşevik güçlere bağlılığı hızlandırmıştır. Bu durum Bolşeviklerin devrim sonrası ABD 'ye olan agresif politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

1930'lu yıllara gelindiğinde, büyük ekonomik krizin yaşandığı zamanlarda ise Roosevelt ile Sovyetler arasında bir dizi anlaşmalar yapılmaya başlanmış ve ilişkiler

¹²³ Acar, Cemal , “Soğuk Savaş Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası“, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 24-25

¹²⁴ Oral Sander, “Siyasi Tarih”, Ankara, 1989 İmge kitabevi, s. 203

yumuşatılmaya çalışılmıştır. Ancak Sovyetlerin sert ve taviz vermez kararları ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur.

2. Dünya Savaşı öncesi İngiltere, Fransa ve ABD' den uzaklaşıp özellikle Almanya ile yakınlaşan Sovyetler Birliği kutuplaşmanın işaretlerini o dönemde vermeye başlamıştır. ABD ise savaşın başlamasıyla tarafsız kalma politikasından vazgeçerek Almanya, Sovyetler ve İtalya'ya karşındai bir tavır izlemeye başlamıştır. Ancak 1941'de hiç beklenmedik bir şekilde Almanya'nın Sovyetler ile yaptığı saldırmazlık anlaşmasını bozarak Sovyet sınırını geçmesiyle ¹²⁵ Sovyet- ABD ilişkilerinde bir nebze yumuşama görülmüştür. Artık ortak düşman Nazi faşizmi olmuştur. 1941'de ABD'de savaşa dahil olunca SSCB ile bazı ortak anlaşmalar bile yapılmıştır. Sovyetler doğu cephesinde Almanlarla savaşırken ABD ve İngiltere'den de batı cephesi adına yardım beklemiştir. Beklenen yardım Normandiya Çıkarması ile gelmiştir. ¹²⁶ Normandiya Çıkarması'yla rahatlayan Sovyetler doğuda ilerleme fırsatı bulmuş Romanya ve Bulgaristan'a girdikten sonra Macaristan ve Yunanistan'ı da tehdit etmeye başlamıştır. ¹²⁷ Sovyetler savaşın bitimine aylar kala Stalin'in agresif tutumu nedeniyle batılılar tarafından ılımlı bir güç olmaktan çıkmıştır. ¹²⁸ Bu durumdan rahatsızlık duyan Churchill, Roosevelt ile görüşerek Sovyetlerin nüfuz alanını genişletmeden önlem alınması gerektiğini savunmuş, bu nedenle 1944 yılı sonunda Moskova'da Stalin ile Doğu Avrupa ülkeleri için yüzdeler anlaşması adı altında bir paylaşım planı oluşturmuştur. ¹²⁹ Almanya'nın iki cepheden de darbe yiyerek gerilemesi ile savaş 1945'te sona ermiştir. Savaşın sonlarına doğru Sovyetler, İngilizler ve ABD arasında yapılan Yalta Konferansı ile savaş sonunda yapılan Potsdam konferanslarında katılımcı ülkeler kendi isteklerini açıklamış; Roosevelt'e göre ılımlı bir hava bile oluşmuştu. ¹³⁰ Yalta Konferansı sırasında savaş devam ettiği için uzlaşma ön planda olmuştur. Roosevelt Yalta'da Sovyetleri barışa yatkın bir güç olarak görmüş, İngilizlerin konferans'ta başat bir rol oynama isteğinden de rahatsızlık duymuştur. ¹³¹ Buna rağmen konferans Avrupa ve ABD kamuoyunda barışın zaferi olarak değerlendirilmiştir. ¹³² Ama savaş'ın sonu olan Potsdam Konferansı'nda Sovyetler gerçek rekabet güçlerini ortaya koyarak ileride ABD ile yaşanacak soğuk savaşın sinyallerini de vermiştir.

¹²⁵ Acar, a.g.e, s. 78-79

¹²⁶ Acar, a.g.e, s. 103

¹²⁷ Akalın, Cüneyt, Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1, İstanbul, Kaynak yayınları,2003, s. 59

¹²⁸ W. Churchill, The Second World War, C. VI, Triumph and Tragedy, Newyork, s. 15

¹²⁹ Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih,3.baskı ,İstanbul 1985, s. 97

¹³⁰ Kissinger, Henry, Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var Mı?, Odtü Yayıncılık, İstanbul, 2002 s .60

¹³¹ Sönmezoğlu Fahir,Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der yayınları ,İstanbul, 2000, s.364

¹³² A.Fontaine ,Histoire de la Guerre Froide, s. 273

Zamanla barış arayışı için iki büyük güç arasında başlayan ılımlı rekabet realist sistemde yayılımcı politikalara dönüşmüş, ABD ile SSCB kendi ideolojilerinden vazgeçmemişlerdir. Bu durum doğal olarak güvensizlik ortamı yaratarak¹³³ iki süper gücün içine kapanmasına ve olayların sıcak çatışmaya girilmeden kapılar ardında çözümlenmesine neden olmuştur. Böylece bir anlamda tüm nüfuz alanlarında sıcak çatışmanın yaşanmadığı bir savaş başlamıştı. Öte yandan ABD'nin ekonomik gücü ve etkili diplomatik atakları ile İngilizler Churchill zamanındaki agresif politikalarında da yumuşamaya giderek Amerikan vizyonunu benimsemek zorunda kalmışlardır. Bu da SSCB ve ABD'nin çift kutuplu sistemde yerlerini almasına neden olmuştur. 1941 yılında Almanya'nın Sovyetleri işgali ile ABD liderliğinde batılı ülkeler ile SSCB tarafından kurulan ittifak zaman içinde diplomatik ve jeopolitik nedenlerle bozulmuştur. Özellikle Sovyetlerin Doğu Avrupa'da ilerleyişi ve ABD ile İngiltere'nin buna karşı önlemler alması iki kutup oluşturmuştur.

Soğuk Savaş terimini ilk kullananlar arasında yer alan George Orwell ve John Gaddis soğuk savaşın zamanla uzun süren bir barış haline dönüştüğünü¹³⁴ savunmuşlar ve çift kutuplu halin çok kutuplu halden daha istikrarlı olacağını dile getirmişlerdir. ABD'li fikir adamlarının aksine batılı ve orta Avrupalı düşünürler ise soğuk savaşta kapitalizm ve komünizmin, üçüncü dünya ülkeleri üzerine kurdukları hegemonyanın rekabeti olarak nitelendirmişlerdir.¹³⁵

Sonuç olarak soğuk savaşın başlamasında 2. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası toplumda oluşan koşullar etkili olmuştur. 1945 sonrası Almanya'nın mağlup olması ile doğu bloğu ülkelerinin bulunduğu bölgede büyük bir otorite boşluğu oluşmuş ve bu boşluğu zamanın başat iki süper gücü jeopolitik ve ideolojik nedenlerle doldurmuştur.

2.1.2 Truman Doktrini

2. Dünya Savaşı sonrası oluşan güvensizlik ortamında ABD kendi güvenliğini de düşünerek Savaş sonrası üretimi durmuş ve ekonomisi bozulmuş olan Avrupa ülkelerini Sovyetlerin eline bırakmamak için bu ülkelere ekonomik anlamda yardımda bulunmayı planlıyordu. Sovyetlerin bu bölgelerde uygulamaya çalıştığı tecrit politikasına karşı uygulanacak olan bu anti-komünist plan ABD'de muhalifler dahil tüm kesimlerin desteğini

¹³³ Mearsheimer, John, "Back to the Future", *International Security*, 15 (1), 1990, s. 12

¹³⁴ Gaddis, John, "The Cold War, the long peace and the future", Cambridge University Press, 1997, s. 21

¹³⁵ Waever, Ole, "The rise and fall of the inter-paradigm debate", Cambridge University Press, 1996, s. 163-164

almıştı. ¹³⁶ Yapılan beş yıllık plan ile Avrupa'da istikrarı sağlamak için askeri ve ekonomik yardımların yanında olası nükleer bir saldırı karşısında Avrupa'da stratejik güvenlik bölgeleri oluşturmak ve bunu ABD askerlerinin işbirliği ve liderliği doğrultusunda yürütmek öngörülüyordu. ¹³⁷ Bu plan doğrultusunda Sovyetlerin agresif olarak nitelendirilen genişleme politikası ABD'nin çevreleme hamlesiyle püskürtülmeye çalışılacaktı. Özellikle İngiliz yetkililerin Türkiye ve Yunanistan ile ilgili ABD'ye verdiği raporlar Sovyetler Birliği'nin sanılanın aksine hızlı bir ilerleme kaydettiğini gösteriyordu. ¹³⁸

2.Dünya Savaşı sonrası Churchill orta ve Doğu Avrupa'nın SSCB karşısındaki güçsüz durumuna karşı "demir perde" tanımını ilk kez kullanarak ABD'ye durumun ciddiyetini anlatan bir mesaj vermiştir. ¹³⁹ 2. Dünya Savaşı'ndan başat kapitalist ülkeler olan Almanya ve Japonya'nın yenik çıkması, İngiltere ile Fransa'nın eski güçlerini kaybetmesi kapitalist sistemin yeni bir lider arayışına girmesine neden olmuştu. Yaklaşan komünizm tehlikesine karşı ABD'nin bu boşluğu doldurması kaçınılmazdı. ABD 2. Dünya Savaşı sonrası atom bombasına sahip olma, nükleer silahlanma ve hava gücü gibi konularda ön planda gözüke de SSCB'nin de kritik noktalara jeopolitik olarak yakın konumu, asker sayısı üstünlüğü ve ordunun daha düzenli olması gibi avantajları vardı. Sovyetlerin nüfuz alanındaki ülkelere baskısı ile ABD'nin yeni bir güç olma isteği ile kutuplaşma iyice belirgin hale gelmeye başlamıştı.

Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına almak istediği bölgelerde yarattığı tehdit bu ülkelerin askeri harcamalarının artmasına neden oluyor ve bu durum da dolaylı olarak bölgede ekonomik sorunlara yol açıyordu. Aynı zamanda Sovyetler iç politikada sorun yaşayan ülkelerde çıkan karşıt çatışmaları komünist propagandalar ile kutuplaştırıyor ve olayların şiddetlenmesine yol açıyorlardı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Boğazlar konusunda baskı yapmaya başlaması ¹⁴⁰ Türk hükümetinin ABD'li yetkililerle temas kurmasına neden olmuştur. ¹⁴¹ Sovyetler sadece Türkiye'ye baskı yapmakla kalmıyor Doğu Avrupa'nın yanında İran ve Yunanistan'ı da tehdit ediyordu. Bu gelişmeler Truman Doktrini sürecini hızlandırmış, başkan Truman kongreyi acilen toplayarak Mart 1947'de durumun ciddiyetini anlatan bir konuşma yapmıştır. Olaylar Roosevelt sonrası bir şeylerin değişmesi

¹³⁶ Fahir Armaoğlu, 20.yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995, 2007, İstanbul, s. 441

¹³⁷ Sander Oral, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-64, Ankara, 1979, s. 12

¹³⁸ George McGhee, ABD-Türkiye-Nato-Ortadoğu, Bilgi yayınevi, Ankara, 1992, s. 52

¹³⁹ Durmuş Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Ankara, 2002, s. 463

¹⁴⁰ J.F.Brown, Türkiye:Yeniden Balkanlara mı?, Alfa yayınları, İstanbul, 2000, s. 183

¹⁴¹ Haluk Ülman, İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1935-1947, Ankara, 1961, s. 58

gerektiğine inanan ve SSCB'nin karşısında iyi niyetli davrandığını düşünen Truman için uygun bir kamuoyu oluşturmuştu. 2. Dünya Savaşı boyunca kendini iyi koruyan ve tam zamanında savaşa dahil olarak büyük kazanımlar elde eden ABD, savaş sonu uzak yerlerde hakimiyetini sürdüreceği yeni politikası için önünde tek engelin SSCB olacağını farkına varmıştır. Başkan konuşmasında Avrupa'daki ülkelere yapılacak yardımların yanı sıra özellikle Türkiye ve Yunanistan'a ayrı bir yer vermiş sadece savaşa katılan değil, savaş sonrası oluşan ekonomik sıkıntıdan etkilenen ülkelere de yardımın gerekli olduğunu vurgulamıştır.¹⁴² Bu kongre konuşması aslında resmi olarak soğuk savaşın başlangıcı olmuştur. Daha önce medya ve kamuoyu yolu ile SSCB -ABD arasında konuşulan rekabet resmiyet kazanmıştır. Kongrenin Moskova konferansından hemen sonra olması da bu durumu kuvvetlendirmiştir.¹⁴³ Truman rekabete sadece Avrupa gözüyle bakmamış Ortadoğu ve Akdeniz'e yönelik girişimlerin de olacağını sinyallerini vermiştir. ABD İngilizlerin yerine bu bölgelerde yeni bir güç olacağını tüm dünyaya ilan etmiştir. Doktrin artık ABD'nin SSCB'yi çevreleme politikasının başladığını ve zamanında SSCB'nin baskısı altında olan ülkelere ABD'nin umut ışığı olacağını da gösteriyordu. Doktrin genel anlamda SSCB tehdidine karşı planlanan bir durum olarak gözükse de Roosevelt sonrası daha yayılımcı bir politika arzulayan Truman ve yardımcılarını için yapacakları hamleleri meşru kılacak bir zemin de hazırlamıştı.

Kamuoyunda savaş sonrasında iki yıl boyunca yaratılan komünizm korkusu Truman'ın cesur kararlar almasını hızlandırmıştı. Truman halka komünizmi özgürlükten uzak, anti-demokratik bir sistem gibi göstermiş ABD'nin SSCB'nin komünizm şemsiyesi ile yönetmeye çalıştığı ülkelere bağımsızlık ve kendini yönetme özgürlüğünü getireceğini taahhüt etmişti. Bu ülkelerde gerekli önlem alınmazsa kendi ülkelerinin refahının da tehlikeye gireceğini söyleyerek kongre üyelerine etkili bir konuşma yaparak onlara kamuoyu nezdinde büyük bir sorumluluk yüklemiştir.¹⁴⁴

¹⁴² Cenani Sahir Silan, Amerikan Türk Yardımları, Genelkurmay Başk. Yayınları, Ankara, 194, s. 14-21

¹⁴³ Ataöv Türkkaya, Amerika NATO ve Türkiye, Ankara, 1969, s. 125

¹⁴⁴ Armaoğlu Fahir, Belgelerle Türk Amerikan İlişkileri, Ankara, 199, s. 152-57

2.1.3 Marshall Planı

Truman Doktrini'nin ikinci ayağı olarak düşünölen Marshall Planı özellikle Avrupa'da Sovyetlere karşı birliktelik oluşturacak siyasi ve ekonomik kalkınmayı öngörüyordu. Avrupa'da canlanacak ekonomi ABD için de bir pazar anlamına geliyordu.¹⁴⁵ Planı ABD Dışışleri Bakanı Marshall yönetecekti. Avrupa'da Savaş sonrası oluşın Açlık ve sefaletin komünist partileri seçimlerde üst basamaklara çıkarması General Marshall'ı endişelendirmiş, Marshall Avrupa'da yapılacak kalkınma planı için hükümetten acil onay istemiştir. Haziran 1947'de resmen ilan edilen plan ile dünya liberalizm, kapitalizm gibi kavramlarla tanışmaya başlamıştır. Plan ABD'nin ihracat gücünü arttıracak,¹⁴⁶ maddi yardımlar aynı zamanda siyasi ve politik istikrarı beraberinde getirecekti. Bu plan yapılırken yardımlar dengeli dağıtılacaktı. Ne herhangi bir devletin çok fazla kalkınmasına neden olacak ne de ABD ile bağıını kopartacak kadar az olacaktı.

Böylece ABD komünizm tehlikesini öne sürerek kendine ideolojik bir zemin hazırlamış ve elindeki fazla sermayeyi uluslararası dolaşıma sokarak doların değerini arttırmayı da planlamıştı. Bunun için önünde büyük engel yaratacak işçi sınıfı ayaklanmaları, devlet tekelinde kapalı ekonomi gibi sorunları da bu ideoloji ve özgürlük temasını kullanarak bertaraf etmeye çalışacaktı. Marshall Planı bu şartlar altında yürürlüğe konmuştu. SSCB'nin baskıcı rejiminden sıkılan Avrupa halkını aynı yöntemle küstürmemek adına Marshall bu planın Avrupa ve diğler mağdur devletlerin isteğı olmadan gerçekleşmesinin mümkün olmayacağıının altını çizmiştir.¹⁴⁷ Aynı zamanda bu yardımların sadece ölkeler ihtiyaç duyduğunda değil süreklilik arz eden bir süreç içerisinde yapılmasının önemli olduğunu belirterek, kalkınmak isteyen hükümetlerin ABD'nin işbirliğine güvenebileceğini vurgulamıştı. Bu planın engellenmesi durumunda ABD'nin güç kullanabileceğini söyleyen Marshall gözdağı vermekten de çekinmemişti. Senatodaki görüşmeler sonrası Paris'te, İngiltere ve Fransa'nın da dahil olduğu ve sonradan Sovyetlerin de davet edildiğı bir toplantı yapılmış ancak Sovyetler birkaç gün sonra toplantıyı terk ederek Marshall Planını tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Yapılan Konferansta genel anlamda ekonomik ve iktisadi konular ele alınmış ve Avrupa ekonomisinin zannedilenden daha kötü

¹⁴⁵ Oran, Baskın, Türk Dış Politikası 1919–1980, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002., s. 538

¹⁴⁶ Tören, T. "Bir müdahale aracı olarak dış yardım ve iki örnek: Truman Doktrini ve Marshall Planı", Ozgur University Publisher, 2008, s. 11

¹⁴⁷ Yüksel Marım, "1946-1960 arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları", SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi, s. 53

durumda olduğu sonucu çıkmıştır. ¹⁴⁸ Bu gelişmeler sonucunda Truman Marshall Planı'nı Ağustos 1947'de halka açıklamıştı. Kamuoyunda komünizmin batıya yayılması halinde demokrasi ve özgürlüklerin yok olacağı, diktatörlüğün hakim olacağı kanısı yerleşmişti. Böylelikle kamuoyunun desteğini de alan Truman planı “Avrupa Onarım Programı“ adı altında hızla devreye sokulmuştur. Bundan sonra On yedi Avrupa Devleti'nin temsilcileri ekonomik durumları ile ilgili belgeleri ABD 'li temsilcilere göndermiş ve bu iş için Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Örgüt 1948 ve 1951 yılları arasında aktif olarak çalışmış ve bu süre içinde çoğu hibe şeklinde olan yardımlardan en çok İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya yararlanmıştır. Ancak Truman ve Marshall Yunanistan ve Türkiye'ye ayrı bir yere koyarak talep etmeleri halinde bu iki ülkenin yardım miktarlarını arttırabileceklerini belirtmiştir. Yunanistan'daki komünist partilerinin diğer ülkelere göre daha düzenli örgütlenmesi ve merkeze bağlılığı ile Sovyetlerin boğazlar üzerinden sıcak denizlere olan ilgisi Yunanistan ve Türkiye'yi ABD ve Sovyetler Birliği rekabetinde bir adım öne çıkarıyordu.

Marshall Planı'nın aslında 1944'te kurulan IMF ile başlayan liberalist sistemin bir uzantısı olduğu söylenebilir. Fakat Sovyet tehdidinin varlığı kamuoyunun gözünde kapitalizmi meşrulaştırarak, piyasa ekonomisine bağlı demokratik geçiş sürecini hızlandırmış ve ABD'nin öncülük ettiği ekonomik işbirliğine dayalı pazar bulma arayışlarına önayak olmuştur. Marshall Planı Sovyetlerin etki alanında olan bölgelerle olmayanlar arasında ayırım yapmasa da ABD'li yetkililer tarafından böyle bir ayırım çoktan yapılmıştı. Halkın açlık ve yoksulluktan Sovyetlerin ve komünizmin eline düşmesi yerine mali yardımlar ile refaha kavuşması onların ABD'ye yaklaşmasını sağlayacaktı. Fakat Sovyetlerin bu duruma izin vermeyeceği ve ikili ilişkilerin zedeleneceği düşünülüyordu. Stalin bu duruma hazırlıksız yakalanarak Paris'te yapılan görüşmelerde Doğu Avrupa ülkelerinin bu tarz bir yardımı almasını engelledi. Böylece “demir perde” söylemindeki ayrışmayı arttırarak ileride bu halklarla yaşanacak huzursuzluğun temellerini de atmış oldu.¹⁴⁹ Marshall Planı Sovyetlerin dikkatini bu noktaya çekerken bu süreç içerisinde ABD ordusu da Sovyet ordusu kadar kalabalık bir kapasiteye ulaşma fırsatı bulmuştur. Aynı zamanda ABD'nin atom bombasına sahip olmanın sağladığı nükleer güç Sovyetlerin agresif hamleler yapmasını engellemiştir.

¹⁴⁸ Marım, a.g.t. ,s. 56

¹⁴⁹ Gaddis, J, Soğuk Savaş, Mayıs, 2015, çev:Dilek Cenkçiler, İstanbul, s.37

ABD 'nin Avrupa'da yükselen komünist eğilimler için Marshall Planı'ndan başka yapabileceği bir şey yoktu. Çünkü açlık ve geleceğe ait umut kaybı oy olarak komünist partilere dönüyordu. Truman'a göre sadece komünizme karşıym demek yetmiyordu. Bölgedeki insanlara umut verecek bir gelecek de göstermek gerekiyordu.

ABD ekonomik yardımın yanı sıra fikir özgürlüğü ve demokrasi gibi öğelere de vurgu yaparak Komünist rejime henüz dahil olmayan ülkeleri de bu şekilde yanına çekmeye çalışıyordu ABD ekonomik iyileşmenin ardından siyasi özgürlüklerin de oluşmasıyla kapalı görünen bu devletleri kolay manipüle edebileceğini umuyordu. Ancak bu süreç planlanandan daha uzun sürmüş, Stalin ve ekibi iyi direnç göstermişti. Artık Marshall Planı'na dahil olan ülkelerden bazıları ekonomik desteğin tek başına yeterli olamayacağını askeri desteğe de ihtiyaç duyulduğunu belirtmeye başlamışlardı.¹⁵⁰ Bu istekler ileride kurulacak Batı Birliği Savunma Örgütü, Kuzey Atlantik Antlaşması gibi oluşumlara da zemin hazırlamıştır.

2.1.4 Kominform (Komünist Partiler Enformasyon Bürosu)

Stalin Marshall Planı'na tepki olarak dört ay sonra Ekim 1947'de Bolşevik devrimi sonrası kurulan Kominternin bir fraksiyonu olan ve uluslararası komünist hareketin düzenleyici misyonunu üstlenen Kominformu kurmuştur.

Kominform'un öncüsü olan Komintern 1943'te Stalin tarafından kapatılmıştı. Komintern'in o dönemde acil olarak kapatılması Stalin'in Roosevelt ve Churchill ile görüşmeleri öncesi iyi niyet göstergesi olarak düşünülmüştü. SSCB batıya bazı garantiler vermek zorundaydı ve¹⁵¹ Komintern'in varlığı müttefiklerde hala devrim korkusu yaratıyordu. Bu durum Stalin'e göre düşmanın örgütlenmesini ve birleşmesini kolaylaştırıyordu. Çünkü Komintern 1919'da Bolşevik Devrimi'nin sonrasında devrimi dünya çapında yaymak adına dünya devriminin partisi sloganı ile kurulmuştu Ancak deneyimli batılı politikacılar Komünist Enternasyonal'in bu ani kapanışının bilinçli bir sessizlik ortamı yaratmak amacıyla yapıldığına inanıyordu. Çünkü Komintern kapandığında Sovyetlerin dışında on dört milyona yakın örgütlü komünist üyeye sahipti ve

¹⁵⁰ Gaddis ,a.g.e, s. 96

¹⁵¹ Fernando Claudin, Komintern'den Kominform'a Cilt I, Nisan 1990, İstanbul, çeviri Yavuz Alogan, s. 28

ideolojilerinden bir anda vazgeçmeleri imkansızdı. ¹⁵² Nitekim savaş sonrası dönemde batıda komünist partiler yavaş yavaş seçimlerde ön planda olmaya başladı.

Komintern'in kapatılması ile 1947'de Kominform'un kuruluşuna kadar geçen dört senelik süreçte Stalin daha önceki iyi niyetli göstermelik tavrından vazgeçerek Truman Doktrini ve Marshall Planı hazırlıklarına paralel olarak yayılmacı bir eğilim göstermeye başlamıştır. Stalin tüm dünyadaki komünist partileri bir merkezde toplama arzusu ile 1947'de Polonya'da Çekoslovakya, Macaristan Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Fransa ve İtalya'daki partilerle gizli bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Kominform 'un genel çizgileri ve stratejisi de belirlenmiş, Stalin Washington yayılmacılığına karşı Kremlin'in politikalarını ilgili partilere adapte etmeye çalışmıştır. Toplantıda aynı zamanda ulusal onur ve bağımsızlık davasını sürdürmek için bütün güçleri birleştirmek ve olası Üçüncü Dünya Savaşına karşı barış yanlılarını harekete geçirme kararı da alınmıştır. ¹⁵³ Bu toplantı sonrası Komintern'in dağılması ile hayal kırıklığına uğrayan komünist partiler için kominformun kurulması ile yeni bir umut ışığı doğmuş ve Truman Doktrini'ne karşı beklenen cevap gelmiş gibi görünüyordu. Ancak ilerleyen yıllarda Kominform önemini kaybetmeye başlamış, Sovyetler Birliği dışında Çin ve İtalya'daki komünist partiler dışında ilerleme kaydeden pek parti olmamıştır. Kominform 'un zamanla etkisini kaybetmesinde bürokrasiye dayalı merkezi bir otoritenin baskı unsurları ile ön planda olması ve doğu bloğu ülkelerindeki milliyetçi ulusal hareketlerin ortaya çıkmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu durum en belirgin şekilde Tito ile Yugoslavya milliyetçi hareketinde ortaya çıkmıştı. Kominform'un başta Stalin kültü içinde keyfi bir dikta ile örgütlenmiş görüntüsü kapitalist ve liberalist sisteme karşı özgürlükler, kişisel haklar gibi durumlarda zayıf kalmasına neden olmuştur. Kökenini işçi sınıfından alan bir hareket için bu durum yaratıcı gelişmeyi engellemişti. Kominform savunucuları Stalin'in görüşlerini benimseyerek Stalin'in yarattığı pazarın daha denetimli olmasından dolayı daha çok genişleyeceğini düşünüyorlardı. Kapitalist ülkelerin pazarının ise sömürü düzeninden dolayı daralacağını ve sonunda bu ülkelerin birbirleriyle çatışacaklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden de Marksist felsefe ve işçi hareketlerinden başka bir gelişmeye kendilerini kapatmışlardı.

Stalin komünizmin enternasyonalleşmesi hayalini her zaman sıcak tutmuş Komintern'i tasfiye ederek çağın gereklerine uygun Kominform'u kurmuştu. Ancak onun ölümünden sonra özellikle Kruşçev döneminde başlayan politikalarla Kominform birleştirici

¹⁵² Fernando Claudin, Komintern'den Kominform'a, cilt 2, Aralık 1990, İstanbul, s. 6

¹⁵³ Claudin, a.g.e, s. 37

özelliğini kaybetmiş, üyeler merkezi denetimden çıkarak kendi başlarına hareket etmeye başlamışlar ve Stalin'in ölümünden üç sene sonra 1956'da kapatılmıştır.

2.1.5 Comecon (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi)

Comecon Ocak 1949'da Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya ve SSCB'nin katılımıyla Moskova'da yapılan bir toplantıda kurulmuştur. Daha sonra Arnavutluk ve Demokratik Almanya'da birliğe dahil olmuştur. İlk başlarda bölgesel bir özellik gösteren konsey 1962'de Moğolistan ve 1972'de Küba'nın katılımıyla global bir havaya bürünmüştür. Gözlemci olarak Yugoslavya, Çin, Kuzey Kore ve Vietnam'da birliğe katkıda bulunmuştur. Konseyin toplantılarına 1961'den sonra Arnavutluk ve Çin Sovyetlerle olan bir takım anlaşmazlıklardan dolayı katılmamıştır.¹⁵⁴

Comecon'un kuruluş amacı üyeler arasında gıda, temel tüketim maddeleri ve sanayi ürünlerinin paylaşılması ve ekonomik tecrübelerin üyeler arasında aktarılması olmuştur.¹⁵⁵ Konsey üyelerinin çoğu kuruluşun önce tarıma dayalı ekonomi ile idare ediliyordu. Ancak belli bir pazar olmadığı için aralarında ekonomik bir canlılık oluşmuyordu. Comecon liberal-kapitalist sistemin aracı olan Marshall planına bir tepki göstermek amacıyla kurulmuş ve ABD- SSCB rekabetinin ilk örneklerinden birini oluşturmuştur. Konseyin çabasıyla ihtiyacı olan ülkeler Marshall yardımlarını aramayacak Sovyetler bu şekilde nüfuzu altındaki bölgelerin ekonomik denetimini de elinde tutacaktı.¹⁵⁶ Konseyin kurulduğu ilk yıllarda batı ile ilişkileri iyi olmayan bu ülkelerde ekonomik ambargoların da etkisiyle yoğun bir teknik donanım ve personel eksikliği vardı. Konseyin kararları ile ülkeler herhangi bir bedel ödmeden kendi yurtlarında bu açıdan bilgili olan teknik personeli, proje ve lisans anlaşmalarını karşılıklı paylaştılar.¹⁵⁷ Bu şekilde her ülke için belli bir ekonomik kaybın önüne geçilmiş oldu. 1949 ile 1955 yılları arasındaki dönemde en çok teknik bilgi dökümantasyon ve hammadde sağlayan ülke Sovyetler olmuştu. Bu durum üye ülkelerin çoğunda Sovyetlere olan hayranlığı ve bağlılığı da arttırmıştı. Ancak 1955 ve sonrasında diğer ülkeler de yavaş yavaş toparlanmaya başlamış kendi aralarında bile ikili anlaşmalarla ortaklıklar kurmuşlardır.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Nazif Kuyucuklu, Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, İstanbul, 1978, s. 18

¹⁵⁵ Kuyucuklu, a.g e., s. 130-131

¹⁵⁶ Hüseyin Pazarcı, "Comecon Hukuksal Yönü", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, cilt 27, sayı 3, 1972, s. 219-220.

¹⁵⁷ Michael Kaser, Comecon, Oxford University Press, London 1967, s. 47

¹⁵⁸ P.J.D. Wiles, Communist International, New York, 1969, s. 318

1962 ve sonrası olan dönemde ise mükemmelleştirme ve sosyalist ülkeler arasında ekonomik düzey farklılığının giderilmesi ele alınmıştı. Bu dönemde birliğin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na rakip olabilecek bir globalleşmeye gitmesi öngörülmüştü.¹⁵⁹ ABD'nin AET üzerine etkileri arttıkça Comecon'da da paralel standart prosedürler değişmiş Comecon üzerinden iki süper güç pazar kapma rekabetine girmişlerdi. Bu dönemde doların Avrupa pazarındaki dolaşımına rakip olarak rublenin hakim olduğu bir uluslararası yatırım bankası kurulmuştur.

AET'ye göre yıllık ekonomik büyümenin Comecon 'da daha fazla olmasına rağmen kişi başına düşen gelirin düşük olması komünist düzendeki devlet tekelinin ne kadar ön planda olduğunu göstermiştir. Bu durumu sürekli dile getiren ABD ve batılı ülkeler zamanla doğu bloğunda bir takım ayrılıklara sebep olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı sonrası ABD-SSCB rekabetinin ekonomik birleşme hareketlerine de yansımaları ABD ve batının desteklediği AET ile Sovyetler ve doğu bloğunun içinde bulunduğu Comecon 'u karşı karşıya getirmiştir. AET'de üretim kuruluş sınırları içinde serbestçe dolaşırken Comecon 'da merkezi yönetime bağlanmıştır. Comecon' da serbest dolaşımın ülkeden ülkeye farklılık göstermesi ve merkezi siyasi otoritenin yaptırımlarına maruz kalması komünist sisteminin değişmezi olmuştur. Sovyet rejimi sanayi ve tarım için gerekli hammadde ihtiyacının çoğunu kendi topraklarından üye ülkelere sağlamış ve bir bakıma kendine özel bir pazar yaratmıştır. Bunun karşılığında enerji nakil hatları ve petrol yollarına hakim olmuştur. Zamanla komünist rejime ait pazarın serbest piyasa ekonomisine yenik düşmesi ve üyeler arasında huzursuzluğun ön plana çıkması ile Comecon da doksanlı yılların başında önemini yitirmiştir.

2.1.6 NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ülkelerin çoğunda askeri ve ekonomik çöküş yaşanırken Sovyetlerin özellikle işgal bölgelerine uzak alanlarda bulunan geniş coğrafyası nedeniyle ve komünizmin getirdiği disiplin sayesinde sanayi gücünde kayıp yaşamaması diğer Avrupa ülkelerine göre bir üst basamakta yer almasına neden olmuştur. Bu üstünlüğün farkında olan Stalin yayılımcı bir politika izlemeye başlamıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Kuyucuklu, a.g.e., İstanbul, 1978, s. 24-25

¹⁶⁰ Armaoğlu, 2007, a.g.e., s .441

Bolşevik devrimi sonrası yaşanan kargaşada batılı ülkelerin rejim karşıtı güçleri desteklemesi ve II. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'ya karşı yardım çağrılarına rağmen Sovyet Rusya'yı yalnız bırakmaları Sovyetler Birliği'nin batıya olan güvensizliğinin nedenlerini oluşturmuştur. Aynı zamanda Sovyetlerin de komünizm rüzgarıyla doğu bloğu ülkelerinde anti-demokratik uygulamalarda bulunması ve yaptığı işgaller batılı ülkelerin güvensizliğinin nedenini oluşturmuştur. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru yapılan Yalta Konferansı sonrasında Nazizmden kurtarılmış Avrupa demokrasisine vurgu yapılmış ¹⁶¹ ancak; SSCB bu demokrasiyi sosyalizmi yayarak ABD ise kapitalizmi yayarak sağlama yoluna gitmiştir. Her iki tarafın kendine göre haklı yanları olsa da doğal olarak bu iki tezat görüş Soğuk savaş sürecini başlatmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehlikesini ABD'den önce fark eden Churchill doğudaki Avrupa ülkeleri için "demir perde" tanımını ilk kullanan kişi olmuştur. Sovyetlerin yalnız ideolojik olarak değil askeri güç kullanımında da tehlikeli olduğunu belirten Churchill bu anlamda Fransa ile Mart 1947'de Dunkirk Anlaşması'nı yaparak ABD'nin tehlikeye dikkat çekmesini sağlamıştır. ¹⁶²

Artan yeni güç ihtiyacı ABD'nin genel ilkelerinden bir miktar sapmasını gerektirmiştir. Artık kendi sahasının dışında Avrupa'da da gücünü hissettirmesi gereken ABD'de senato tarihine Vandenberg kararı olarak geçecek bir yasa tasarısı sunulmuştur. Böylece 19. yüzyıl sonlarındaki Monroe Doktrini'ni II. Dünya Savaşı'na müdahil olmakla gevşeten ABD bir adım daha ileri giderek terk etmiş oluyordu. Aynı zamanda ABD Bu şekilde yalnızlık politikasını da bırakmış oluyordu. Böylelikle tasarıyla ABD'nin batıda kurulacak herhangi bir birliğe katılmasının önünde bir engel de kalmamış oluyordu. ¹⁶³

Sovyetler Birliği ise 2. Dünya Savaşı sonrası Birleşmiş Milletler'in tavsiyesine rağmen asker sayısını azaltmamış aksine savaş endüstrisini daha da arttırmıştı. Aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa'da işgallere başlamıştı. Birleşmiş Milletler'in askeri hareketliliğin bir işgal hazırlığına yol açacağı konusundaki öngörüsü doğru çıkmıştı. BM bu konuda üyelerini daha önceden bilgilendirmişti. Avrupa ülkelerinde yavaş yavaş Sovyetleri durduracak tek gücün ABD olabileceği kanısı uyanmaya başlamıştı. ¹⁶⁴ Destek çağrılarına duyarsız kalamayan ABD Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ilk önlemini almış fakat bu

¹⁶¹ Henry Kissinger, Diplomasi ,(çev.İbrahim Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 450-451

¹⁶² Selahattin, Deniz, Dünya Siyasetinde Türkiye'nin Yeri ve NATO, s. 73

¹⁶³ NATO El Kitabı, NATO Enformasyon Servisi, Brüksel: 1995, s. 178

¹⁶⁴ Türkçaya, a.g.e, s. 139-142

iki hamle de Stalin'i daha agresif davranmaya itmişti. Sovyetlerin özellikle Çekoslovakya'da yaptığı baskılar artmış ve Berlin'in ablukaya alınması konusundaki tehdit doruk noktasına çıkmıştı.

Berlin ablukası Avrupa ülkelerine Sovyetler ile soğuk savaş boyunca artık herhangi bir anlaşma zemini olamayacağını göstermişti. Nihayetinde İngiliz ve Fransızların başını çektiği daha sonra Benelüks ülkelerinin de dahil olduğu Batı Birliği Mart 1948'de bir anlaşma ile Batı Avrupa Savunma Örgütü adı altında kurulmuştur.¹⁶⁵ Batı Birliği savunma örgütü ilk zamanlarında başarılı bir ortak savunma planı ortaya koymuş özellikle haberleşme ve hava savunma sistemlerine ait teknolojik gelişmelere ön ayak olmuştur. Üye ülkeler zaman zaman yaptığı tatbikatlarda askeri anlamda ortak yardımlaşma ve eğitim pratikleri yapmışlardır. Üyeler Birleşmiş Milletler'in 51. Maddesine istinaden, ülkelerden herhangi birinin bir saldırıya uğraması durumunda diğer ülkelerin de birbirlerine yardım edeceği konusunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁶⁶ Bu aşamada ABD'de yavaş yavaş devreye girmiş, üye olmasa da savunma yardımı konusunda birliğe müdahil olacağını belirtmiştir.¹⁶⁷ Ancak ABD'nin tam anlamıyla üye olmaması ve nükleer silahlanma tehlikesi bu ülkelerdeki Sovyet tehdidi korkusunu giderememiştir.¹⁶⁸

Aslında ABD'li yetkiler her ne kadar gelişmeleri yakından takip etse de birlik, ülkelerin özellikle kendi istekleri doğrultusunda olgunlaşarak genişlemesi görüşündeydi.¹⁶⁹ Bu şekilde Truman ile başlayan iyi niyet politikası ilkelerinden vazgeçmemiş olacaktı. Genel anlamda savunma ortaklığını planlayan birlik üyeleri Norveç, Danimarka ve İsveç'i de dahil etmek istemişler, ancak Sovyetlerin erken müdahalesi ile bu ülkeler birliğe dahil olamamıştır. İlerleyen günlerde birlik üyeleri ABD'nin askeri ve ekonomik desteği olmadan Sovyetlere karşı dayanamayacaklarını tekrarlayarak birliğe ABD'yi tam üyelik sıfatıyla davet etmişlerdir. ABD'nin devreye girmesiyle Haziran ayında Batı Birliği Birleşmiş Milletler nezdinde de onay almıştı.¹⁷⁰ Çok kısa bir zaman sonra da Nisan 1949'da Kuzey Atlantik ittifakı (NATO) kuruluşu ilan edilmiştir.¹⁷¹ Anlaşmada içerik olarak Birleşmiş

¹⁶⁵ Armaoğlu, F., 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 445

¹⁶⁶ Aslan, Gündüz, Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar, İstanbul: Beta, 1998, s. 92–93

¹⁶⁷ Lord, Ismay, NATO İlk Beş Sene 1949–1954, (Çev. Suat Bilge), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956, s. 5–6

¹⁶⁸ Çağrı, Erhan, "ABD ve NATO ile İlişkiler." Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar (1919–1980), (Ed. Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 543

¹⁶⁹ Sander, Oral, Siyasi Tarih (1918–1994), Ankara, 1998, s. 236

¹⁷⁰ Armaoğlu, F., .a.g.e., s. 447-448

¹⁷¹ Sarıay, Y., Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 70-71

Milletler'in vurgu yaptığı ifade özgürlüğü hak ve hukukun üstünlüğüne sahip çıkılması gerektiği vurgulanmış, bunun için de barışı sağlamak adına ortak bir savunma hattı kurulmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.

NATO temel anlamda bağımsızlık ve egemenliğin barış yoluyla korunması için Birleşmiş Milletler'in toplu savunma hakkına ait maddesine istinaden oluşturulmuştu. Temel savunma ilkesi beraberinde siyasi ve ekonomik ortaklığı da getirmişti.¹⁷² Bu ortaklık ABD'nin Avrupa ülkeleri ile beraber hareket ettiği en büyük ortaklık olmuştur. ABD - Sovyet rekabeti NATO ile en kritik seviyesine çıkmıştır. Doğu bloğunun Sovyetler ile kurduğu ittifak güvenli bir şekilde çevrelenmiştir.

NATO'nun kurulması aynı zamanda yıllardır savaş halinde olan Almanya, İngiltere ve Fransa arasında da bir istikrar sağlamıştır. ABD NATO eliyle liberal ve kapitalist sistemin hukuk üstünlüğünü de vurgulayarak Avrupa'ya girmesini de sağlamıştır. ABD ve NATO medeniyetin yeni koruyucusu olarak tüm dünyada yerini almıştır.¹⁷³ Soğuk savaşın NATO destekli rekabeti ve caydırıcılığı artık Sovyetler ile ABD arasında sıcak bir çatışma ihtimalini ortadan kaldırarak gizli kapılar ardında soğuk bir savaş ortamı yaratmıştır.¹⁷⁴ Tek başına güvenliklerini sağlayamayacaklarını anlayan Avrupalı devletler kendilerini NATO veya Varşova Paktı'nın himayesinde bulmuşlardır. NATO'nun kurulması ile küreselleşme, güvenlik, ekonomik pazar, nükleer kuvvet gibi terimler dünya siyaseti terminolojisinde öne çıkmaya başlamıştır.

2.1.7 Kore Savaşı

II. Dünya Savaşı öncesi Japonya'nın himayesi altında bulunan Kore II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'nın yenilmesiyle büyük güçlerin hakimiyet sahası haline gelmişti. II. Dünya Savaşı sonunda yapılan Potsdam Konferansı'nda ABD ile Sovyetler Birliği, Japonya'ya savaş ilan etmeme konusunda anlaşmışlardı. Fakat Savaş sonrası Sovyetler Kuzey Kore 'de ABD ise Güney Kore'de askeri operasyonlar için birliklerini bırakmışlardı. Japonya'nın yenilgisine rağmen iki büyük güç savaş sonrası oluşan güvensizlik ortamı nedeniyle Kuzey Kore ve Güney Kore'deki alanlarından ayrılmamışlardı. Bu durum

¹⁷² Mustafa, Türkeş, "Doksanlı Yıllarda NATO'nun Öncelikleri ve Türkiye." En Uzun On Yıl: Türkiye'deki Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar, (Der. Gencer Özcan ve Şule Kut), İstanbul: Bülke Yayıncılık, 2000, s. 194

¹⁷³ Acar, Cemal, Soğuk Savaş Dönemi Süper güçlerin Hâkimiyet Kavgası, Ankara:Frapan Yayıncılık, 1991, s.112

¹⁷⁴ Sander, Oral, 1998, a.g.e., s. 182

rekabeti uzak doğuya da taşımıştır. 1945-1948 yılları arasında taraflar arası ufak çaplı çatışmalar olmuş, ABD ve SSCB bölgede askeri güçlerini denemişlerdi. Ancak 1948 yılında ABD'nin Güney Kore'de seçimler düzenleyip kendine yandaş bir hükümet kurması Sovyetleri de harekete geçirmiş aynı yılın yaz aylarında Sovyetler de Kuzey Kore'de seçim düzenleyerek kendine yakın bir hükümet kurdurmuştu. 1950'ye kadar iki devlet arasında birçok anlaşmazlık çıkmıştı. Özellikle Kuzey Kore gıda ve sağlık yardımlarından uzak kalmış, komünist rejimin sert politikaları ile yönetilmişti. ABD'nin kurduğu cumhuriyet rejimi ile Sovyetler Birliği'nin kurduğu komünist rejimi arasında kalan iki halk gerilimli yıllar geçirmiştir. Stalin'e göre ABD'nin Kore'den çıkarılması, Sovyetlerin Japonya üzerindeki hakimiyetini arttıracak ve Asya'da kendine yeni bir pazar bulmasını sağlayacaktı. Bu düşünceyle Haziran 1950'de Kuzey Kore Güney Kore'ye savaş ilan etmiştir.

Stalin Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırı planını uyguladığında başta ABD tarafından ciddiye alınmamıştı. Fakat 1939'da Finlandiya'da yaptığı işgalin kötü sonuçlarından ders alan Stalin bu sefer temkinli davranmıştı. 1950'li yılların başında ABD dışişlerinin talihsiz bir açıklama ile Kore savunmasına ait zayıf noktaları olduğunu söylemeleri ile cesaretlenen Stalin herhangi bir risk olmadığına ikna olmuştu.¹⁷⁵ Böylece Soğuk Savaş ilk defa sıcak bir çatışma ile karşı karşıya kalmıştı.

ABD saldırıya hemen karşılık vermeyerek Birleşmiş Milletler 'i devreye sokmuş ve üye ülkeler ABD'nin garantörlüğünde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin de onayını alarak Kuzey Kore'ye karşılık vermişlerdir. Stalin ABD'nin Japonya'ya ile yaptığı barış görüşmelerinin sonunda bu ülkede yeni üsler edinebileceği endişesini Kuzey Kore'yi savaşa sokarak bertaraf etmeye çalışmıştı. Aynı zamanda Çin ve çevresindeki komünist rejimlerin başarılı olması ve bu rejimlerin Stalin ile ittifak yapması Sovyetlerin elini güçlendirmiş son bir hamleyle ABD' yi tamamen Asya'dan çıkarmak istemiştir. Diğer taraftan Stalin, 1949 yılında kurulan NATO'ya ve batılı ülkelere bir gözdağı vererek ciddi bir tehdit olduğunu göstermek istemiştir.

Savaşın ilk aylarında çekimser kalan Çin Stalin'in öngördüğü üzere Ekim 1950'de Birleşmiş Milletler kuvvetlerine Kuzey Kore'de karşılık vereceğini açıklamıştı. Bu zamana kadar konsantrasyonunu Tayvan'ın alınmasına veren Çin Birleşmiş Milletler'e ait birliklerin Güney Kore'den 38. enlemi geçmesine kayıtsız kalamamış ve buna paralel olarak bölgedeki asker sayısını arttırmıştır. ABD'li yetkililerin geri adım atmaması sonucu sıcak çatışmalara

¹⁷⁵ Acar, Cemal, a.g.e, s. 143-146

Çin askeri güçleri de dahil olmuştur. Böylece Stalin ve Çin, ABD ile Birleşmiş Milletler üyelerine direnç noktası oluşturmuşlardı Çin'in devreye girmesi ABD ve Birleşmiş Milletler birliklerinin geri çekilmesine neden olmuş, hatta bir ara çatışmalar ABD ile Çin'in savaşına dönüşmüştü.¹⁷⁶ Çin askerleri neredeyse Güney Kore'ye girmeye başlamıştı. Çin'in katkısı Sovyetlerin de işine yaramış ve karşılıklı güç dengeleri savaşı barışa yönlendirmişti. Nitekim gelişmeler sonunda iki taraf da birbirine üstünlük kuramamış Birleşmiş Milletler kararıyla 38. enlemde Güney Kore ile Kuzey Kore arasında tampon bir bölge oluşturulmuştur. 1953'te imzalanan barış antlaşması ile de kuzey ile güneyin ayrı ayrı yönetilmesine karar verilmiştir.¹⁷⁷

Kore Savaşı sonunda ABD elindeki atom silahları ile her şeyi yapamayacağını bölgesel savaşların hala önemli olduğunu kavramıştı. Yine bu savaşla komünist güç birliğinin de batı bloğu ve NATO kadar etkili olabileceği anlaşıldı. Sovyetlerin istediğinde ne kadar agresif olabileceğini batı tekrar görmüş oldu. Bu durum Avrupa ülkeleri ile komünist rejimden ayrılmayı düşünen ülkeler arasındaki ilişkileri daha da güçlendirdi.¹⁷⁸ Kore Savaşı'nda yaşananlar bundan sonra soğuk savaşın nasıl seyredeceğinin ön habercisi olmuştur. ABD ve Sovyetler nükleer silahları neredeyse burada denemek üzereydi. Ama gerek Truman'ın yardımcılarını gerekse NATO müttefiklerini artık sıcak savaş istemiyordu. Yaşanan çatışmalar soğuk savaş dönemindeki tek geniş çaplı sıcak çatışmalar olmuştur. Sadece Nükleer silahlara sahip olmanın her şey olmadığı ve artık diplomasinin daha ön planda olduğunu iki taraf da kavramış oldu. Stalin Çin ve Kuzey Kore'ye savaşı devam ettirme konusunda baskı yapmıştı bunun nedeni onların da yardımıyla Birleşmiş Milletler ve ABD'li güçlerin tamamen Kore'yi terk edeceğine kesin gözüyle bakmasıydı. Ancak 1953'te Stalin ölümüyle zaten savaştan yorulmuş olan Kuzey Kore ve Çinli yetkililer barış görüşmelerine başlamışlardır. Truman'ın da görevden ayrılmasıyla barışın önü tamamen açılmıştır.

Kore Savaşı ABD'ye çok etkisiz gibi görünen bir devletin komünizm çatısı altında ne kadar kuvvetli savunma yapabileceğini göstermiştir. Kore Savaşı'nın sonlarına doğru Japonya'nın önemini anlayan batılı güçler 1952'de Japonya ile savaş halini sona erdiren anlaşmalara imza atıp Japonya'yı Sovyet rejiminden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Kore

¹⁷⁶ Kuyuş Ahmet, Gençler İçin Çağdaş Tarih, İstanbul: Epsilon Kitabevi, 2002, s. 296-297

¹⁷⁷ Armaoğlu F., 2007, a.g.e., s. 455-56

¹⁷⁸ A.Haluk Ülman, "Türk Dış Politikası'na Yön Veren Etkenler 1923-1968", S.B.F. Dergisi No.3, 1968, s. 261

Savaşı ABD 'ye Sovyet tehdidini bir kez daha hatırlatmış ve tek taraflı bir politika izlemesine neden olmuştur.

NATO'nun kurulması, Truman Doktrini ve Marshall planına Sovyetlerin Comecon, Kominform ve bir kaç doğu bloğu ülkesine karşı yaptırım dışında fazla karşılık verememesi ABD'de rehavete yol açmıştı. Ancak 1950'deki Kore işgali'nin bu anlamda ABD'yi kendine getirdiği söylenebilir. Bundan sonra ABD; İran'da, Güney Amerika ve Güney Asya'da komünist rejimlere karşı daha sık önlemler almış ve bunlarda da başarılı olmuştur. Kore Savaşı sonrası ABD'nin faaliyetlerinin artması Sovyetlerin NATO'ya karşı uzun zamandır düşündükleri ancak savaş ortamından dolayı ertelemek zorunda kaldıkları Varşova Paketi'nin kurulmasına neden olmuştur.

2.1.8 Varşova Paketi

Sovyetler Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndan sonra kurulan NATO'ya büyük tepki vermişti. Bu topluluğu İngiltere ve ABD'nin ortak planı olarak değerlendiren komünist çevreler kendilerini sınırlayacak yayılcı bir politikaya direnç göstermişlerdir. NATO'ya yakın çevreler her ne kadar bunu savunma ittifakı olarak gösterecekler de Sovyetler için bu tutum saldırgan bir tavır olarak değerlendirilmiştir.¹⁷⁹

Sovyetler Birliği'nde NATO'ya karşı oluşan bu tepki altı yıl içinde Mayıs 1955'te Varşova Paketi'nin kurulmasına yol açmıştır. Paketin NATO'dan altı yıl sonra kurulmasında Kore Savaşı'nın etkisi olmuştur. Sovyetler konsantrasyonunu bu savaşa vermiş ve NATO'ya karşı bir birlik oluşturma fikrini ertelemişlerdi. Savaşın bitiminde atılan ilk somut adım 1954 yılının sonlarında birkaç sosyalist ülkenin katıldığı Moskova Konferansı olmuştur. Özellikle Batı Almanya'nın NATO'ya girmesi Sovyetlerin yeni bir oluşuma hız vermesine neden olmuş ve 1955 yılında Polonya, Macaristan, Doğu Almanya, Arnavutluk, Romanya ve Çekoslovakya ile Varşova Paketi kurulmuştur.

Pakt NATO'yu saldırgan bir kurum olarak gördüğü için amacını; NATO'nun saldırılarına karşı doğu bloğunu savunmak olarak belirlemiştir. Doğu bloğunda özellikle Çekoslovakya ve Macaristan'daki komünizme karşı ayaklanmaları batılıların etkisiyle oluştuğunu düşünen Sovyetler Birliği pakta ait birlikleri isyanları bastırmada da kullanmış ve bu halk isyanlarını “üye ülkelerdeki yıkıcı faaliyetler” olarak adlandırmıştır.

¹⁷⁹ Sander Oral, 1998, a.g.e, s.243

Varşova Paktı NATO'ya karşı kurulmuş olmasına rağmen ikisi arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Varşova Paktı NATO'ya göre askeri yönü ve disiplini daha ön planda olan bir kuruluştur. NATO'daki gibi ülkelerin kendi içişlerinde rahat davranabilmesi Varşova Paktı'nda imkansız görünmektedir. Pakt üyeleri Sovyetlere danışmadan dış politikada da herhangi bir girişimde bulunamamaktadır.¹⁸⁰ Varşova Paktı'nın kurulduğu yıllarda dünya NATO'nun kurulduğu zamandan daha fazla Asya ve Uzakdoğu'ya odaklanmıştı. Pakt'ın kurulması, ABD- SSCB rekabetinde silahlanma yarışındaki artışı da beraberinde getirmişti. Bu sayede Sovyet ordusu denetimi altındaki ülkelerde ABD'den önce üst kurma imkanı sağlamıştı. Bu yapılanma daha sonra NATO üzerinden ABD'nin de aynı şekilde davranmasına yol açmıştır.

Varşova Paktı bu yapısıyla her üye ülkenin ortak işbirliğinin olduğu NATO gibi bir topluluktan ziyade Sovyetlerin jandarması görünümünde idi. Pakt kullanılarak komünist rejime karşı çıkan liderler ve onların askeri güçleri doğu bloğunun kapalı sistemi içinde etkisiz hale getiriliyordu. Bu durum Kruşçev ve sonrası merkezi otoritenin zayıflamasıyla yıllar içinde sorgulanır hale gelmiştir. Nitekim Varşova Paktı'nın varlığı Ekim 1991'de Sovyetlerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak ortadan kalkmıştır.¹⁸¹

2.2 1945-1960 Dönemi Soğuk Savaş Ve Ortadoğu

2.2.1 İsrail Devleti'nin Kurulması

Siyonizmin politik bir hareket olarak ortaya çıkması 19. Yüzyılda olmuştur. İlk başlarda Siyonizm diasporadaki Yahudilerin durumunun iyileştirilmesi ve "geri dönüş" düşüncesinden ibaretken,¹⁸² Israel Zangwill yaptığı "Halkı olmayan bir ülkeyi, ülkesi olmayan bir halka devredin." açıklaması ile Yahudilerin, bölgede yaşamış olan en eski yerleşik toplum olduklarını ve Kitab-ı Mukaddes'in de toplumlarının Filistin'e dönüşünü haber verdiğini öne sürerek Siyonist hareketi meşru bir zemine oturtmaya çalışmışlardır.¹⁸³

¹⁸⁰ Birleşmiş Milletler, NATO ve Varşova Paktı, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 137-139

¹⁸¹ Harun Bodur, Kronolojik 20.Yüzyıl Siyasi Tarih, Ankara: Çağlar Yayınları, 2005, s. 771

¹⁸² Bernard Lewis, Semitizm ve Antisemitizm, Ankara, 2016, s. 72-82

¹⁸³ Bülent Yıldırım, "Siyonist Hareketin Kuruluşu" <http://home.arcor.de/filistin/filistin/islamidonem/siyonistisraile/siyonisthareketinkurulusu.html>, Erişim Tarihi :7 Mart 2018

Uzun yıllar devam eden Osmanlı hâkimiyetinden sonra Ortadoğu, 19. yüzyılın ortalarında Batılı emperyalist güçleri hükmetmesi ile tanışmıştır. Birinci Dünya Savaşı, sömürgeci ülkelerin özellikle Ortadoğu topraklarını yeniden paylaşma mücadelesiyken, Araplar açısından ise Osmanlı Himayesinden kurtularak yeni bağımsız bir arap devleti kurma çabası olarak yorumlanabilir.

Ortadoğu'da güç olarak yer almak isteyen Fransa ve İngiltere açısından I. Dünya Savaşı'nın başlaması bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve, daha önceleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü fikrini destekleyen iki ülke Sykes Picot Antlaşması ile bu düşüncelerinden vazgeçtiklerini ortaya koymuşlardır. İtilaf devletleri özellikle de İngiltere Savaş sırasında, Mc Mahon ve Şerif Hüseyin arasında yapılan yazışmalar sonrasında Araplara Filistin'in büyük bir bölümünü de içeren, üstünde Arapların yaşadığı topraklarda bağımsız bir arap devleti sözü vermişlerdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile İngilizler araplara verdikleri sözü tutmadılar.¹⁸⁴ Bununla birlikte İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour 2 Kasım 1917'de Lord Rothschild'e gönderdiği "Balfour Deklarasyonu" olarak anılan mektubunda Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulabilmesi için her türlü desteği sağlayacakları sözünü vermiştir.

Balfour Deklarasyonu; İngilizler'in, Süveyş Kanalı'na yönelik oluşabilecek herhangi bir saldırıya karşı tampon bölge oluşturma çabasının yanında aynı zamanda diasporadaki dünya Yahudilerinin desteğini kazanabilmek için yapılan bir girişimdi. Deklarasyon ABD'nin Kongre ve Temsilciler Meclisi'nin 21 Eylül 1922 yılında yapılan oturumun karar bildirgesinde de "*ABD Filistin'de Yahudilere milli yurt kurulmasına taraftardır*" şeklinde yer almıştır. Böylece Siyonist politika ABD'nin de desteğini kazanmıştır.

1917'de Filistin üzerinde başlayan İngiliz hakimiyeti, San Remo Konferansı'nda Filistin'de İngiliz Mandası'nın kabul edilmesiyle resmîyet kazanmıştır.¹⁸⁵ Bunun sonrasında Filistin tamamen İngiliz yönetimine bırakılmış ve Siyonist olarak bilinen Herbert Samuel ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak Filistin'e atanmıştır.

Balfour Deklarasyonu'ndan sonra Avrupa'dan Filistin'e olan Yahudi göçlerinin artış göstermesi bölge halkı arasında Yahudi karşıtı söylemlerin gelişmesine ve isyanların çıkmasına yol açmıştır.¹⁸⁶ 1921 yılında Kudüs'te çıkan ayaklanma güçlükle bastırılmıştır.

¹⁸⁴ Yıldırım, a.g.m.,Erişim Tarihi :7 Mart 2018

¹⁸⁵ Armaoğlu, 2007, a.g.e, s. 200

¹⁸⁶ Mim Kemal Öke, Filistin Sorunu, Temmuz 2002, s. 415-416

Bunun sonrasında Arap liderlerinden oluşan ve Filistin halkını temsil eden kurul 21 Şubat 1922'de Londra'da bulunan Koloni Bakanlığı'na giderek Filistin halkı için ulusal bağımsızlık istediklerini, Balfour Deklarasyonu'nu ve İngiliz manda rejimini kabul etmediklerini belirtmişlerdir. İngiliz hükümeti ise 1 Temmuz'da yayınlanan ve Churchill Beyaz Bildirisi olarak da bilinen açıklamayla; Filistin'de bir Yahudi devleti kurma niyetinde olmadıklarını belirtirken aynı zamanda Filistin'de Yahudi nüfusunun artmasına olanak sağlayan Balfour Deklarasyonu'ndan ödün verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu gelişmeler sonrası 21 Temmuz'da Milletler Cemiyeti Filistin üzerinde İngiliz mandasını tanımış ve bundan sonra kurulan Yahudi bürosuyla Yahudi hakları İngiltere gözetiminde temsil edilmeye başlanmıştır.

Bu dönemde gerek Filistin toplumu gerekse bölgeye göç yolu ile gelen Yahudi toplumu Filistin'in geleceğinin belirlenmesinde bölge halklarının nüfuslarının ve sahip oldukları toprak oranlarının önemli olacağını biliyorlardı. Bu nedenle Yahudiler göç yoluyla buradaki nüfuslarının ve topraklarını artırmaya çalışırken Filistinliler de bölgeye yapılan Yahudi göçünü engellemeye çalışıyorlardı.¹⁸⁷

Ancak 1930'lardan başlayarak Almanya'da Yahudi karşıtı düşüncelerin ve eylemlerin gelişmesine paralel olarak, Filistin'e yapılan Yahudi göçlerinde önemli ölçüde artış olmuş; 1934 yılında, Filistin'e göç eden Yahudi sayısı 40 bin iken, 1935'te bu sayı 62 bine ulaşmıştır.¹⁸⁸ Bölgede yaşayan Yahudi nüfusunun hızla artış göstermesi Arap muhalefetinin güçlenerek zemin kazanmaya başlamasına neden olmuştur. 1931 yılında Kudüs'te yapılan Müslüman Ülkeler Kongresi'nde yirmi iki ülkenin temsilcisi Siyonist tehlikeye karşı bir araya gelmişlerdir. Yahudi nüfusunun Filistin'de hızla artması sonucu vatanlarında ikinci sınıf vatandaş konumuna düşürülen Filistinlilerin tepkisi en üst noktaya ulaşmış, bu zamana kadar birbirinden bağımsız hareket eden Arap siyasi partileri bir araya gelerek işbirliği içinde hareket etme kararı almışlardır.

Bu dönemde Mısır da Filistin konusu ile ilgilenmeye başlayarak Arap dünyasının liderliğine de soyunmuştur. Bunun ilk örneği 1929'da Filistin'de yaşayan Arap halk ile Yahudiler arasında yaşanan "Ağlama Duvarı" krizinin Mısır basınında önemli ölçüde yer almasıyla olmuştur, ancak Mısır o dönemde ekonomik olarak böyle bir rolü üstlenebilecek kadar güçlü değildi.

¹⁸⁷ Öke, a.g.e, s. 423

¹⁸⁸Bülent Yıldırım, <http://home.arcor.de/filistin/filistin/in/islamidonem/siyonistisraile/mandayonetimi.html>, Erişim Tarihi:6 Mart 2018

Bu dönemde Arap milliyetçiliğini uyandıran en önemli nedenlerden birisi de Ortadoğu'nun uzun yıllar manda yönetimi altında kalmış olmasıydı. Fakat Arapların dil, din gibi milleti oluşturan ortak değerlere sahip olmalarına rağmen birleşmeleri oldukça güçlü. Mısır'ın Arap dünyasında söz sahibi olmaya başlamasına rağmen bölgeler arasında yaşanan anlaşmazlıklar Mısır'ın işini zorlaştırıyordu. Irak ve Ürdün'deki Haimiler, Mısır'ın Suriye üzerindeki amaçlarına karşıydı. Nuri Said, Mısır'ın Arap liginde güçlü hale gelmesinden korkuyordu.¹⁸⁹

Bu sırada Uluslararası toplumda Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması düşüncesi giderek daha çok kabul görmeye başlamışken, Mısır'da İşgalci durumundaki İngilizlere ve Yahudilere karşı tepkiler giderek büyüyordu Daha önceleri Mısır kendi bağımsızlık sorunlarıyla uğraştığından Filistin'le çok fazla ilgilenememiş ancak İsrail Devleti'nin ilanı ile birlikte sorunun tüm Arap Ortadoğu'sunu ilgilendirmeye başlaması ile Mısır, Arap ülkeleri arasında liderliği üstlenmeye çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında, bir tarafta sürekli artan Yahudi göçü, diğer tarafta, hızla tırmanan şiddet olayları ve ayaklanmalar Filistin'in yönetimini İngiliz hükümeti için, başa çıkılmaz bir sorun haline getirmiştir. Bunun sonucunda İngiliz hükümeti sorunu uluslararası boyuta taşımak için konuyu 1946 yılında, bir soruşturma komitesine devretmiştir. Bu komitede sorunların çözümünde başarısız olunca hükümet Filistin'de uzun yıllardır süren sorumluluğunu bir yana bırakarak 18 Şubat 1947'de yaptığı açıklama ile: “*Majestelerinin hükümeti Barıştırılmaz bir ilkeler çelişkisi ile karşı karşıya kaldı. Filistin'de yaklaşık 1 milyon iki yüz bin Arap ve 600 bin Yahudi vardır. Yahudiler için esas hedef, Filistin'in herhangi bir kesiminde Yahudi egemenliğini sağlayana kadar direnmektir. Bu şartlar altında hem Araplar hem de Yahudiler tarafından önerilen çözümleri kabul edemeyeceğimize, ya da kendimizin üreteceği bir çözümü uygulamaya koyamayacağımıza karar verdik. Bizim için açık olan yegâne yolun sorunu Birleşmiş Milletlerin hükmüne teslim etmek olduğuna karar verdik.*” demiş ve Filistin sorununu ulular arası alana taşımıştır bundan sonra sorun B.M çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.¹⁹⁰

Böylece İngiltere 2 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletler'e resmen başvuruda bulunarak, Filistin meselesinin Genel Kurul'un gündemine alınmasını ve Genel Kurul tarafından özel bir komite oluşturularak meselenin yapılacak ilk toplantıda ele alınmasını istemiştir.

¹⁸⁹ Michael Eppel, “Iraq Politics and Regional Policies. 1954-49”, 1992, Vol.28, No:1, ss. 111-113

¹⁹⁰ Bülent Aras, Filistin - İsrail Barış Süreci ve Türkiye, İstanbul, 1997, s. 15-16.

İngiltere'nin talebiyle ¹⁹¹ BM'nin 28 Nisan 1947'de yapmış olduğu Filistin hükümeti ile ilgili oturumunda Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye'yi temsil eden Arap delegeleri; Filistin'deki İngiliz mandasının kaldırılmasını ve Filistin'in bağımsızlığını talep etmişlerdir. Oturumda aynı zamanda Filistin meselesiyle ilgili özel bir komite oluşturulmasına karar verilmiştir. Buna karşılık, Yahudiler de Filistin'de kendi bağımsız devletlerinin kurulması için Birleşmiş Milletleri ikna etmeye çalışmışlardır. Arap delegelerin talepleri oy çokluğu reddedilirken, Filistin halkının kendi geleceğini belirleme hakkı da elinden alınmış oluyordu. Bunun üzerine BM Genel Kurulu, 15 Mayıs'ta, oy çokluğu ile Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'nin oluşturulmasına karar vermiştir.

Komisyondun yaptığı çalışmalar sonucunda, hazırlanan Filistin raporu, 1 Eylül 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne teslim edilmiştir. Komitede desteklenen çoğunluk planına göre: Filistin; Kudüs bölgesi, Arap devleti ve Yahudi devleti olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. Ayrıca planda Yahudi ve Arap devletlerinin 1 Eylül 1947 tarihinden başlayarak iki yıllık bir geçiş döneminin ardından bağımsız olmaları öngörülüyordu. Ancak kurulacak olan iki devlet arasında ekonomik anlamda bir birlik olması da öngörölmüştü.

Komite raporda, kurulacak olan Yahudi ve Arap devletlerine verilecek toprakların yanında Kudüs bölgesinin sınırlarını da belirlemiştir. Buna göre Kudüs şehrinin Birleşmiş Milletlerin vesayeti altında olmasına karar verilmiştir. Raporun belirlediği sınırlara göre Arap devletine Filistin topraklarının % 42.88'i verilirken, Yahudi devletine verilen topraklar Filistin topraklarının % 56.47'sini oluşturmaktaydı. ¹⁹² Komitede yer alan Azınlık raporuna göre ise Filistin'in yine Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesi öngörölmekteydi fakat bu raporda asıl öngörülen Kudüs'ün başkent yapılacağı bağımsız Yahudi devletlerinin oluşturduğu bağımsız bir Filistin Federal Devleti idi.

Çoğunluk raporu 1 Eylül 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan oylamada oy çokluğuyla 181 sayılı karar olarak kabul edilmiştir. BM'nin almış olduğu Taksim kararı, Yahudiler tarafından kabul edilmesine rağmen gerek öngörülen sınırlar gerekse göç konusunda Yahudiler açısından çok tatmin edici bulunmamıştır. Araplar ise planın kabul edilmesini mevcut koşullarda çok da mümkün görmüyorlardı. Ayrıca planın özü itibariyle BM hükümlerine aykırı olduğunu düşünüyorlardı ve herhangi bir hukuki sorumluluk taşımamak adına taksim planını reddediyorlardı. BM'nin aldığı taksim

¹⁹¹ Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları, (1948-1988), s. 84

¹⁹² Armaoğlu, a.g.e., s. 85-86

kararından sonra ilk gelişme şiddetin hızla artması olmuştur.¹⁹³ Araplar bu planın uygulanmasını karşı olduklarını ve gerekirse savaşıacaklarını ilan etmişlerdir. Planın kabul edilmesinden bir gün sonra 30 Kasım 1947'de toprak paylaşımının başlamasını engellemek adına Filistin'de genel bir Arap grevi ilan edilmiş, neredeyse bütün şehirlerde şiddet olayları başlamıştı. Manda yönetimi altında başlayan Arap -Yahudi çatışması, BM'nin aldığı kararlarla daha da çözümsüz bir hal almıştır. Bölgede çatışmalar devam ederken İngilizler de burada manda yönetimini sona erdirmeye kararı almıştır.¹⁹⁴ İngiliz, manda yönetimi sona yaklaşırken çatışmalar daha da şiddetlenmiş, yurtsuz kalan Filistinliler, Arap devletlerine sığınmaya başlamışlardır. Arap - Yahudi çatışmaları devam ederken İngiliz yönetimi, kendi çekilişinin hazırlıkları üzerinde yoğunlaşmış çatışmaları durdurmak için çaba sarf etmemiştir. 14 Mayıs 1948'de çatışmaların en şiddetli olduğu zamanda General Alan Cunningham'ın, Hayfa'dan ayrılmasıyla Filistin'deki İngiliz manda yönetimi sona ermiştir. Bu çekilmeden birkaç saat önce, Tel-Aviv'de bir araya gelen Yahudi Konseyi, yayınladığı bir deklarasyonla İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Deklarasyonda ayrıca kurulan İsrail Devleti'nin Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi isteniyor, İsrail Devleti sınırları içinde kalacak olan Arapların İsrail halkı ile tam ve eşit vatandaşlık haklarına sahip olacağı belirtiliyor ve Arap ülkeleriyle barış ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi isteği vurgulanıyordu. Bağımsızlığın ilanından hemen sonra Geçici İsrail Hükümeti adı altında Ben- Gurion'un başkanlığında bir kabine oluşturulmuş ve Ben- Gurion kabinede, aynı zamanda Savunma Bakanlığını da üstlenmiştir.

BM'nin Filistin konusunda aldığı taksim kararı, Ortadoğu'da çatışmaların daha da artmasına neden olmuştu. Taksim kararının alınması sırasında gerek ABD gerekse Sovyetler İsrail'in lehine oy kullanmışlardır. ABD dış politikasında Yahudilerin önemli bir aktör haline gelmesi 1920'li yılların başında olmuştur. Amerikan Kongresi, 1922 yılında almış olduğu bir kararla Balfour Deklarasyonu'na destek verdiğini ortaya koymuştur.

Taksim kararı kabul edilince, Sovyetler Birliği temsilcisi, hükümetinin taksimi de destekleyeceğini bildirirken Amerika ise; ilk başlarda net bir tavır ortaya koymazken, Başkan Truman, taksim planına olumlu yaklaştığını belirtmiştir. İsrail Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesinden on bir dakika sonra, Başkan Truman, yaptığı basın

¹⁹³ Aras, a.g.e, s. 20

¹⁹⁴ Daniel Mandel, H.V. Evatt, And The Establishment Of Israel (The Undercover Zionist), London, 2004, s.164

açıklaması ile İsrail geçici hükümetini de facto tanıdığını bildirmiştir.¹⁹⁵ Amerika'yı Sovyetler Birliği takip etmiş ve 17 Mayıs'ta İsrail'i tanıdığını açıklamıştır. 1947'de BM tarafından hazırlanan taksim planına destek veren Sovyetler Birliği'nin 1948'de İsrail'i bir devlet olarak tanıdığını açıklaması, Arap dünyasında komünist partiler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur.¹⁹⁶ Sovyetler Birliği'nin İsrail'i tanınmasının nedeni uygulamaya çalıştığı Ortadoğu politikalarıydı. Sovyetler Birliği'ne göre, İngiltere bölgeden uzaklaştırılmalı ve burada oluşacak boşluğu Sovyetler tarafından doldurulmalıydı.

2.2.2 1948 Arap - İsrail Savaşı

İngiltere'nin 14 Mayıs 1948'de, Filistin'deki manda yönetimine son verdiğini açıklamasından birkaç saat önce Musevi Ulusal Konseyi İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiş ve İsrail'in tüm Yahudilerin yurdu olduğu açıklamıştır. Bu açıklamadan sonra İsrail Devleti'nin kurulduğunu kabul etmek istemeyen Ürdün, Mısır, Lübnan, Suriye ve Irak ordularının Filistin topraklarına girmesiyle Birinci Arap İsrail savaşı başlamıştır.¹⁹⁷ İlk başlarda Arap Orduları hızlı bir ilerleyişle üstünlük sağlamış olsa da hava üstünlüğünün İsrail'e geçmesiyle savaşın seyri değişmiştir. Birinci Arap - İsrail Savaşı, Araplar açısından büyük bir hezimetle sonuçlanmış, Yahudiler; Mısır, Suriye ve Lübnan'ı yenilgiye uğrattıklarından toprak kazanmışlardır. 10 Haziran 1948'de otuz günlük bir ateşkes sağlansa da çatışmalar 1948 yılının sonlarına kadar devam etmiştir.¹⁹⁸

Bütün bunlar olurken, Ekim ayında Filistin'de çatışmalar yeniden başlamış, özellikle Filistin'de bulunan Necef bölgesinde yoğunlaşmıştır. Taraflar arasında yapılan muharebelerin sonrasında İsrail'e ait güçler Birüssebi'yi, Mısırlılardan alarak, Gazze yakınlarına kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Bunun üzerine Güvenlik Konseyinin aldığı kararla 19 Ekim'de taraflar ateşkese uymaya davet edilmiş, her iki tarafta 22 Ekim'de bu çağrışı uyacaklarını bildirmişlerdir. Buna rağmen İsrail ile Mısır kuvvetleri arasında çarpışmalar devam etmiştir. İsrail 26 Aralık'ta Mısır ait güçlerin yığınak yaptığı Gazze, Han Yunis ve Rafa üzerinden Sina Yarımadası'na girmeyi başarmıştır. Mısır'ın aldığı bu yenilgi içeride de karışıklıklara sebep olmuş, alınan yenilgiler üzerine, 4 Aralık'ta üniversite öğrencileri de gösteri yapmaya başlamışlardı. Gösterilerin Müslüman Kardeşler Örgütü

¹⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e, s. 92-94

¹⁹⁶ Joe Stork, "The Soviet Union, The Great Powers and Iraq", The Iraqi Revolution of 1958, (Edit: Robert A. Fernea and Wm. Roger Louis), Newyork, 1991, s. 95-105

¹⁹⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, Düünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri, Türkiye Günlüğü, Yaz 2004, s. 75-76

¹⁹⁸ Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, 1975, İstanbul, s. 138-139

tarafından kışkırtılmış olabileceği düşüncesi nedeniyle Başkan Nukraşi Paşa, 8 Aralık 1948'de yayınladığı bir bildiriyle, Şeyh Hasan el- Benna'nın liderliğindeki Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kapatılarak Bütün mallarına el konulduğunu açıklamıştır. Bunun üzerine Nukraşi Paşa, 28 Aralık 1948'de Müslüman Kardeşler üyesi olduğu bilinen bir kişi tarafından öldürülmüştür. Müslüman Kardeşlerin lideri, Şeyh Hasan el- Benna ise 13 Şubat 1949'da Kahire'de öldürülmüştür.¹⁹⁹ Mısır'ın içeride ve dışarıda yaşadığı karışıklıklar ve çatışmalar üzerine İngiltere, Mısır ile arasındaki 26 Ağustos 1936 tarihli antlaşmaya dayanarak, İsrail'den bir an önce, Mısır topraklarını terk etmesini Aksi durumda müdahalede bulunacağını bildirmiştir. İsrail, İngiltere'nin baskısına boyun eğmek zorunda kalırken diğer yandan Mısır'ın yeni Başbakanı İbrahim Abdülhadi, BM'ye 6 Ocak 1949'da başvurarak, Mısır'ın ateşkesi kayıtsız şartsız kabul ettiğini ve BM gözetiminde İsrail ile doğrudan doğruya görüşmelere hazır olduğunu bildirmiştir. Bu arada bütün Güney Filistin, İsrail'in kontrolü altına girmiştir.

İsrail'in kurulmasından sonra gerçekleşen 1948 Arap-İsrail Savaşı, bölgede bulunan Arap ülkeleri için ilk silahlı çatışma niteliği taşımaktadır. Arap ülkeleri bu dönemde bağımsızlıklarını yeni kazanmış olmalarına rağmen savaşta yer alarak Filistin davasına destek vermişlerdir.²⁰⁰ Savaş sonunda yapılan mütareke antlaşmaları ile Filistin meselesi tam olarak çözüme kavuşmasa da Birinci Arap - İsrail Savaşı sona ermiştir. Bu savaştan en kazançlı çıkanın İsrail olduğu söylenebilir.²⁰¹

Savaşla birlikte İsrail, daha önceki topraklarını üçte bir oranında büyütmenin yanında²⁰² bölgedeki varlığını da meşrulaştırmıştır. Savaştan sonraki iki yıl içerisinde nüfusu, aldığı göçlerle iki katına çıkan İsrail'in amacı, Filistinli mültecilerin boşalttıkları topraklarda Yahudi nüfusunu artırarak Arapların geri dönmesini engellemeye çalışmaktı. Ürdün ve İsrail Kutsal sayılan Kudüs şehrine ortak olmuş, Filistin'in geri kalan toprakları da Ürdün ve Mısır arasında paylaşılmıştı. Böylece BM tarafından hazırlanan taksim planı ile öngörülen Filistin Arap Devleti, ortadan kaldırılmış oluyordu.

Bundan sonra Sovyetler Birliği ve ABD 'nin de desteğini alan İsrail BM taksim kararında verilmesi öngörülen toprakların çok daha fazlasını elde etmekle kalmamış, 11 Mayıs 1949'da Birleşmiş Milletler üyeliğine de kabul edilmiştir. Arap - İsrail savaşları

¹⁹⁹ Fahir Armaoğlu, a.g.e, s. 99-100

²⁰⁰ William Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 2008, s. 296

²⁰¹ Armaoğlu, a.g.e, s. 104

²⁰² Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Arap - İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler, Ankara, 1979, s. 10

sonucunda imzalanan ateşkesler Ortadoğu'da istikrarı sağlamak yerine yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Günümüze kadar hala tam olarak çözümlenemeyen, “mülteciler” ve “Kudüs” meseleleri bunların başında gelmektedir.

Filistin'de yaşanan bu ilk yenilgi, Araplar arasında kutuplaşma ve radikalleşme eğilimlerini de beraberinde getirmiştir. İsrail ile Araplar arasında yapılan bu Savaş aynı zamanda 1952'de Mısır'da, Hür Subayların iktidarı ele geçirmesinin nedenleri arasında da gösterilmektedir.²⁰³

Savaş aynı zamanda ABD ve Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'yu, kontrol altında tutma girişimlerinin ilk adımı olmuştur. O dönemde ABD'nin amacı Ortadoğu petrolüne sahip olabilmekken, Sovyet Rusya'nın amacı ise bu petrolü kontrol altında tutmaktır. Fakat her iki süper gücünde bu ilk savaşta aynı tarafta yer alarak silah sevkiyatı konusunda bölgedeki konumlarını garanti altına almaya çalıştıkları söylenebilir. Savaş sırasında ABD ve İngiltere Filistin kıyılarını, ablukaya alarak silah sevkiyatını engellemeye çalışmışlarsa da, Yahudiler, hava desteği sayesinde Fransa ve Sovyet Bloğu'ndaki Çekoslovakya'dan silah temin etmişlerdir. Böylece silah ambargosu yalnızca Araplar için alınmış bir önlem olarak kalmıştır. Bunun üzerine ABD, Filistin'e silah gönderme yasağını da kaldırarak hem Yahudilere hem de Araplara silah satışının önünü açmıştır. İngiltere, ise Arap devletleriyle yapmış olduğu antlaşmalara istinaden bu devletlere silah satmaya devam etmiş, Sovyetler Birliği ise İngiltere'nin karşısında yer alarak Yahudilere silah sağlamıştır.

2.2.3. Orta Doğu Komutanlığı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel bir güç olarak Ortadoğu'daki varlığını devam ettirmek isteyen İngiltere için zengin petrol yataklarına da sahip olan Ortadoğu vazgeçilmez bir öneme sahipti. Bu bağlamda bölgeye yönelik geliştirilecek olan yeni savunma politikaları açısından bölgede yer alan İngiliz üslerinin varlığı da büyük önem taşımaktaydı.²⁰⁴

Ortadoğu Komutanlığı'nın oluşturulması düşüncesi, İngiltere'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası şartların değişmesiyle Ortadoğu'dan çekilme zorunluluğu ile karşı karşıya gelmesi sonucunda burada yer alan üslerini korumaya çalışmasının bir

²⁰³ Peter Mansfield, Modern Ortadoğu Tarihi, İstanbul, 2012, s. 342-343

²⁰⁴ Behçet Kemal Yeşilbursa, 2004, a.g.m., s. 75-76

sonucudur. ²⁰⁵ İngiltere özellikle stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Süveyş Kanalı'ndan çıkmak istememiştir. ²⁰⁶ İngiltere ilk olarak 1882'de Mısır'ı işgal etmiş, Aralık 1914'te de Mısır üzerinde himaye kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Kanal Cephesi'ni açması üzerine İngiltere bölgeye asker yığmış fakat Savaş sonrasında 1922'de Mısır'a sözde bağımsızlık vermesine rağmen bölgeden askerini çekmemiştir. Konuyla ilgili müzakereler 1936'ya kadar Sürmüş ve Sonunda, 26 Ağustos 1936'da imzalanan bir antlaşma ile İngiltere Mısır'dan çekilmeyi iki şartla kabul etmiştir buna göre: İngiltere ile Mısır arasında ittifak bağları oluşturulacak, böylece Mısır'ın herhangi bir saldırıyla karşılaşması durumunda İngiltere, Mısır'a yeniden asker gönderebilecekti. İkinci olarak; İngiltere, Süveyş Kanalı ve çevresinde belirli sayıda asker bulundurabilecekti. Buna istinaden 1940 Haziran'ında İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na katılarak Libya üzerinden Mısır'a saldırması sonucu İngiltere, Mısır'a iki yüz bin kişilik asker sevk etmiş ve böylece 1943 yazına kadar devam edecek olan Kuzey Afrika muharebeleri başlamıştı. Savaşın sona ermesinden sonra Mısır Hükümeti, İngiltere'den Mısır'daki askerini geri çekmesini istemiş, 1945 yılı sonlarında başlayan İngiltere - Mısır müzakereleri birçok krizden geçerek, 1954 Ekim'ine kadar sürmüştür. Görüşmelerde yaşanan krizin nedeni, savaş sonrasında başlayan Doğu- Batı mücadelesi ve özellikle Sovyet Rusya'nın, İran, Türkiye'yi kontrol altına alarak Akdeniz ve Ortadoğu'ya inmek istemesiydi. Bu nedenle İngiltere, Mısır ve özellikle Süveyş gibi stratejik noktalardan çekilmeyi tehlikeli bularak, burada varlığını devam ettirmenin yollarını aramaya başlamıştır. ²⁰⁷ Bu amaçla, İngiltere, Ortadoğu'da birleşik bir komutanlık kurmaya çalışıyordu. ²⁰⁸ Ancak, başlangıçta Amerikan Dışişleri Başkanlığı Ortadoğu'da bölgesel bir savunma paktına sıcak bakmıyordu, 1950'de Kahire'de toplanan Amerika'nın Ortadoğu'daki misyon şefleri Kasım 1949'da İstanbul'da aldıkları kararı teyit ederek, Amerika'nın Ortadoğu'da bir bölgesel paktın kurulmasını istemediğini ve destek vermeyeceğini tekrar dile getirmişlerdir. Buna karşın İngiliz Dışişleri Bakanlığı Süveyş Kanalı Üssü sorununu çözmek için Ortadoğu'da bölgesel bir savunma paktının gerekliliğini savunuyorlardı.

1950'de Mısır, İngiliz askerlerinin Süveyş Kanalı Üssünü boşaltması isteğini yenilemiş fakat İngilizler bunu kabul edilemez bir istek olarak nitelendirmişlerdir. Bunun nedeni Mısır'daki üslerin ve İngiliz askeri güçlerinin varlığının sadece İngiltere için değil

²⁰⁵ Ömer E. Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, Ankara, 1972, s. 33

²⁰⁶ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s. 74

²⁰⁷ Armaoğlu, a.g.e, s. 191-192

²⁰⁸ Ömer E. Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 34

müttefikleri için de stratejik bir zorunluluk olmasındandı. Bu nedenle Mısır'a "Müttefik Ordu Komutanlığı" adı altında İngiltere, Amerika ve Fransa gibi batılı devletlerle eşit haklara sahip bir ortaklık teklif etmeyi düşünüyordu. Böylece Mısır'da İngiliz askerinin yanı sıra Mısır'ın da eşit şartlarda dahil edildiği Müttefik Ortadoğu Komutanlığı'na bağlı askerler olacaktı.²⁰⁹ Böyle bir paktın kurulması ve Arap ülkelerinin de katılımının da sağlanmasıyla bölgede Batı'nın askeri varlığı korunmuş olacaktı.

1950 Mayıs ayında Londra'da yapılan İngiliz, Fransız ve Amerikan Dışişleri Bakanları'nın katıldığı zirvede, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu'da bir savunma paktı oluşturulması konusundaki düşüncesini açıklayarak, içinde Türkiye, Mısır, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi İngiliz sömürgesindeki Cumhuriyetleri'nin de yer aldığı NATO modelinde bir Ortadoğu savunma paktının oluşturulmak istendiğini belirtti. Bu açıklama "Ortadoğu Komutanlığı" kurulması yönünde atılmış önemli bir adımdı. Amerikan Dışişleri, Avrupa başta olmak üzere dünyanın diğer bölgelerindeki yükümlülükleri nedeniyle böyle bir projeye destek veremeyeceğini belirtmiştir. Fakat 25 Mayıs'ta yayınlanan ve Üçlü Deklarasyon olarak da bilinen deklarasyonla Amerika, İngiltere ve Fransa; İsrail ve Arap devletleri arasındaki sınırların korunacağını ve her iki taraftaki silah stoklarının kontrol edileceğini açıklamışlardır. Bu deklarasyon, Batılı devletlerin Ortadoğu'daki ilk ortak çalışmalarıydı. Amerika ilk defa açıkça Ortadoğu'da İngiltere ile ortak çalışmalar içinde olabileceğini göstermiştir. Fakat Amerikan Genelkurmayı Ortadoğu'da yapılacak askeri girişimlerin içinde yer almaya karşı idi. Buna karşılık İngiliz Genelkurmayı, Ortadoğu'da Sovyet saldırısına karşı oluşturulacak çok taraflı bir savunma paktının oluşturulmasının gerektiğini düşünüyordu.

1950 yılının Haziran ayında İngiliz Genelkurmay Başkanı Süveyş Kanalı Üssü'nün geleceği konusunda, Mısır ile karşılıklı görüşmeleri tekrar başlatarak Mısır Hükümeti'ne Ortadoğu Komutanlığı kurulmasını teklif etmek üzere Mısır'a gitmiştir. Fakat Mısır İngiltere'nin Süveyş'teki tüm askerlerini çekmediği sürece herhangi bir savunma ortaklığının içinde yer almayacağını belirtmiştir.

Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın başlamasıyla Amerika Ortadoğu'da kolektif bir savunma yapılanmasının gerekliliğini kabul etmiş, İngiltere'nin, Sovyet saldırıları

²⁰⁹ Behçet Kemal Yeşilbursa, Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere - Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945-1955, s. 26-27

karşısında yalnız bırakılmaması gerektiğinin farkına varmıştır. ²¹⁰ 25 Mayıs 1950'de imzalanan üçlü deklarasyonla birlikte ABD, İngiltere ve Fransa Ortadoğu Komutanlığı düşüncesinin liderliğini üstlenirken Türkiye'nin de bu oluşumun içinde yer almasını istemişlerdir. Bunun nedeni Türkiye'nin coğrafi olarak bulunduğu yer nedeniyle bölge savunması açısından gerekli olması aynı zamanda Müslüman bir ülke olarak Ortadoğu Komutanlığı projesinin tamamen Batılı bir proje olarak nitelendirilmesinin önlenebileceği düşüncesiydi. İngiltere ve müttefikleri, Ortadoğu Komutanlığı'nın oluşturulmasında Mısır'a özel bir önem veriyorlardı. Bunun nedeni projenin Mısır tarafından kabul edilmesi durumunda, diğer Arap ülkelerinin de Mısır'ı izleyeceği düşüncesiydi. ²¹¹ 12 Ekim 1951'de, ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, resmi olarak Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'na katılması için teklifte bulunmuş, Mısır'ın, Ortadoğu Komutanlığı'na tam destek vermesi durumunda, İngiltere'nin Mısır'dan güçlerini geri çekme konusunda görüşmelere açık olduğu belirtmişlerdir. ²¹² Teklifte ayrıca, "Mısır'ın Ortadoğu'nun savunulması konusunda, en az diğer ülkeler kadar önem taşıdığı" belirtilerek "Mısır'ın ve Ortadoğu'daki diğer ülkelerin muhtemel bir saldırı karşısında savunulmasının ancak bütün ilgili devletlerin birlikte yer aldığı paktla mümkün olabileceği belirtilmiştir. Mısır, Ortadoğu Komutanlığı'na diğer kurucu üyelerle eşit ortaklık statüsünde katılmaya çağrılıyordu. ²¹³ Fakat Nahhas Paşa'nın liderliğindeki Mısır Hükümeti, Batılı güçlerin Ortadoğu Komutanlığı oluşturulması yönündeki teklifini reddetmiştir. Tekliften iki gün sonra, Mısır Yabancı Dışişleri Mısır ve Sudan'da İngiliz işgalinin devam ettiğini öne sürerek teklifi kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Mısır'ın bu öneriyi doğrudan doğruya reddetmesi Washington ve Londra'da tepkiyle karşılanmıştır. Mısır, İngilizler'in teklifinin Mısır'ın yeniden işgal edilebilmesi için yapıldığını düşünüyordu. Bunun sonrasında Mısır Başbakanı Nahhas Paşa, 15 Ekim 1951'de, 1936 antlaşmasının feshedildiğini ve Sudan ile Mısır'ın birleştiğini açıklamıştır. Mısır Hükümeti'nin, diğer Arap ülkelerince de desteklenen red kararı, Batılı devletlerin Ortadoğu Komutanlığı projesinin gerçekleşmesi konusundaki çabalarının sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Aslında Mısır'ın projeyi reddetmesi beklenen bir sonucu Süveyş'te İngiltere'nin varlığını istemeyen Mısırlı Milliyetçilerin, projenin gerçekleştirilmesi durumunda, burada başka ülkelerin varlığını da kabullenmesi gerekiyordu. Yani bölgesel bir savunma organizasyonunun oluşturulması durumunda Süveyş üssü "Uluslararası" hale getirilmiş

²¹⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, a.g.e, s. 27-29

²¹¹ Ömer E. Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 34-35

²¹² Halil Akman, "ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1952-1964)", İstanbul Üniversitesi S.B.E, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 171-172

²¹³ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 35

olacaktı. Kahire ise buna tamamen karşıydı. ²¹⁴ Mısır'ın tavrı, bütün Arap ülkelerinde sevinçle karşılanmış, ve diğer Arap ülkelerindeki pakt muhalefetini de güçlendirmişti. Bu dönem Mısır'da İngiltere'ye karşı duyulan büyük toplumsal nefret, İngiliz üslerinin kapatılmasını, İngiliz askeri ve sivil varlığının ülkeden çıkarılmasını ve İngilizler tarafından işletilen Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesini istiyordu. Hatta bu amaçla Kanal bölgesinde İngiliz kuvvetlerine karşı muhalif gruplar tarafından silahlı eylemler bile düzenlenmekteydi.

Mısır topraklarının bir bölümü, hala fiilen eski sömürgeci güçler tarafından işgal altındayken ve Filistin'de, Batılıların desteğiyle İsrail Devlet'i kurularak bu topraklarda yaşayan insanlar "yurtsuz" bırakılmışken Mısır hükümetinin buna neden olan batılı güçlerin yanında yer alarak ve söz konusu işgalleri meşrulaştırması beklenemezdi. Araplardan düşman olarak gördükleri Batıyla birleşerek düşman olarak görmedikleri Sovyetler Birliği'ne karşı askeri pakt oluşturmaları isteniyordu. Bunun Mısır'da, ya da Arap dünyasında söz konusu olması olanaksızdı.

Mısır'da, toplumsal muhalefetin öncülerini komünistler oluşmaktaydı. Mısırlı ilerici ve demokrat kesimde de Sovyetler Birliği'ne karşı büyük bir sempati duyuluyordu. Böylece Mısır'da Batı sömürgeciliğini asıl düşman olduğunu düşünenler tarafından Sovyetler Birliği güçlü ve güvenilir bir dost olarak kabul ediliyordu.

Sovyetler Birliği, 24 Kasım 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye bir nota vererek, Ortadoğu Komutanlığı'nın saldırgan bir nitelikte olduğunu belirterek Sovyetler Birliği sınırına yakın bir bölge de böyle bir oluşuma izin vermeyeceğini dile getirerek bu ülkeleri, "Kuzey Atlantik Bloğu'nun saldırgan politikalarını gerçekleştirebilmek için Ortadoğu Komutanlığı'nı planlamakla suçlamıştır. ²¹⁵ Bunun hemen sonrasında içinde İngiltere, Amerika, Fransa ve Türkiye'nin yer aldığı ülkeler Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı teklifini reddetmesini ve 1936 ve 1899 antlaşmalarını feshetmesini kabul etmediklerini açıklamışlardır. İngiltere, Mısır'ın tutumunun 1936 antlaşmasının taraf ülkelere tek taraflı feshetme yetkisi vermediğini belirterek kanuna aykırı olduğunu beyan etmiştir. Bu arada ABD'de harekete geçerek Ortadoğu'daki misyon şeflerine gönderdiği mektupla, Mısır'ın tutumunun kanuna aykırı olduğunu bu nedenle de İngiltere'nin Mısır'daki politikasını desteklemeye devam edeceğini belirtmiştir. Mısır'ın karşı çıkmasına rağmen 10 Kasım

²¹⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 36

²¹⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 50

1951’de ²¹⁶ ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye hükümetleri Ortadoğu Komutanlığıyla ilgili yayınladıkları ortak bildiri ile “Ortadoğu’nun savunmasının hür dünya için zorunlu olduğu” ve muhtemel saldırılara karşı korunabilmesinin ancak ilgili devletlerin işbirliği içinde olması ile mümkün olacağını belirterek, bölgenin kendi içinde ortaya çıkacak sorunlara ve uyuşmazlıklara müdahale edilmeyeceğini dile getirmişlerdir. ²¹⁷ Fakat deklarasyonun yayınlaması Mısır’da herhangi bir etki yapmamış ve Ortadoğu Komutanlığı projesinin uygulanabilirliğinin imkânsız olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte İngiltere’nin Mısır’daki durumunun giderek kötüleşmesi sonucu Amerikan Dışişleri Bakanlığı 1951 Aralık ayında, bu durumun farkına vararak ABD’nin bölgede yeni bir Ortadoğu politikası geliştirerek daha aktif bir rol oynaması gerektiğine karar vermiştir.²¹⁸

İngiltere, Nisan 1952’de, Ortadoğu Komutanlığı’nın kuzey kanadında Türkiye ile güçlü bir savunma hattının oluşturulabilmesi için örgüte kurucu üye olarak Irak’ın da katılması yönündeki düşüncesini ortaya koymuş Ayrıca, kurulacak örgütün isminin komutanlık yerine “Savunma Örgütü (MEDO)” olarak değiştirilmesini teklif etmiştir. Bu teklif ABD tarafından kabul görmüş ayrıca MEDO’nun merkezinin Mısır yerine Kıbrıs olması karar verilmiştir. ²¹⁹ Bu arada, 23 Temmuz 1952’de Mısır’da gerçekleştirilen askeri darbe ile ulusalcı hür subaylar, General Muhammed Necib liderliğinde, iktidarı ele geçirmişlerdir.

Mısır’da darbenin gerçekleşmesinden sonra, ABD ve İngiltere’de yeni yönetimle, Ortadoğu Savunması antlaşmasının daha kolay yapılabileceği düşüncesi oluşmuştu. Mısır da devrimin gerçekleşmesinden sonra, 8 Eylül 1952’de Muhammed Necib’in Kahire’deki Amerikan Elçisi Jefferson Caffery’e gönderdiği mesajda rejimin, ABD’yi destekleyeceğini ve komünizme karşı muhalefette olduklarını belirtiyorlardı. Böylece ABD’de Mısır’ın Ortadoğu Savunma Organizasyonu (MEDO)’nda yer alabileceği izlenimi yaratmıştı. Ama bu gelişme, ABD Mısır’a silah temin ederse ve finansal olarak Mısır’ı desteklerse ortaya çıkabilirdi. Fakat Özgür Subayların ABD’yi Mısır’a askeri ve ekonomik yardım temin etmeye ikna etmeleri başarıya ulaşmamıştır. Truman Mısır’ın askeri yardım talebini redderek Askeri araçların, Mısır’a satılmasının İsrail ve diğer Arap devletleri tarafından benzer bir yardım için ABD üzerinde baskı oluşturacağını söylemiştir. Aynı zamanda,

²¹⁶ Yeşilbursa, a.g.e, s. 56–57

²¹⁷ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 46

²¹⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, a.g.e, s. 58

²¹⁹ Sayim Türkman, ABD, Ortadoğu ve Türkiye, Ankara, 2007, s. 228

İngiltere'nin birliklerini geri çekmeyeceklerini belirtmesi Mısır'ı başka kaynaklar aramaya yöneltmiş²²⁰ önceki yönetim gibi yenisi de İngilizlerle söz konusu antlaşmayı reddetmiştir.

2.2.4 Bağdat Paktı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan Soğuk Savaş sürecinde dünyanın bir çok yerinde ABD ve Sovyetler Birliği iki ayrı kampın başında yer alan süper güçler olarak, nüfuz alanlarını oluşturmaya çalışıyorlardı Bu dönemde dünyanın en çekişmeli bölgelerinden birisi olan Ortadoğu iki süper gücün mücadele alanlarının başında geliyordu. Soğuk Savaşın başlamasıyla ABD'nin Ortadoğu'daki hedefi Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutarak, komünizmin bölgeye girişini önlemektir. Truman Doktrini'nin ilanı ile bölgede ABD etkisi belirgin bir şekilde görülmeye başlanmış ve Truman'dan sonra göreve başlayan Eisenhower'ın döneminde ise ABD Ortadoğu'da doğrudan etki kurma çabası içine girmiştir.

1953 yılının Ocak ayında göreve başlayan Eisenhower ve Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Dulles, dünyanın çeşitli bölgelerinde “komünizmin geri itilmesi (rolling back communism)” politikasını uygulama kararı almışlardı. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği Kuzey Kuşağı kavramı, Sovyetler Birliği ile Ortadoğu arasında kalan sınır ülkelerini ifade etmektedir.²²¹ Bağdat Pakti'nin kuruluş süreci ve gelişiminde Türkiye'nin rolü ve ABD'nin ön planda olduğu askeri paktlar içinde kümelenmesi politikası güdülmüştür. Bağdat Pakti'nin bu stratejinin ürünü olarak çıktığı söylenebilir. Dulles ile Yakın Doğu ve Ortadoğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stassen 10 Mayıs 1953'te Türkiye'yi de kapsayacak biçimde Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerine yönelik bir geziye çıkmıştır.²²² Dulles'in Ortadoğu'ya gerçekleştirdiği gezi sonrasında ABD yetkililerinin, Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma pakti oluşturulması yönündeki görüşleri netleşmiştir. Arap devletlerinin böyle bir pakt içinde yer alması için öncelikle Kuzey Kuşağı ülkelerinin iş birliğine özendirilmesi gerektiği kararına varmıştır.

Kuzey Kuşağı savunma projesini başlatan ilk somut adım 28 Aralık 1953'te ABD ve Pakistan arasında ekonomik ve teknik konularda bir antlaşmanın imzalanması ile atılmıştır.

²²³ Antlaşmanın imzalanmasından sonra Pakistan Başbakanı 1954'ün Şubat ayında yaptığı

²²⁰ Rami Ginat, “Nasser and the Soviets”, Rethinking Nasserism (Revolution and Historical Memory in Modern Egypt), (Edit: Elie Podeh and Onn Winckler), Florida University, 2004, s. 233–234

²²¹Bürkan Serbest, "Bağdat Pakti'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü ", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 5, sayı 3, 2016, s. 402

²²² Haluk Gerger, ABD Ortadoğu Türkiye, 2012, İstanbul, s. 71-77

²²³Yeşilbursa, Behçet Kemal, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, Tarihın Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal

açıklama ile ABD'den askeri yardım talebinde bulduklarını, aynı zamanda Türkiye ile işbirliği içinde olmak istediklerini belirtmiştir. ABD ile Pakistan arasında imzalanan antlaşmaya paralel olarak, Türkiye ve Pakistan da yayınladıkları ortak bildiriyle 1951'de imzalanmış olan dostluk antlaşmasına istinaden iki devlet arasında her alanda işbirliğini artırma konusundaki isteklerini belirtmişlerdir.²²⁴ ABD Başkanı Eisenhower da 25 Şubat 1954 tarihinde yaptığı yazılı açıklamada; Türkiye ve Pakistan ortak bildirisine değinerek, iki ülkenin barış ve güvenliğe yönelik oluşturdukları işbirliğinin ABD hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandığını belirtmiş ve bunu Ortadoğu'da güvenliğin sağlanabilmesi için çarpıcı bir adım olarak nitelendirmiştir.²²⁵ Türkiye ve Pakistan arasındaki antlaşma 2 Nisan 1954'te Pakistan Dışişleri Bakanı ile Türkiye Büyükelçisi Selahattin Refet Arel arasında Karaçi'de imzalanmıştır. Antlaşmanın imzalanması ile amaçlanan diğer Ortadoğu ülkelerinin de yer alacağı bir savunma örgütünün oluşturulması için gereken ilk adımın atılmasıydı. Antlaşma yedi maddeden oluşan kısa bir metin olmakla birlikte önemli somut hedefler, dördüncü ve altıncı maddelerde yer almaktaydı.

Antlaşmanın dördüncü maddesi doğrudan doğruya savunma ile ilgili hükümleri içerirken, altıncı maddede ise, ileride oluşturulması öngörülen savunma paketi hedefini ortaya koyabilmek için, ortak amaçları paylaşan diğer devletlerin de antlaşma içinde yer almalarının mümkün olduğu belirtilmiştir.²²⁶ Bu antlaşmanın hemen ardından ABD ve Pakistan arasında 19 Mayıs 1954'te "Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmayla da, Pakistan'ın bölgesel savunma projelerinin içinde yer alacağı da belirtilmiştir.²²⁷

Bu dönemde Ortadoğu'daki Arap devletleri arasında Batı'yla yakınlaşması en kolay devlet Irak'tı bunun nedeni Irak'taki monarşinin bölgesel kaygılar nedeniyle Batı'yla yakınlaşmak istemesiydi. Bu bağlamda, 1953 yılında ABD ile Irak arasında öncelikle askeri yardım konusunda görüşmeler başlamıştır. Bunun sonucunda iki ülke arasında 20 Nisan 1954 tarihinde bir askeri yardım antlaşması imzalanmıştır. Irak Başbakanı Nuri Sait yapılan işbirliğiyle ülkenin ekonomik açıdan güçlenerek, Arap dünyasının lideri konumuna gelmesini istiyordu.

Araştırmalar Dergisi, Yıl:2011, Sayı:6, s. 85-100

²²⁴ Kürkçüoğlu, Ömer E., a.g.e, s. 54

²²⁵ Serbest, a.g.m., s. 403

²²⁶ T.C. Resmi Gazete Sayı: 8730, 16.06.1954, s. 9635

²²⁷ Peters, G and Woolley, J.T. Dwight D. Eisenhower: "Statement by the President on Military Aid to Pakistan.," February 25, 1954. *The American Presidency Project*. <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10171>, erişim tarihi: 07.03.2018

Bu arada Dulles, Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonrasında Ortadoğu'nun savunması konusunda "Kuzey Kuşağı" kavramının önemini dile getirmiş, ve bölgede Sovyet tehdidinin devam ettiğini belirtmiştir. Fakat Ortadoğu'daki ülkelerin büyük bir bölümünün Batılı devletlerle aynı savunma örgütü içinde yer almak istemediklerini de gözlemlemiştir. Bu noktada işbirliği yapılabilecek en güçlü ülkenin Türkiye olabileceği düşünülmüş; Dulles, Türkiye'nin "Kuzey Kuşağı"nın oluşturulmasında liderlik yapması gerektiği görüşünü dile getirmiştir.²²⁸ Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ardından ABD Türkiye'ye Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi konusunda telkinlerde bulunarak, ABD'nin Latin Amerika'da oynadığı liderlik rolünü Türkiye'nin de Ortadoğu'da oynayabileceğine Türkiye'yi inandırma çabası içine girmiştir. O dönem Türkiye'nin yönetiminde yer alanlar da, Türkiye için öngörülen yeni rol konusunda istekli bir tutum içinde olduklarını göstermişlerdir.²²⁹ Bu rolü üstlenen Türkiye, Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde ABD'den aldığı ekonomik yardımların bir sonucu olarak, Ortadoğu'da Arap ülkelerini ikna ederek Amerikan nüfuzunun pekişmesine yardımcı olduğu söylenebilir.²³⁰

Ortadoğu'da bir savunma örgütü kurulması yönünde ilk somut adımlar Türkiye ile Irak arasında atılmıştır. İlk olarak 2 Eylül 1954'te Irak Veliahtı Abdülillah Türkiye'ye gelmiş ardından, 9 Ekim'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa da Türkiye'ye gelerek, Irak'ın Türkiye-Pakistan Paktı'na katılabileceğini söylemiştir. İki ülke arasında yapılan görüşmelerin ardından 19 Ekim'de yayınlanan ortak bildiriyle, Ortadoğu'da ortak bir güvenlik örgütünün kurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır.²³¹ Türkiye ile Irak arasındaki görüşmelerin sonuç vermesinde 19 Ekim 1954 tarihinde İngiltere ile Mısır'ın Süveyş üssü konusunda antlaşmaya varmalarının da etkisi olmuştur.²³² 1954 Ağustos ayında ülkede yaşanan hükümet değişikliği Batı ile daha yakın ilişkiler içinde bulunulmasının da başlangıcı olmuştur. Yeni Başbakan Nuri Sait Paşa bölgede oluşturulması öngörülen savunma örgütü konusunda Türkiye ile işbirliğine yakın duran bir lider olduğunu belirtmiştir.²³³ Başbakan Menderes 1955 yılı başlarında Ortadoğu'da bir savunma örgütü oluşturmak için Irak'ı, Lübnan'ı ve Suriye'yi kapsayan resmi bir geziye çıkmış, 13 Ocak tarihinde Irak ile ortak bir bildiri yayınlanarak pakt'ın oluşturulması için zaman

²²⁸ McGhee, George. ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.261

²²⁹ Mc Ghee, a.g.e., s. 189-190

²³⁰ Dikerdem, Mahmut. Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları), İstanbul, Cem Yayınevi, 1990, s. 162-163

²³¹ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 55-56

²³² Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 56-57

²³³ Sever, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s.125-126

kaybetmeden bir antlaşmanın hazırlanabilmesi çalışılacağı konusunda bir açıklama yapılmıştır. ²³⁴ Irak ve Türkiye'nin ortak bildirisini ABD tarafından büyük sevinçle karşılanmış, ABD hükümetinin Türkiye-İrak işbirliği ile ilgili olarak yardıma hazır olduğu belirtilmiştir. ²³⁵ Menderes, Irak'ın ardından Suriye'ye geçmiş, fakat Suriye'de Irak'taki kadar sıcak bir şekilde karşılanmamış, hatta sokaklarda Menderes'in ziyaretine karşı geniş çaplı protesto gösterileri yapılmıştır.

Türkiye ve Irak'ın savunmaya yönelik bir pakt konusunda anlaşmaya vardıklarını açıklamalarının sonrasında Mısır bu konuda olumsuz bir tavır içine giren Nasır, Arap devletlerini acil olarak toplantıya çağırarak Irak'ı Arap devletleri arasındaki dayanışmaya zarar vermekle suçlamıştır. Arap Birliği 22 Ocak 1955'te Kahire'de toplanmıştır. ²³⁶ Mısır'ın bu tepkisinin nedeni Arap ülkeleri arasındaki liderlik mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü 1948 ve 1958 arasında Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler genel olarak iki rakip güç arasındaki çekişmeler sonucu şekillenmiştir bunlardan birincisi Mısır diğeri de Mezopotomya'da yer alan Irak'tı. ²³⁷

Mısır, Türkiye ile Irak arasındaki pakt girişiminin, beklenenin aksine, Arap ülkelerinin Batı'yla yakınlaşma ihtimalini azaltacağını savunurken aynı zamanda Pakıt Batı'nın kıskırtması sonucu yapılan ve Arap birliğini parçalanmasına neden olacak bir çaba olarak görmekteydi. ²³⁸

Türkiye ve Irak arasındaki karşılıklı işbirliği antlaşması 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanmış, antlaşmada, iki ülke arasında bir paktın kurulduğu ve bunun ileride oluşturulacak savunma örgütünün çekirdeği olduğu belirtilmiştir. Ayrıca antlaşmanın beşinci maddesi ile, paktın sadece Ortadoğu devletleri ile sınırlı olmadığı, bölge dışındaki devletlere de açık olduğu ifade edilmiştir. Antlaşmaya dahil olabilmek için antlaşmayı imzalayan taraflarca tanınan bir devlet olma koşulu getirilmiş böylece Irak, İsrail'i tanımadığı için İsrail'in paktın içinde yer almasının yolu kesilmiştir. Yeni tarafların katılımı açısından antlaşmanın Arap Birliği üyelerine açık olduğunun altı özellikle çizilmiştir. ²³⁹ Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşmada özendirici rol oynayan ABD Dışişleri Bakanlığı,

²³⁴ Serbest, a.g.m., s. 407

²³⁵ Gerger, a.g.e., s. 86

²³⁶ Sait Korkmaz, "Menderes Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri (1950-1960)", *Asia Minor Studies-International Journal Of Social Science*, Cilt: 4 Sayı:7, Ocak 2016, s. 65

²³⁷ Vatikiotis, P.J. *Arab Regional Politics in the Middle East*, London, Croom Helm Ltd., 1984, s.83

²³⁸ Yeşilbursa, a.g.m, 2011, s. 86- 87

²³⁹ Gürün, Kamuran. *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939dan Günümüze Kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 356

antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra yaptığı resmi açıklamayla, iki ülkenin oluşturduğu paktın olası bir komünist bir saldırı karşısında ortak bir iradenin görünümü olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰ Ortadoğu’da bir savunma paktı kurulmasının ilk adımı olması nedeniyle oluşum ABD açısından çok önemliydi. İleride yeni katılımlarla güçleneceği düşünülen bu paktın, NATO ve SEATO arasındaki boşluğu doldurması amaçlanıyordu. Böylece komünist dünya Filipinler’den Batı Avrupa’ya kadar çevrelenmiş olacaktı.²⁴¹

Paktın imzalanmasıyla, Arap devletleri arasında görüş ayrılıkları daha da derinleşmiş, 1947 yılından beri sorunsuz devam eden Türkiye-İsrail ilişkileri de bozulmaya başlamıştır. İsrail, Ürdün’ün pakta dahil olarak Batı’dan silahlanma konusunda destek almasıyla bölgede güvenlik sorunlarının artmasından endişe duyuyordu.²⁴² Türkiye ile Irak arasında paktın imzalandığı haberi Mısır’da büyük bir tepkiye neden olmuştur. O güne kadar Türkiye tarafından yaratılmaya çalışılan dostluk havası yerini yoğun bir Türkiye karşıtlığına bırakmıştır.²⁴³ Kurulmakta olan pakta karşı olan Mısır diğer Arap ülkelerini de Pakta dahil olmama konusunda ikna etme çabasına girişmiştir. Bunun sonucunda, 2 Mart’ta Mısır ve Suriye, Irak’ı dışarıda bırakacak şekilde ve kurulmaya çalışılan Paktı’nı yerini alabilecek yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri antlaşma yapma konusunda uzlaşmışlardır. Daha sonra bu birliğe Suudi Arabistan da katılmış ve 6 Mart’ta yayınladıkları ortak bir bildiri ile Türkiye ile Irak arasında yapılan antlaşmaya katılmayacaklarını bildirmişlerdir.²⁴⁴

Suriye ile Mısır arasında bir Paktın oluşturulacağına dair açıklamanın yapılmasının ardından Türkiye, oluşumu engelleyebilmek için Suriye’ye yönelik diplomatik bir baskı oluşturmaya çalışmış ve Suriye’ye, Mısır’la pakta girmemesi konusunda oldukça sert bir üslupla yazılmış iki nota vermiştir. Suriye ise notaları üslubunun sertliği nedeniyle kabul edemeyeceğini bildirmiştir.²⁴⁵

İngiltere; Türkiye ile Irak arasında imzalanan Pakt’ta yer alacağını duyurmuş ve 4 Nisan 1955 tarihinde de resmen pakta üye olmuştur. Bunun hemen sonrasında da Irak’la,

²⁴⁰ Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, A.Şükrü Esmer, Oral Sander, Haluk Ülman, Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, Hakan Bingün. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996,s. 260-261

²⁴¹ Pratt, Julius W. A History of United States Foreign Policy, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice-Hall Inc., 1965, s. 518

²⁴² Grogin, Robert C., Natural Enemies, The United States and the Soviet Union in the Cold War, 1917-1991, Lenham, Maryland, Lexington Books, 2001 s. 191

²⁴³ Dikerdem, a.g.e, s. 119

²⁴⁴ Mustafa Bostancı, "Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı", Akademik Bakış Dergisi, Cilt 7, sayı 13, 2013, s. 178

²⁴⁵ Serbest, a.g.m, s. 411

savunma konusunda özel bir antlaşma imzalamıştır. İngiltere'nin Pakta katılma nedeni Irak'la bu şekilde bir antlaşma imzalamaktı.²⁴⁶ İngiltere'nin pakta katılmasının ardından; Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan 16 Nisan 1955 tarihli bildiri ile Ortadoğu'da Batılı devletler tarafından oluşturulmaya çalışılan askeri gruplaşmaların kınadığını ilan edilmiştir.²⁴⁷ Ortadoğu'da Batı yanlısı bir paktın kurulmasının ardından Sovyetler Birliği, bu bölgede daha aktif bir politika izlemeye karar vermiştir.²⁴⁸

Pakistan 23 Eylül 1955'te Pakt'a resmen katılmıştır. Pakistan'ın katılımıyla birlikte paktın üye sayısı dörde çıkmıştır. 11 Ekim 1955'te İran'ın Pakta katılacağı konusunda yaptığı resmi açıklamanın ardından Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı İran'ın Moskova'da bulunan diplomatik temsilcisini çağırarak bu durumu protesto ettiklerini bildirmiştir. Pakt'a katılım kararının İran Parlamentosu tarafından kabul edilmesinin ardından 3 Kasım 1955'te katılım süreci tamamlanmıştır. İran paktın içinde yer alarak Batı'nın desteğini daha fazla sağlayacağını düşünürken; ABD, Pakistan ve İran'ın pakta katılmalarını özellikle "Kuzey Kuşağı" projesinin tamamlanması açısından önemli buluyordu.²⁴⁹ Böylelikle 1955 yılının Kasım ayında merkezi Bağdat'ta bulunan resmi bir örgütün kurulmasıyla Bağdat Paktı doğmuştur. Paktın oluşumunda önemli rol oynayan ABD pakta katılmaktan kaçınmış olsa da²⁵⁰ Pakt ABD'nin komünist dünyayı çevreleme politikasına katkı sağlaması açısından önemliydi.²⁵¹

İran'ın Pakta katılacağını açıklaması Mısır başta olmak üzere pakta karşı olan Arap devletlerinin endişelerini de artırmıştır. Bunun sonucunda 20 Ekim 1955'te Şam'da Mısır ile Suriye arasında imzalanan askeri bir pakt ile iki devletin silahlı kuvvetlerini ortak bir komutanlık altında bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Bu antlaşmanın ardından Mısır benzer bir antlaşmayı Suudi Arabistan'la imzalamış ve Irak'ın Ortadoğu'da artan etkisini azaltmaya çalışmıştır.²⁵² Türkiye, pakta yeni üyeler kazandırabilmek adına Ortadoğu ülkelerine üst düzey ziyaretler gerçekleştirmiştir. Paktın asıl amacı Sovyet tehdidini önlemek olmasına rağmen, Türkiye Ürdün'e paktın İsrail'e karşı caydırıcı bir unsur olabileceği mesajını vermiştir.

²⁴⁶ Serbest, a.g.m., s. 411

²⁴⁷ Serbest, a.g.m., s. 412

²⁴⁸ Sander, Oral. XX., XXI. Ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1967, s.7

²⁴⁹ Gerger, a.g.e, s. 79

²⁵⁰ Mc Ghee, a.g.e, s. 261-262

²⁵¹ Fleming, D.F. The Cold War and Its Origins 1917-1960, Volume Two: 1950-1960, London, George Allen and Unwin Ltd., 1968, s. 816

²⁵² Sever, a.g.e, s. 144-145

Özellikle İngiltere Ürdün'ün pakta katılımını sağlamaya çalışırken 21 Kasım 1955'te Bağdat Paktı'nın ilk toplantısı üye devletlerin katılımıyla yapılmıştır. Toplantıda en önemli gündem maddesi Ürdün'ün pakta katılımının sağlanması olmuştur. Bunun nedeni Ürdün'ün pakta üye olması durumunda diğer Arap ülkelerinden de katılım sağlanabileceği böylelikle Mısır ve Sovyet etkisinin azalacağı düşüncesi idi.²⁵³ Bağdat Paktı'nın ilk toplantısına pakta üye ülkelerin Başbakanları katılırken ABD adına bir heyet toplantıya gözlemci olarak katılmış ve toplantıda yer almalarının ABD'nin Bağdat Paktı'na duydukları ilgiden kaynaklandığını dile getirerek pakta desteklediklerini ifade etmişlerdir. Bağdat Paktı'nın resmen kurulmasıyla Ortadoğu pakta yer alan Türkiye, İran, Irak ve Pakistan diğer tarafta ise pakta karşı olan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen ve bu iki grubun dışında kalan Lübnan ve Ürdün olmak üzere üçe ayrılmış durumdaydı.²⁵⁴

İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olmasına rağmen Sovyetler Birliği bunun sonrasında İsrail'e karşı izlediği politikada farklılığa giderek ulusalcı Arap liderlerine yaklaşıma çalışmıştır. Bağdat Paktı'nın neden olduğu bölünme Sovyetler Birliği'ne istediği fırsatı vermiş ve bölgeye girişini kolaylaştırmıştır.

İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndaki durumunun belirginleşmesi ve Irak'ın Arap Birliği liderliği konusunda desteklenmesi Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşmasına yol açmıştır. Bunun sonrasında 1955 yılında yapılan Sovyetler Birliği-Mısır Silah Antlaşmasıyla Mısır, büyük miktarda askeri araç-gereç edinebilmiştir.²⁵⁵ Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşması ile söylemleri de ideolojik olarak bu durumdan etkilenmiş Nasır, Bağdat Paktı'nı "emperyalist" bir örgüt olarak nitelendirmeye başlamıştır.²⁵⁶ 1 Haziran 1956'da yaptığı konuşmada Nasır Mısır'ın Bağdat Paktı karşısında ordusuyla direnme gücünün olduğunu belirtmiştir.²⁵⁷

Bağdat Paktı'na katılan ülkelerin katılım nedenleri büyük farklılıklar göstermekteydi. Pakistan, Hindistan karşısında güç kazanabilmek için ABD'den ekonomik ve askeri yardım alabilmeyi amaçlarken, İngiltere'nin Pakta içinde yer alma nedeni, Irak'taki üslerinin

²⁵³ Cohen, Michael J. Strategy and Politics in the Middle East 1954-1960 Defending the Northern Tier, London New York, Frank Cass, 2005, s. 98

²⁵⁴ Armaoğlu, Fahir. 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s.492

²⁵⁵ Hurewitz, J.C. Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar, çev. Nusret Özselçuk, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları, 1980, s. 139

²⁵⁶ Kamel, Ayhan. "Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri," Dış Politika-Foreign Policy, Cilt:4, No:4, 1974, s.5-20

²⁵⁷ Binder, Leonard. The Ideological Revolution in the Middle East, New York, John Wiley&Sons Inc., 1964, s. 210

devamlılığını sağlayarak Ortadoğu'daki varlığını sürdürmek olmuştur.²⁵⁸ ABD'nin paktta yer alması da bu fikri oluşturup desteklemesinin nedeni ise bölgede İngiltere ile bir birlik içinde bulunmasıydı. ABD Paktı destekleyerek Ortadoğu ülkelerinde de özgür dünyanın savunulması için ABD'nin çalıştığını kanıtlayacak, böylece sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesi engellenmeye çalışılacaktı. Bağdat Paktı'na üye ülkelerin ABD'nin de paktta yer almasını istemelerine rağmen ABD, paktta yer almamıştır. Bunun nedeni Sovyetler Birliği'nin Pakt karşısında Ortadoğu'da oluşturabileceği yeni politikalarla zemin kazanmaya çalışabileceğinden duyduğu endişeydi. Bir başka neden ise İsrail'in durumudur. ABD bu paktta katılarak yakın müttefiki olan İsrail'i daha fazla kaygılandırmak istememiştir. Diğer bir neden ise ABD'nin bu paktta katılması durumunda bu katılımın ABD Senatosu tarafından da onaylanması gerektiğinden, ABD yönetiminin Ortadoğu politikasını iç politika konusu haline getirilmesini istememesidir.²⁵⁹ Aynı zamanda ABD'nin Bağdat Paktı üyesi olan Pakistan'a askeri yardımda bulunması nedeniyle Hindistan'la olan ilişkilerinin bozulmasını istememesi de paktta katılmama nedenleri arasında sayılabilir.²⁶⁰

Türkiye gerek güvenlik politikaları, gerekse izlemiş olduğu ekonomik politikalar nedeniyle Amerikan yardımına ihtiyaç duymuş bu nedenle de Bağdat Paktı'nın kuruluş aşamasında, liderlik görevini üstlenmiştir.²⁶¹ Türkiye'nin Bağdat Paktı'na katılmakla aldığı dış politika kararlarından ilki İsrail'deki elçisini geri çekmek olmuştur. Bu karar paktın geleceği açısından faydalı olabileceği düşüncesiyle alınmış olsa da Arap ülkelerini tatmin etmemiştir.²⁶²

Pakta karşı çıkmış olan İsrail Paktın kurulmasına dönük ilk Türk-Irak bildirgesinde; İsrail saldırısı olması durumunda, Türkiye'nin Irak'a yardım edeceği maddesinin yer alması Aynı zamanda İsrail'in 1947 tarihli BM sınırlarına çekilmesi konusunda Türkiye'nin Irak'la yapmış olduğu mektuplaşma İsrail'in huzursuzluğunu artırmıştır. Türkiye Irak'la görüşmelere başlamadan önce İsrail'e, iki ülke ilişkilerinde değişiklik olmayacağını güvencesini verse de, bu, İsrail açısından yeterli olmamıştır. Bu konudaki endişelerini müttefikleri olan İngiltere ve ABD'ye ileten İsrail Bu ülkelerden durumun sadece Irak'ın desteğinin kazanılması amacına yönelik olduğu cevabını almıştır. Bununla birlikte İngiltere

²⁵⁸ Gönlübol, Mehmet. Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, Ankara, S Yayınları, 1979, s. 77

²⁵⁹ Bürkan Serbest, a.g.m., s. 416

²⁶⁰ Akşin, Aptülâhat. Türkiye'nin 1945 Den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meseleleri, İstanbul, 1959, s. 115

²⁶¹ Bağcı, Hüseyin. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara, İmge Kitabevi, 1990,s.41

²⁶² Öke, M.Kemal. Tarihten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler (1880-1980), Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1987, s. 66

ve ABD, Türkiye'den, Irak'la Filistin sorununa yönelik yapılan mektuplaşmanın Türkiye-İrak Antlaşmasında yer almasını istemiştir.²⁶³

Irak'ın Bağdat Paktı sürecinde Arap ülkelerinden farklı bir politika izleyerek Batı'nın ve Türkiye'nin yanında yer alması diğer Arap ülkelerini karşısına almasına neden olmuştur. Böylece Irak ordusu içerisinde yer alan bir grup içerisinde Batı karşıtı söylem giderek güçlenerek iktidarı ele geçirmiştir. 14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım liderliğinde Bağımsız Subaylar yaptıkları darbeyle Başbakan Nuri Said ile Kral Faysal'ı öldürerek iktidarı ele geçirmişlerdir. Irak darbesi, Bağdat radyosunda 14 Temmuz sabahı yayınlanan bir bildiri ile duyurulmuş; yapılan açıklama da Irak'ta, Bandung Konferansı kararları ile Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı benimseyen ve Irak'ın çıkarına olan bütün uluslararası tahütlere uygun davranacak bir cumhuriyetin kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Irak'ta yönetim değişikliği olur olmaz sıkıyönetim ilan edilmiş ve bütün sınırlar kapatılarak dışarıyla yapılan haberleşmeye sansür konulmuştur. Darbe sonrasındaki ilk 48 saat boyunca Irak'taki gelişmeleri bütün dünya Bağdat radyosundan yayınlanan haberlerden izlemek durumunda kalmıştır.²⁶⁴

Irak darbesinin lideri Abdülkerim Kasım The Times gazetesine verdiği demeçte: *“Devrimin birdenbire oluşmuş bir hareket olmayıp planlanarak yapıldığını, Batı'ya karşı yapılmadığını karşılıklı çıkarlar doğrultusunda Batı ile işbirliğinin sürdürülebileceğini ayrıca Devrimin amacının Irak halkının hayat düzeyini yükseltmek ve bir hukuk devleti kurmak”* olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵

14 Temmuz'da yaşanan darbeyle Irak'taki Batı yanlısı rejim sona ermiştir. Darbenin yapıldığı gün, Ankara'da Bağdat Paktı toplantısı için Irak Kralı Faysal beklenmekteydi. Fakat Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said'in öldürüldüğü haberinin duyulması ile Bağdat Paktı'nın geleceği de risk altına girmiştir. Pakta üye devletler konuyla ilgili görüş alışverişinde bulunmak için Eisenhower'a gönderdikleri ortak mesajda darbenin oluşmasında Nasır ve komünistlerin etkisinin olduğunu belirterek, ABD'den Eisenhower Doktrini'nin Irak'ta devreye sokulmasını istemişlerdir²⁶⁶. ABD başkanı Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de Kongre'ye gönderdiği Eisenhower Doktrini ile, Sovyet nüfuzunun bölgede

²⁶³ Sever, a.g.e, s. 128-129

²⁶⁴ A. Haluk Ülman, "Ortadoğu Buhranı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi; Yıl: 1958 Cilt: 13 Sayı 4, s. 237

²⁶⁵ Bürkan Serbest, a.g.m., s. 419

²⁶⁶ Armaoğlu, Fahir. Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDYYK) Türk Tarihi Kurumu (TTK) Yayınları, 1991, s. 240-249

artması ihtimaline karşı Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardım konusunda Başkan'ın yetkilendirilmesini istemiştir.

Bu sırada İstanbul'da toplantı olan Pakta üye devletlerden Türkiye, İran ve Pakistan yayınladıkları ortak bildiriyle Irak'taki darbeyi, "uluslararası haydutluk" ve "bir vahşet" olarak nitelendirmişlerdir²⁶⁷. İsrail de durumdan duyduğu endişeyi belirterek ABD'den bölgedeki Batı yanlısı rejimlerin desteklenmesini istemiştir. İsrail aynı zamanda yaşanan darbeyi ABD'den silah alımı yapabilmek için bir fırsat olarak görmüş ve silah talebinde bulunmuştur. Türkiye, Irak'ta yeni kurulan rejimi tanımama konusunda Bağdat Paktı üyeleri arasında en çok direnç göstereni olmuştur.²⁶⁸ Irak'ta darbe yapıldığı haberini alan Türkiye Başbakanı Menderes, pakta üye ülkelere, Irak'a müdahale edilmesini önermiştir. Ancak Pakistan ve İran bu öneriyi kabul etmemiştir.²⁶⁹ Türkiye'nin bu tutumu Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. Darbe lideri General Kasım'dan yana bir tutum sergilemeye başlayan Sovyetler Birliği, 24 Temmuz'da Türkiye'ye verdiği notayla silahlı bir çatışmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'yi uyarmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu sert tutumu yeni bir Doğu-Batı gerginliği ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği, Irak'ta yaşanan darbeyi bölgede Batı yanlısı bir rejimin devrilmesi olarak nitelendirdiğinden sevinçle karşılamıştır.²⁷⁰ Sovyetler Birliği aynı zamanda Irak'ta eski rejimin devam ettirilebilmesi için oluşabilecek Batı müdahalesinden endişe duyarken, ABD böyle bir müdahaleden yana olmamıştır.²⁷¹ Irak Darbesinin ardından Pakt'ın diğer üyeleri ile ABD Dışişleri Bakanı Dulles, yaşanan gelişmeler üzerine 28 Temmuz 1958'de Londra'da bir araya gelerek paktın devam etmesi yönünde karar almışlardır.²⁷²

Temmuz ayı sonlarında yeni Irak rejimi batılı devletler tarafından tanınmaya başlanmıştır. Almanya ve İtalya'nın yanı sıra ABD ve İngiltere de yeni rejimi tanımışlardır.²⁷³ Irak'ın Bağdat Paktı'ndan resmen ayrılması 24 Mart 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. 1959 yılının Ağustos ayında paktın adı CENTO olarak değiştirilmiş ve örgütün yeni merkezi Ankara olmuştur. CENTO üyesi ülkeler 7-9 Ekim 1959 tarihleri arasında ABD'nin Dışişleri bakanı başkanlığında Washington'da toplanmışlar burada ABD

²⁶⁷ Armaoğlu, 1991, a.g.e, s. 255-257

²⁶⁸ Dikerdem, a.g.e, 1990, s. 175

²⁶⁹ Bağlum, Kemal, Anıpolitik 1945-1960, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 222

²⁷⁰ Sander, a.g.e, 1967, s. 29

²⁷¹ Armaoğlu, 1983, a.g.e s. 513-514

²⁷² Sever, a.g.e s. 241

²⁷³ Sever, a.g.e, s. 217

yapılan tüm çağrılara karşın bu yeni oluşumda yer almayı kabul etmemiş. ²⁷⁴ Böylece paktın, siyasi yönü tamamıyla sona ermiş ve örgüt teknik, kültürel işbirliği organizasyonuna dönüşmüştür.

Başlangıçta ABD tarafından hazırlanan ve Kuzey Kuşağı ülkelerini içermesi planlanan Bağdat Paktı'nın beklenen sonuçları sağlayamadığı söylenebilir. ABD tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı bir set çekilmesi projesi olarak düşünülen pakt,²⁷⁵ tam tersine Sovyetler Birliği'nin bölgedeki popülaritesini yükseltmiştir. Paktın, bölgede Batı emperyalizminin yansıması olarak görülmesi sonucunda, Sovyetler Birliği yaptığı propagandalar sonucunda bölgede nüfuzunu artırmıştır. Bağdat Paktı projesinin, Arap ülkeleri arasında ortaya çıkardığı kutuplaşma Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Özellikle, İngiltere'nin etkin bir biçimde Pakt içinde yer alması ve bölgedeki sömürgeci geçmişi Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca oluşturulan Pakt ile Irak'ın Arap ülkelerinin liderliğine yönlendirilmesi de bu yakınlaşmanın nedenleri arasındadır. Bağdat Paktı'nın ortaya çıkmasıyla Irak dışındaki hiçbir Arap ülkesi bu oluşuma destek vermemiş, şiddetle pakta karşı çıkan ülkelerin yanında daha ılımlı tavır sergileyen içerisinde Ürdün ve Lübnan'ın yer aldığı bir grupta oluşmuştur.²⁷⁶

Pakt içinde yer alan Türkiye, İran ve Irak karşısında başını Mısır ve Suriye'nin çektiği bir karşıtlar grubunun oluşmasıyla Ortadoğu'daki ayrışma daha da derinleşmiştir. Asıl olarak paktın fikir önderi ABD olmasına rağmen, hiçbir zaman resmi olarak Pakt'ın içinde yer almamıştır. Böylece Türkiye paktın kurucu ülkesi olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye bu yeni rol ile cumhuriyetin kuruluşundan sonra ilk kez ilgisini bu kadar yoğun olarak Ortadoğu'ya yöneltmiştir. Bunun sonucunda genel olarak Arap ülkelerinde Türkiye karşıtlığı giderek büyümeye başlamıştır.

Projenin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla ABD Arap ülkelerini böylesine keskin bir şekilde ayrıştırmanın başarılı sonuçlar doğurmayacağını anlamıştır. Örgütün CENTO'ya dönüşmesinin ardından ABD, bölgede daha çok ikili güvenlik ve savunma antlaşmaları imzalayarak etkili olmaya çalışmıştır.

²⁷⁴ Bağcı, a.g.e, s. 97

²⁷⁵ Gerger, a.g.e, s. 82

²⁷⁶ Armaoğlu, 2007, a.g.e, s. 492

Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik ayrılmasıyla İngiltere ve Fransa, bağımsızlık vaadiyle kandırdıkları Ortadoğu ülkeleri üzerinde mandater sistemlerini uygulamaya başlamışlardır. Fakat iki savaş arası dönemde Arap Ortadoğu'sunda başlayan milliyetçilik oluşumlarını engelleyemeyeceklerini fark eden iki emperyalist güç artık bölgede hâkimiyetlerini devam ettiremeyeceklerini fark ederek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada görevi kendilerine yakın olan ABD ve SSCB'ye bırakmışlardır.²⁷⁷ Soğuk Savaş ortamında ortaya çıkan değişikliklerin başında Batı bloğunun İngiltere ve Fransa gibi temel güçlerinin eski nüfuzlarını kaybetmeleriyle ABD'nin güç kazanarak blok lideri haline gelmesi yer almaktadır. ABD, Ortadoğu'da ve özellikle Mısır'da İngiltere'nin yerini doldurmaya çalışırken²⁷⁸ ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bölgeye ilgisini arttıran Sovyet Rusya'ya karşı tedbirler almaya çalışmıştır. ABD'nin Ortadoğu'da oluşan "sovyet tehdidi" karşısında bölge ülkeleri ile savunma organizasyonları ve Pakt oluşturma girişimleri ABD ve Sovyet Rusya arasındaki rekabeti başlatmış ve soğuk savaşın en önemli rekabet alanı Ortadoğu; Ortadoğu'nun en önemli rekabet alanı ise Arap ülkelerinin lideri olmaya çalışan Mısır olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Ortadoğu'daki en önemli amaçlarından biri bölgede yer alan petrol üzerindeki hakimiyetin sağlanmasıydı.²⁷⁹ Bu nedenle ABD 1943 yılında Suudi petrol sahalarının bulunduğu bölgede bir askeri üs kurmaya karar vererek İbn Suud ile bir antlaşma imzalamıştır. Yapılan antlaşmaya göre, Amerika, üssü üç yıl süreyle kullanacak ve sonrasında Suudi Arabistan'a devredecekti. 1949'da ABD kullanım süresi dolduğunda üs, Sovyetlere yakınlığı nedeniyle büyük bir önem kazanmış ve Amerika antlaşmayı uzatmak istemiştir. Fakat ABD'nin isteği Filistin sorunu sebebiyle Suudi Arabistan tarafından kabul görmemiştir.²⁸⁰

ABD, özellikle 1945'ten sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin bölgede etkisini artırarak bir tehdit unsuru oluşturmasından tedirgin olarak bölge ülkelerini de böyle bir tehlikenin varlığına inandırmış, böylelikle bölge ülkelerinin de Sovyet politikalarına kuşkuyla yaklaşmasına ve ABD'nin desteğini arar duruma gelmelerine neden olmuştur. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sonrasında bir güvenlik kuşağı oluşturabilmek için komşu ülkeler üzerinde baskı oluşturarak bazıları üzerinde egemenlik kurması bölge ülkelerinin korkularını haklı çıkarmış aynı zamanda ABD'nin "Sovyet

²⁷⁷ Kissinger, a.g.e, s. 498-499

²⁷⁸ Zeynep Güler, Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği (Mısır ve Nasırcılık), İstanbul, 2004, s. 129

²⁷⁹ Yevgeni Primakov, Rusların Gözüyle Ortadoğu, (Çev: Olga Tezcan), İstanbul, 2009, s. 123

²⁸⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, a.g.e., s.37

tehdidi” söyleminin inandırıcılığını da artırmıştır. Bu çerçevede ABD Ortadoğu’nun ve Körfez bölgesinde Sovyet etkisine karşı İngiliz politikasının yerini alarak, bir taraftan bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya çalışırken diğer yandan tampon işlevi görmesi planlanan Kuzey Kuşak ülkelerine askeri ve teknik yardımlarda bulunmuştur.²⁸¹

Soğuk savaş rekabeti içerisinde Ortadoğu’da rekabetin içine çekilen ilk bölge devletleri Sovyetler Birliği’ne komşu olan Türkiye ile İran olmuştur. ABD Sovyetler Birliği’nin kuşatma politikası kapsamında iki devlete de ekonomik ve askeri yardımda bulunmuştur.²⁸²

Böylece 1947 yılında Truman Doktri’ninin yayınlanması ile ABD dış politikasının temel anlayışını komünizmle savaşıma anlayışı oluşturmuştur.²⁸³ ABD Başkanı Harry Truman 12 Mart 1947 yılında Kongreye sunduğu raporda Amerikan dış politikasının temelini dünya çapında komünizmi durdurmak ve çembere almak olduğunu ilan etmiştir. ABD İkinci Dünya Savaşı’nın etkilerini taşıyan Batı Avrupa’nın güvenliğini sağlayarak başka bölgelerde de nüfuzunu artırmak istiyordu. Savaşın sonlarında bozulmaya başlayan ABD - SSCB ilişkileri Truman doktriniyle daha da gerginleşmiştir.²⁸⁴ Sovyetler Birliği’nin II. Dünya Savaşı’ndan sonra İran’da bulunan askerlerini çekmek istememesi, Türkiye’den boğazlarda ortak denetim ve üs talep etmesi ve Yunanistan’da çıkan iç savaşta komünistleri desteklemesi bu devletlerin doğrudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda İngiltere, ABD ve Türkiye’ye Yunanistan konusunda vermiş olduğu notalar ile Batı’nın çıkarlarını koruyabilmek adına geleneksel sorumluluklarını yerine getiremeyeceğini belirterek bölgede oluşabilecek olası bir Sovyet saldırısının ancak Amerikan’ın etkin politikasıyla engellenebileceğini bildirmiştir. İran ve Türkiye’nin Sovyet etkisine girmesiyle Ortadoğu tamamen Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalabileceği gibi, Yunanistan’ın Sovyet kontrolü altına girmesi ile de Batı Avrupa’nın güvenliğini tehdit altında olacak böylece hem Ortadoğu’da hem de Avrupa’da güç dengesi Sovyetlerin lehine bozulmuş olacaktı.²⁸⁵ ABD, petrol bakımından zengin bir bölge olması nedeniyle önem taşıyan Ortadoğu’da savaş sonrasında zayıflayan Batı egemenliğinin yerini alarak Sovyet Rusya’nın bölgeye girmesini önlemek için, Truman Doktrini’nin uygulama alanını bu bölgeye de kaydırmak zorunluluğu duymuştur. Bunun nedeni Ortadoğu’nun Sovyet

²⁸¹ Tayyar Arı, Irak, İran, ABD ve Petrol, İstanbul, 2007, s. 216–217

²⁸² William L.Cleveland, a.g.e., s. 307

²⁸³ Oral Sander, Siyasi Tarih, (1918–1994), Ankara, 2003, s. 257

²⁸⁴ Turgay Merih, Soğuk Savaş ve Türkiye (1945–1960), Ankara, 2006, s. 46

²⁸⁵ Tayyar Arı, a.g.e, s. 239

hakimiyeti altına girmesiyle ABD ve Batılı devletlerin petrol kaynakları da sovyet denetimine girebilir ve bu bölgede sosyalizm ideolojisi yaygınlaşabilirdi. Ortadoğu ve Akdeniz’de Sovyet egemenliğinin kurulması ise gerek ekonomik gerekse siyasi bakımdan ABD’nin ulular arası prestijine büyük zarar verebilir aynı zamanda Batılı devletlerin savaş sonrasında çökmüş durumda olan sanayilerini ayağa kaldırmak olanaksızlaşabilirdi.²⁸⁶ Bu nedenle Truman, özgür ulusların ABD’nin desteğini beklediğini eğer ABD'nin bu desteği sağlamaması durumunda dünya barışının tehlikeye düşeceğini belirtiyordu.

ABD “Kuzey Kuşak” ülkelerine Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardımların yanında 1947’de Suudi Arabistan ile üslerle ilgili, 1949’da Bahreyn ile liman kolaylığı öngören birer antlaşma yapmıştır. Böylece Truman Doktrini’nin ilan edilmesi ve Ortadoğu’da Amerikan taahhütlerinin artmasıyla bölgede daha önce var olan İngiliz egemenliğinin yerini ABD - Sovyet rekabeti almıştır.²⁸⁷

İngiltere ise Mısır’daki Süveyş Üssü ve Irak’ta yer alan üslerin savunma sisteminin devamlılığı için önemli üslerin olduğunu düşünüyor ve buraları kaybetmek istemiyordu. ABD açısından Ortadoğu’nun önemi stratejik olarak önemi artsa da ABD'nin bölgede kapsamlı bir taahütte bulunmak istememesi, İngiltere’nin bölgede hakim güç olarak kalma isteği iki ülke arasında ciddi bir anlaşmazlık yaşanmamasına neden oldu. Bu elbette ABD’nin Ortadoğu’da sömürgeci bir İngiliz varlığını onayladığı anlamına gelmiyordu. O sırada İngilizler de bölgedeki hakimiyetlerini sürdürebilmek için Arap dünyasıyla ilişkilerini eşitlik üzerine kurmaları gerektiğini biliyorlardı çünkü savaş sonrasında Arap milliyetçiliği yükselişe geçmişti.

II. Dünya Savaşı sonrasında, İngilizlerin bölgede karşılaştığı en büyük sorun 1930'larda Araplarla imzalanan ve İngilizlerin bölgede savunma üsleri kurmalarına olanak sağlayan ikili antlaşmaların yenilenmesi meselesiydi. Fakat bölgede Arap milliyetçiliğinin güçlenmesi nedeniyle İngilizler antlaşmaların yenilenmesinde ABD'nin desteğine ihtiyaç duyuyorlardı.²⁸⁸ 1940’ların sonlarında Truman yönetimi, İngilizlerin Ortadoğu’da hakim devlet rolünü üslenmesine sıcak bakarken 1951’de bu politikaların değişmesi ile ABD Ortadoğu için ayrı bir düzen gerektiğini düşünmeye başlamıştır. 1951 yılında gerçekleşen

²⁸⁶ Mustafa Albayrak, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C.III, S.2, Elazığ, 2005, s. 1–65

²⁸⁷ Tayyar Arı, a.g.e, s. 240

²⁸⁸ Sever, a.g.e, s. 51–52

İngiliz - Mısır çarpışmasında ABD, İngilizlerin Mısır'a karşı sert tutumlarını krize neden olduğunu düşünüyordu.²⁸⁹

Bundan sonra Ortadoğu'nun güvenliğini kendi ülkelerinin güvenliği için de temel görev saymaya başlayan ABD Pentagon'da yapılan görüşmelerde İngilizlere Mısır'daki stratejik imkanlarını koruma konusunda teminat vermişlerdir. Bunun nedeni Süveyş Üssü'nün stratejik konumu ve yapılan yatırımlar açısından İngiltere için hayati önem taşıyor olmasıydı. Yapılan müzakerelerde İngilizler ve Amerikalılar, Ortadoğu'ya olası bir saldırıyı ve komünizmin nüfuz kazanmasını engellemek için bölgedeki ekonomik koşulların iyileştirilmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varmışlardır. Pentagon görüşmeleri sonucunda ABD ve İngiltere resmi bir antlaşma imzalamaksızın İngiltere'nin Ortadoğu'nun savunmasından birinci derece sorumlu olması ABD'nin de herhangi bir askeri taahhüt altına girmeksizin bölgeye ekonomik ve politik destek sağlaması konusunda uzlaşmaya vardılar. O gün için ABD'nin askeri taahhütleri Yunanistan – Türkiye ve İran ile sınırlı kalıyor Ortadoğu'yu kapsamıyordu.²⁹⁰

Sovyet dış politikası ve ulusal güvenliği açısından Ortadoğu'nu önemi büyüktü. Bölgenin sahip olduğu petrol yatakları ve açık denizlere ulaşabilmek için önemli olan konumu Sovyetler Birliği'nin çıkarları açısından stratejik öneme sahipti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin İran, Türkiye gibi Ortadoğu ülkeleri ile ortak sınırları paylaşması da bir başka önemli boyuttu. Bunların yanı sıra, II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Sovyetler Birliği'ni Ortadoğu'da “çevreleme politikası” iki süper gücün bölgede karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaş boyunca Sovyet dış politikasının ana hedefi, bölgede Amerikan nüfuzunun artmasını engelleyerek, bölge ülkelerini kontrol altına almak olmuştur. Bu nedenle Sovyetler Birliği bölgede Batı'nın ve İsrail'in etkisini azaltmak için Arap devletleriyle yakın işbirliği içine girmeye çalışmış ve ekonomik ve siyasi anlamda bölge ülkelerine destek olmaya çalışmıştır.²⁹¹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da ki Sovyet politikası bölgedeki İngiliz hegemonyasına son verme yönünde olmuştur. Bölge için Sovyet Doktrini, 1928'de Comitem'in altıncı kongresinde şekillenmiş ve II. Dünya Savaşı'nın hemen sonra uygulamaya koyulmuştur. Araplar arasında özgürlük mücadelesinin komünist liderlikle

²⁸⁹ Robert Mcnamara, Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East (1952–1967), University of Ireland, London, 2003, s. 28

²⁹⁰ Sever, a.g.e, s.53

²⁹¹ Zeynep Dağı, “Ortadoğu Denklemi” “Büyük Güç” Rusya: Hamas Krizi ve Lübnan Savaşı”, Avrasya Dosyası, C.12, S.2, Ankara, 2006, s.252

başarılacağı tartışmalarına rağmen Sovyetler Birliği ülkesini yabancı birliklerden kurtarma isteğinde olan bir Arap devletini desteklemeye istekliydi.²⁹²

Ortadoğu'da Sovyet stratejisi II. Dünya Savaşı'ndan itibaren iki aşamadan geçmiştir. Bunlardan İlki savunma amaçlıydı, 1940'ların sonları ve 1950'lerin başlarında bölgenin Sovyetlere karşı bir hücum üssü olarak kullanılmasını engellemeye çalışıyorlardı. Fakat 1960'ların ortalarına doğru Sovyetlerin amacı, bölgedeki askeri - politik ve ekonomik hakimiyeti Batı'nın elinden alarak bölgede Sovyet etkisini oluşturmak olduğundan saldırı olarak değişmiştir.²⁹³ Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası dönemde Arap dünyasına etkili bir şekilde girişi 1955 yılında Çek Silah antlaşmasının imzalanmasıyla gerçekleşmiştir.²⁹⁴ Sovyetler birliği Arapların Batı emperyalizmine duydukları köklü nefreti kullanarak bölgede etkin hale gelmeyi başarmışlardır.²⁹⁵ Bu nedenle 1950'lerin başlarında Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki amacı, bölgede Batı etkisini azaltarak bölgedeki etkinliğini arttırmak olmuştur. Bu amaca yönelik olarak dönem dönem bazı avantajlar sağlamıştır fakat Sovyetler Birliği'nin etkinliğindeki en önemli unsur, ideolojik konumu, coğrafi yakınlığı ya da askeri gücünün yanı sıra Batılı ülkelerin Arapların bağımsızlığına karşı bir pozisyonda olmasına karşın, Sovyetler Birliği'nin destek veren güçlü bir kaynak olarak görülmesidir. Sovyetler Birliği bölgedeki etkinliğini güç kullanımıyla ya da askeri araçlarla değil, "davet" ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin bölgede, nüfuz elde etmesi yumuşak bir süreç içerisinde yavaş yavaş gerçekleşmiştir. Bu yakınlaşmada ululararası sistemin bölgedeki faaliyetleri kadar söz konusu ülkelerin iç dinamikleri de etkili olmuştur.²⁹⁶

Sovyetler Birliği'nin bölge devletleriyle kurduğu yardıma dayalı ilişkiler ilk başlarda Arap Ortadoğu'sunda memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun nedeni bölgedeki İngiliz varlığı ve onun yerini almaya çalışan emperyalist ABD karşısında Sovyetler Birliği'nin ülkelerin bağımsızlıklarını ve yerel milliyetçi güçleri desteklemesidir. ABD ise Sovyetlerin bu politikalarına karşın Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu devletleri üzerinde yayılan etkisini bloke etmeyi amaçlıyordu. Bunun için ABD'nin bölgedeki gücünü kolektif bir savunma

²⁹² Rami Ginat, *The Soviet Union and Egypt, (1945–1955)*, Tel-Aviv University, London, 1993, s. 69

²⁹³ Robert O. Freedman, "Moscow and the Arab - Israeli Conflict Since 1967", *The Arab - Israeli Conflict* (Edit: Yehuda Lukas and Abdalla M.Battah), London, 1988, s. 265

²⁹⁴ Adeed Dawisha, "The Soviet Union in the Arab World: The Limits to Superpower Influence", *The Soviet Union in the Middle East (Policies and Perspectives)*, (Edit: Adeed Dawisha and Karen Dawisha), London, 1982, s. 8

²⁹⁵ Metin Eriş, *Amerikan – Rus Emperyalizmi*, İstanbul, 1978, s. 316

²⁹⁶ Güler, a.g.e, s. 133–134

sistemi içinde birleştirerek yerel milliyetçi güçlerini Sovyetler Birliği'ne karşı yönlendirmeye çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır.

Sovyet - Mısır ilişkileri 1955'lere kadar bir durgunluk gösterse de Mısır, Sovyetlerin Ortadoğu'ya girmesinde önemli bir rol oynamıştır. Sovyet Rusya ile Mısır ilişkileri ilk olarak Kahire'deki Sovyet Rusya elçiliği aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.²⁹⁷ Sovyetlerin tüm çabalarına karşın bu dönemde Mısır ile ikili ilişkiler düşük seviyede kalmıştır.²⁹⁸ Kral Faruk, Nahas Hükümeti'nin 1944 Ekim'inde feshedilmesinin ardından Sovyetlerle olan diplomatik ilişkilere karşıydı. Bu nedenle 1947-1948 yılları arasında iki ülke arasında ilişkiler durgunluk dönemine girmiştir. Bu dönemde Mısır'da eski Vafdçı Mahmut Fahmi al-Nuqrashi iktidarda bulunuyordu. 1947 Ağustos ayında Başbakan Sovyetler Birliği'ni Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde, Mısır'ın taleplerini destekleme konusunda ikna etmiş ve Mısır topraklarında bulunan İngiliz kuvvetlerinin derhal geri çekilmesini istemiştir. Sovyet Rusya'nın bu hamlesi Nuqrashi'nin Mısır'ın İngilizlerle olan mücadelesinde diğer güçlerden destek arayacağını ilan etmesine yol açmıştır. 1948 Şubat'ında silah alımı için Prag'a askeri bir heyet gönderilmesinin ardından Mısır Hükümeti Sovyetler Birliği ile büyük bir ticari antlaşma imzalamıştır. ABD'nin Filistin sorununa olan tavrı ve İngiliz politikasının Mısır ve Irak ile olan politikası buna yol açtığı söylenebilir.

Nahas tarafından yönetilen Vafdçı hükümetin 1950 yılı Ocak ayında iktidara gelmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin bir dönüm noktasına gelmesine neden olmuş Mısır'ın tarafsızlık politikası doğrultusunda Ortadoğu Komutanlığında yer alması yönünde Batıdan gelen teklifleri reddetmiştir. 1951 Ekim'inde hükümetinin kararıyla 1936 İngiliz - Mısır antlaşmasının kaldırılmış ve Sovyetler de bunun olumlu bir sonuç doğuracağını ifade etmişlerdir. Mısır'ın tarafsızlık politikasının bir sonucu olarak Sovyetlerle olan ilişkileri büyük oranda gelişme göstermiştir.

Mısır'da Batılı güçlerin etkisini yok etmek isteyen Sovyetler Birliği, Batı egemenliğine karşı olan tüm gruplarla işbirliği içinde olmak istiyordu. Bu durumda Sovyet Rusya ve Mısır'ın ilgisi Ortadoğu'da süren batı hegemonyasını bitirmeye yönelmişti. Böylece iki ülke 1952'deki Devrimden hemen sonra daha da yakınlaşmıştır.²⁹⁹

²⁹⁷ Rami Ginat, a.g.e, s.8

²⁹⁸ Andrej Kreutz, Russia in the Middle East (Friend or Foe), London, 2007, s. 110.

²⁹⁹ Ginat, a.g.e., s. 232-233

3. BÖLÜM

1945-1960 DÖNEMİ ABD-SSCB REKABETİ: Mısır Örneği

3.1 Hür Subaylar Darbesi Öncesinde Mısır Siyaseti

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır'da bağımsızlık talebiyle öne çıkan en önemli siyasal oluşum vefd Partisi olmuştur. 1918 yılında ateşkesin ilan edilmesiyle Saad Zağlul tarafından Paris-Versailles Barış Konferansı'nda Mısır'ı temsil etmek üzere Mısır Delegasyonu oluşturulmuştur. Zağlul'un amacı, Mısır'ı İngiliz egemenliğinden kurtarmaktı. Fakat ülkede yer alan İngiliz güçlerinin 1919'da Zağlul'u Malta'ya sürgüne göndermesiyle ülkede milliyetçi ayaklanmalar çıkmış ve bunun sonrasında Zağlul milliyetçi hareketin karizmatik lideri haline gelmiştir. Büyük Güçler Zağlul'a bağımsızlık talebi konusunda garanti vermedikleri gibi 1920'nin Temmuz ve Ağustos aylarında Saad Zağlul ve diğer milliyetçi liderlerle Londra'da yapılan görüşmelerden de bir sonuç çıkmamıştır. Bunun sonrasında Zağlul 1921 yılında bu kez de 1923 yılına kadar kalacağı Seyşel Adalarına sürgüne gönderilmiştir.³⁰⁰

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mısır ve İngiltere arasındaki ilişkiler daha da kötüleşmiş, Milletler Cemiyeti'nde Mısır konusunda oluşturulan komitede Mısır'da İngiltere'nin kurmuş olduğu himaye rejiminin, İngiltere'nin çıkarlarının korunduğu bağımsız bir Mısır ile yer değiştirmesi gerektiğini ileri süren bir rapor hazırlanmıştır. Mısır'da durumun daha da kötüye gitmesiyle, yapılan görüşmeler sonucunda İngiltere tek taraflı olarak Mısır'ın bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu açıklamıştır. Bunun sonrasında Britanya ile Mısır arasında 1922 Antlaşması imzalanmış ve bu Antlaşma ile Mısır'da Britanya'nın himaye rejimine son verilmekle birlikte, Mısır'daki sıkıyönetimin de kaldırılmasıyla Mısır bağımsız bir devlet olmuştur.³⁰¹

Ancak yapılan antlaşmaya rağmen İngiltere 1950'li yıllara kadar Mısır'ın siyasal ve ekonomik yaşamında etkili olmaya devam etmiştir. Bu anlaşma ile Britanya, Mısır'daki önemli kontrol noktalarını elinde bulundurmaya devam ederken emperyal çıkarlarını da koruyordu. İngiliz hükümeti hala ülkedeki güvenlik, azınlık haklarının korunması, Mısır'ın savunması, dış çıkarlarının korunması ve Sudan konularında yetkileri elinde

³⁰⁰ Güler, a.g.e., s. 82-83

³⁰¹ Hurewitz, J.C, Diplomacy, 1956, ,s. 100-103

bulunduruyordu. Bu durum daha sonra Mısır-Britanya arasında yaşanan gerginliğin nedeni olmaya devam etmiştir.³⁰²

1922 yılında Kral unvanını alan Fuad'ın yeni bir Anayasa oluşturulması için girişimlerde bulunması sonucu Belçika Anayasası model alınarak oluşturulan anayasa 19 Nisan 1923'te açıklanmıştır. Anayasada Kral, Bakanlar Konseyi, Senato ve Temsilciler Meclisi yer alıyordu. 1923 Anayasası ile Mısır'ın egemen ve bağımsız bir ülke olduğu ilan edilirken tüm Mısırlıların sivil ve siyasi haklardan yararlanma konusunda yasalar karşısında eşit olduğu da kabul edilmiştir. 1923 Anayasasında güçlü bir monarşinin yanı sıra halk tarafından seçilen bir parlamento da yer alıyordu.³⁰³ Güçlerin Kralın elinde toplanmasına olanak sağlayan ve kişi haklarının muğlak bir şekilde tarif edildiği 1923 Anayasası, Saad Zağlul ve liberal akımın başlıca temsilcilerini bir araya getiren Vefd Partisinin büyük bir zaferi olarak kabul edilmiştir. 1924 yılının başlarında yapılan Meclis seçimlerinde Saad Zağlul liderliğindeki Vefd Partisi iki yüz on dört sandalyeli Temsilciler Meclisi'nde yüz seksen sekiz sandalye kazanmış ve Saad Zağlul Başbakan olmuştur. Meclis resmi olarak ilk kez 15 Mart 1924'te toplanmıştır. Vefd Partisi 1919 ayaklanması ile elit partisi olmaktan çok bir kitle hareketine ve bu seçimde kazanılan başarı ile de seçim partisi olmaya doğru bir dönüşüm yaşamıştır.³⁰⁴

Mısır'ın siyasi hayatında 1918 yılına kadar pek çok gizli örgütün yanında açık gruplaşmaların bulunmasına karşın hiç biri siyasal parti özelliği taşıyamıyordu. Bu dönemin siyasal örgütlerinin üzerinde durduğu üç temel sorun İngiliz işgali, Mısır'ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri, iç yönetim sorunlarıydı. 1918 yılında Saad Zağlul liderliğinde kurulan Vefd Partisi'nin kurulması Mısır'ın siyasal yaşamında bir başlangıç temsil etmesi açısından önem taşımaktadır. Diğer tüm partilerin içine doğdukları dönemin dışına çıkamamasına karşın, Vefd Partisi 1919-1952 yılları arasında Mısır'ın "liberal döneminin" başlıca siyasal aktörü olmuştur. Vefd Partisi Mısır'ın siyasal yaşamında bir siyasi partiden çok Mısır milliyetçiliğinin örgütlü bir dışavurumu olarak görülmüştür. Zağlul'un 1927 yılında ölümünün ardından; 1938'de Saadçı Parti ve 1944'te Kutla Partisi kurulmuş ancak Vefd Partisi lideri Nahas Paşa ile 1952'ye kadar ülkenin en önemli partisi olmaya devam etmiştir. Vefd Partisi Mısır'ın ilk burjuva nitelikli siyasal partisi olmasının yanısıra bir dönem modernleşmeci geleneğin de en rafine temsilcisi olmuştur. Varlıklı toprak sahiplerinin

³⁰² Peter Mansfield (1975). Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası. İstanbul: Sümül Basımevi. S .82-83

³⁰³ Harari, Maurice. Government and Politics of the Middle East, New Jersey, 1962, s. 61.

³⁰⁴ Tachau, Frank , Political Parties of the Middle East and North Africa, Londra, 1994, s. 128

oluşturduğu sınıfların ve kentli, eğitim görmüş meslek sahibi kesimin temsilcisi konumunda olmuştur. Fakat programı sayesinde farklı etnik, dini grupları ve farklı sınıfları bir araya getiren birleşik bir cephe oluşturmayı da başarmıştır.³⁰⁵

Vefd Partisi'nin kurulduğu ve çalışmalarını sürdürdüğü dönem, Mısır'ın siyasal açıdan en istikrarsız dönemi idi. Parti, kurulduğu dönemden itibaren Mısır'ı barışçı yollarla tam bağımsızlığa kavuşturmayı hedeflemiştir. Diğer yandan 1922 Anlaşmasını eleştirmiş, İngilizlerin ülkeyi tamamen terk etmesi gerektiğini, Sudan'ın ise Nil Vadisi'nin ayrılmaz bir parçası olarak Mısır'da kalması gerektiğini savunmuştur. Gücünü daha çok yabancı emperyalist bir güce karşı odaklamış bir Parti görünümünde olmasından alması nedeniyle ülkenin iç siyasetiyle, ekonomik ve sosyal sorunlarıyla ilgili bütünlüklü bir program oluşturamamıştır.

İki savaş arası dönemde Mısır iç siyaseti Burada etkili olan üç gücün siyasi çekişmesi ile şekillenmiştir. Bunlar: Kral, Vefd Partisi ve İngiltere Yüksek Komiseri idi. Kral ile Vefd Partisi arasındaki çekişme Ekim 1930'da Krala Senato'nun beşte üçünü atama yetkisi de dahil parlamentonun çalışmalarına ara verme yetkisi gibi pek çok yetki veren yeni bir Anayasa çıkarılmasına neden olmuştur.³⁰⁶

1935 yılında Vefd yeni bir seçim zaferi kazanmış ve İngiltere ile yapılacak görüşmeleri yürütmek üzere bir ulusal koalisyon niteliğindeki Ulusal Cephe Partisi kurulmuştur. Bu dönemde aynı zamanda Kral Fuad'ın ölümü üzerine 1936 yılında on altı yaşında olan oğlu Faruk tahta çıkmıştır. 1936 yılında Mısır ile Britanya arasında imzalanan Antlaşma da Anayasal ve parlamenter yöntemlerle değil, sarayın kendi istekleri doğrultusunda ve yürütmeyi kontrol etmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. 1930'lu yıllarda çok sayıda hükümet değişikliği yaşanmasına karşın bazı bakanlar sarayın isteği doğrultusunda görevlerini uzun yıllar sürdürmüşlerdir. 26 Ağustos 1936'da İngiliz-Mısır Anlaşması üzerinde uzlaşma sağlanmasıyla Nahas Paşa'nın Londra'dan büyük bir zafer kazanmışçasına ülkesine dönmesine rağmen 1938 yılına kadar Parti içinde yaşanan yozlaşma oy oranının düşmesine neden olmuştur.³⁰⁷

1936 Antlaşması Mısır'a tam bağımsızlığını kazandırırken: antlaşmanın ilk Maddesinde Britanya'nın askeri işgalinin sona erdiği belirtilirken, Üçüncü Madde de ise

³⁰⁵ Zeynep Güler (2004). Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği. İstanbul: Yenihayat yayıncılık. s. 84-85

³⁰⁶ Harari a.g.e., s. 63-64

³⁰⁷ Güler, a.g.e., s. 86

İngiltere'nin, Mısır'ın Milletler Cemiyeti üyeliğini destekleyeceği sözüne yer verilmiştir. Antlaşmanın bir diğer maddesinde ise, savaş olasılığı durumunda herhangi bir taraf savaşa girerse diğeri onun yardımına gidecekti. Antlaşmanın Sekizinci Maddesi gereğince Mısır'ın ayrılmaz bir parçası olarak görülen ve uluslararası bir su yolu olan Süveyş kanalının özgürlüğünün ve geçiş güvenliğinin sağlanabilmesi için Britanya güçlerinin Mısır topraklarında kalması güvence altına alınmıştır. Bununla birlikte buraya yerleştirilecek İngiliz güçlerinin on bin askeri ve dört yüz pilotu geçmemesi karara bağlanmıştır. Ayrıca Anlaşmanın imzalanmasından yirmi yıl sonra eğer Mısır'a ait silahlı kuvvetler kanalı koruma ve güvenliğini sağlama görevlerini yerine getirebilecek durum da olursa ve İngiliz güçlerine gerek kalmadığı görülürse tarafların sorunu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürmesini öngörüyordu.³⁰⁸

1936 İngiliz-Mısır Anlaşması, İkinci Dünya Savaşı koşullarında sınanmış; Mısır, hükümeti içinde yer alan Almanya yanlısı görüşlere rağmen antlaşmaya sadık kalmıştır. Fakat savaş ortamı Mısır ile İngiltere arasındaki gerilimi tırmandırarak aralarının daha da açılmasına neden olmuştur. 4 Şubat 1942'de İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi Kralın bulunduğu Abidin Sarayını kuşatarak Kral Faruk ve Başbakan Ali Mahir Paşa'nın görevden alınarak yerine Nahas Paşa'nın atanması için bir ultiatom vermiştir. Bunun nedeni o dönemde İngiltere'nin diğer partilere Alman yanlısı olduklarından dolayı güvenmemesiydi. İngiltere, ülkenin temsil gücü en büyük partisi olan Vefd'e güveniyor, Nahas Paşa'nın Başbakan olmasını istiyordu. Fakat bunun gerçekleştirilebilmesi için ağır silahlarla Kral sarayının basılması ve böyle bir konuda kararın zorlamayla alınmaya çalışılmasının yarattığı ulusal aşağılanma, Nasır ve arkadaşlarının 1952 yılında iktidarı almasının en önemli nedenlerinden birini de oluşturmuştur.³⁰⁹

Vefd Partisi 1942 yılında İngilizlerin desteği ile hükümet kurmuş ve Parti bu süreçte daha çok toprak sahipleri ve uluslararası sermaye ile ilişki içindeki sanayiciler tarafından desteklenmiştir. Fakat Parti liderlerinin iktidara geldiklerinde bu grupları ödüllendirmeleri sonucu giderek daha fazla bürokratik bozulma yaşanmaya başlamış ve Vefd toplumun geneli tarafından "gerçekleşmeyen vaatler" partisi olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu durum siyasal alanda yeni partilerin ve siyasal akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³¹⁰

³⁰⁸ Harari ,a.g.e, s. 66-67

³⁰⁹ Güler, a.g.e., s. 88

³¹⁰ Nazih N. Ayubi, (1996). Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East, s. 107

Nahas Paşa 1944 yılının Ekim ayında Kral tarafından görevden alınmıştır. 1945 Şubat'ında Mısır Birleşmiş Milletler üyesi olmanın bir ön koşulu olarak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Eylül 1945'te ise Mısır İngiltere'ye ait güçleri çekilmesini talep ederken Sudan'da da tüm kontrolü ele geçirmek istiyordu.³¹¹

1947 yılının Kasım ayından itibaren de Birleşmiş Milletlerde Filistin sorununun en önemli gündem maddesi olmasının ardından Filistin'in paylaşılması kararının alınmış olması, Mısır'ı Arap politikasına giderek daha fazla karışır hale getirmiştir. İsrail Devleti'nin kurulmasına karşı sert bir tutum geliştirilerek askeri anlamda hazırlıklar yapılmaya başlanmış, 15 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından da Arap-İsrail savaşı başlamıştır. Bu süreçte Mısır güçleri de Arap ordularına katılarak yeni kurulan İsrail Devletine karşı savaşmıştır. Fakat savaş sonucunda alınan yenilgi Mısırlı milliyetçilerin siyasi ve toplumsal yapıya hakim olan gerilik, bozulma, yakınları kayırma gibi olumsuzlukları daha net görmelerini sağlamıştır. Artık asıl düşman olarak, işgalci konumundaki İngiltere değil, Kral Faruk ve onun yanında yer alanlarla, bozulmuş sivil ve askeri yöneticiler görülüyordu.³¹²

Ocak 1950'de Vefd'in tekrar hükümet kurmasıyla İngilizlerle görüşmeler yeniden başlamış ve İngiltere'den: güçlerini kanal bölgesinden derhal çekmesi ve Nil Vadisinin Mısır'ın egemenliğinde birleştirilmesi istenmiştir. Fakat bu dönemde Mısır'da aynı sınıfa mensup olmalarına rağmen bazı konularda çıkarları örtüşmeyen üç grup bulunuyordu bunlar: toprak sahibi aristokrat kesim, Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan milli burjuvazi ve yabancı sermaye ile güçlü ilişkileri olan büyük burjuvazi.³¹³ Bu nedenle ülkede ciddi bir siyasal kriz yaşanıyor ve etkin siyasal güçler bu krizi aşabilecek yetkinliğe sahip değillerdi. Bu krizle birlikte ülkenin iç siyasetinde de önemli değişimler meydana gelmiş, yoksulluğun artması ve toprak dağılımındaki adaletsizlikler halkın yaşamının giderek kötüleşmesine neden olmuştur.³¹⁴

Yaşanan gelişmeler sonucunda Vefd hükümetinin kontrolü kaybetmesi sonucu bazı grupların yabancılara saldırmasıyla 26 Ocak 1952'de Kahire'de Kara Cumartesi olarak bilinen olayların ardından büyük bir yangın çıkmıştır. Kral Faruk, Nahas Paşa'yı görevden alarak sıkıyönetim ilan eder. Vefd Partisi'ni iktidardan uzaklaşmasına neden olan bu kriz

³¹¹ Hurewitz, a.g.e, s. 259-261

³¹² Güler, a.g.e., s. 89

³¹³ Mahmut Dikerdem, Ortadoğu'da Devrim Yılları, İstanbul: Cem Yayınevi, 1990, s. 27-28

³¹⁴ Güler, a.g.e., s. 90

büyük Kahire yangını ile daha da derinleşerek çözümsüz bir hale gelmiş ve bu süreçte ilk kez ordunun olaylara müdahale etmesi gündeme gelmiştir.³¹⁵

Mısır siyasetinde özellikle 1928 yılından sonra etkili olmaya başlayan örgütlerden biri de Müslüman Kardeşler olmuştur. Mısır'da 1923 yılında yapılan anayasa ile laik yönleri ağır basan parlamenter sistem oluşturulmasına rağmen reform çabalarının başarısız olması ve reformcu seçkinlerin giderek halktan uzaklaşmış olmaları, devlet ile halkın arasının açılmasına yol açmıştır.³¹⁶ 1923 Anayasası'nın eşit haklar vaadinden herkesin eşit olarak yararlanmadığının görülmesi, devlete yönelik bir yabancılaşmayı ve güvensizliği de beraberinde getirmiştir.

Dinin siyasal düzen içinde oynadığı rol konusunda netleşemeyen ve laik bir devlet yapısını tercih eden rejime yönelik yaşanan hayal kırıklıkları 1930'larda ifadesini Müslüman Kardeşler, Genç Müslümanlar Birliği ve Genç Mısır gibi örgütlerin ortaya çıkmasında bulmuştur.³¹⁷ Müslüman Kardeşler (al-İhvan al-Muslimun) örgütü 1928-1929 yıllarında Mısır'da kurulmuş, 1940 ve 1950'li yıllarda büyük bir güç kazanmıştır. Örgütün kurucusu Hasan el-Benna (1906-1949) isimli bir öğretmendir. El-Benna Mısır'da, İngiliz işgaline karşı tepki duyulan bir dönem de muhalif hareketlere katılmış ve İslâmın yanı sıra milliyetçi düşüncelerden de etkilenmiştir.³¹⁸

Gizli bir örgüt olarak kurulan Müslüman Kardeşler Mısır'ın yanı sıra Sudan, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Kuzey Afrika'da yaygınlık kazanmıştır. Kardeşlik örgütü olarak adlandırılan örgüt bir siyasi parti olarak kurulmamış ve sonrasında da böyle adlandırılmak istememiştir. İslâmın yaşamın tüm alanları için geçerli bir ideoloji ve yaşam biçimi olduğu düşüncesiyle yola çıkan örgüt yaygın bir halk örgütlenmesi sağlamıştır. Bu örgütlenme Müslümanları Batının seküler etkisinden kurtarmak amacıyla camiler, okullar, klinikler kurulmasını da içeriyordu.³¹⁹ 1948 yılında çoğu alt sınıfa mensup iki milyon üyesi olduğu düşünülen örgüt,³²⁰ aynı anda hem işçileri hem de daha önce Vefd ya da diğer de milliyetçi

³¹⁵ Ali Bilgenoğlu, "Mısır 26 Ocak 1952: Kahire'de Kara Cumartesi", Toplumsal Tarih, sayı: 213, 2011 Eylül, s. 31-36.

³¹⁶ P.J.Vatikiotis, The Middle East: From the End of Empire to the End of the Cold War, Londra, 1997, s. 120.

³¹⁷ Tayyar Arı ve Engin Koç (2014). Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi.(42), s. 226.

³¹⁸ İrfan Kaya Ülger (2016).Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerine Etkileri. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6 (2), s. 140-142.

³¹⁹ Roger Owen, State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East, Londra: Routledge Publishers, 1992, s.179

³²⁰ Karpal Kemal, Political and Social thought in the Contemporary Middle East, New York, 1968, s.116

ideolojilerin etkisinde bulunan kamu görevlilerini etkileme başarısını göstermiş ve bunu yaparken de kitlelerde İslami dayanışması duygusu oluşturmaya çalışmışlardır.

Müslüman Kardeşler kitleleri etkileme konusunda, seküler ve liberal bir ideolojiye sahip Vefd Partisi ve diğer partiler ile sürekli rekabet halinde olmuştur. 1939'dan sonra ve 2. Dünya Savaşı sırasında Mısır'ın bağımsızlığını, Nil Vadisi'nin birliğini savunan örgüt yönetim ile karşıtlık içine düşmüş ve örgüt bu dönemde emperyalizm, Siyonizm ve sekülerlik karşıtı, katı bir politika izlemiştir. Daha sonra Yahudilere karşı cihad ilan edilmiş ve İslâm yasalarına tam dönüş savunulmuştur. Mısır'da faaliyet gösteren tüm İslâmcı hareketlerin ideolojik anlamda paylaştıkları ortak görüşler: dinin siyasetten ayrılmazlığı ve gerektiğinde zor kullanarak şeriatın uygulanabileceği idi.³²¹ Fakat Müslüman Kardeşler örgütünün ne ideolojik alt yapısı ne de örgütlenme seviyesi o dönem Arap toplumunun sahip olduğu sorunlara ve modernleşmenin gerektirdiği esnekliğe ve beceriye sahip değildi. Mısır'da yaşayan Hıristiyan azınlıkların örgütlenmenin oluşturduğu çerçevenin dışında kalmış olması da Müslüman Kardeşler açısından sorun yaratmıştır.

1950'lerden önce örgütlenmenin içinde arasında daha çok kamu görevlileri, öğretmenler, beyaz yakalı işçiler, küçük tüccarlar, esnaf, işadamları ile öğrenciler yer alıyordu. Örgüt genel olarak, alt orta sınıfı temsil ederken bir taraftan da hali vakti yerinde zanaatkarlar ve teknisyenlerden oluşan, belirli kesimleri de temsil ediyordu.³²²

İhvan Hareketi İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen üç yıl içinde Mısır hükümetlerine karşı sert bir muhalefet oluşturmuş ve İngiltere'nin Mısır'ı terk etmesi yönünde etkili bir propaganda yürütmüştür. Örgüt çeşitli suikastlara girişmiş olmakla birlikte 1948 yılında Başbakan Nukraşi Paşa'yı öldürmüştür.³²³ 12 Şubat 1949'da örgütün kurucusu olan Hasan el-Banna'nın da bir suikast sonucu öldürülmesiyle de örgüt yasaklanmıştır.³²⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrasında örgüt için yeni düşman Filistin sorunuyla bağlantılı olarak, İngiltere'nin yerini aldığı düşünülen ABD olmuştur.³²⁵

³²¹ Nazih Ayubi, Arap Dünyasında Din ve Siyaset, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, 1993, s. 96

³²² Ayubi, a.g.e, s. 97

³²³ Ali Bilgenoğlu, Hasan EL-Benna ve Müslüman Kardeşler'in Vatan ve Milliyetçilik Kavramlarına Bakışı, Yeni Fikir, sayı 19, Temmuz 2017, s. 314

³²⁴ R.Hrair Dökmeciyan, Arap Dünyasında Köktencilik, Çev.Muhammed Karahanoğlu, İstanbul: ilke Yay., 1992, s. 91-97.

³²⁵ Abd Al-Fattah Muhammed El-Awaisi, The Muslim Brothers and the Palestine Ouestion: 1928-1947. Londra , 1998. S. 202-203.

Müslüman Kardeşler aynı zamanda Hür Subayların iktidarı ele geçirmelerinde de etkili olmuştur. Hür Subaylar 1952 Temmuz devriminden sonra diğer partileri kapatmasına rağmen Müslüman Kardeşler bir parti örgütlenmesine sahip olmadığı gerekçesiyle kapatılmamıştır. Hür Subaylar hareketine en büyük desteğin Müslüman kardeşlerden gelmesinin nedeni; devrim öncesinde Hür Subayların bir kısmının Müslüman Kardeşler ile yakın ilişki içinde olmalarıdır. Müslüman Kardeşlerin önemli üyelerinden biri olan Seyid Kutub, 1953 yılında Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin Genel Sekreteri olmuştur. Ancak Devrimden kısa bir süre sonra Müslüman Kardeşler Hür Subaylara sert eleştiriler yöneltmeye başlamışlar ve İslami ilkelere dayanan teokratik bir devlet yapısı kurulması konusunda hükümete baskı yapmaya başlamıştır. Hatta örgüt, Britanya ile devam eden görüşmelere de müdahil olmuştur. Bunların sonucunda örgüt, Ekim 1954'te bir parti olduğu gerekçesiyle yasadışı ilan edilerek, Seyid Kutub da dahil bir çok lideri tutuklanmıştır. Nasır'ın giderek daha da güçlenmesinden rahatsızlık duyan Müslüman Kardeşler örgütü 19 Ekim 1954'te İngiltere ile imzalanan Tahliye Anlaşması'na karşı çıkarak hükümeti İngiltere ile işbirliği yapmakla suçlamıştır.³²⁶

Hür Subaylar, Müslüman kardeşlere alternatif oluşturabilecek, aynı zamanda İslâm ögesini dışlamayan, militarizme, devlet mülkiyetine ve eşitliğe dayalı bir Arap Sosyalizmi projesi geliştirmeye çalışmışlardır. 3 Ocak 1956'da kamuoyuna açıklanan Anayasa'da Mısır devleti "İslâmi" bir devlet olarak tarif edilmiştir. Hür Subaylar örgütü üyeleri de islami ilkelere bağlılık konusunda özenli davranmışlardır.³²⁷

3.2 Hür Subaylar İktidarı'nın Oluşumu

Mısır, özellikle 1948 sonrası dönemde en temel siyasal kurumların, liderlerin ve işleyiş mekanizmalarının halkın güvenini kaybetmesi sonucu büyük bir krizin içine sürüklenmiştir. Mısır halkında uzun yıllardır işgalci konumunda olan İngilizlere karşı ciddi bir tepki oluşmuş, yönetimde bulunan Kral çeşitli nedenlerle itibarını kaybetmiştir. Vefd Partisi'nin de özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerle yoğun işbirliği içinde olarak halkın gözünde popülaritesini kaybetmesi aynı zamanda parlamentonun da halk gözünde itibarının kalmaması siyasal krizin ortaya çıkmasındaki en önemli nedenleri oluşturmuştur. Tüm bunların yanı sıra ülkenin içinde bulunduğu ve bir türlü kalıcı çözüm bulunamayan ekonomik buhran da krizi tetikleyen ve derinleştiren faktörlerden biri

³²⁶ Güler, a.g.e, s. .95

³²⁷ Rami Ginat, Egypt's Incomplete Revolution, Londra: Frank Cass Publishers, 1997, s. 2

olmuştur. Fakat bu nedenler arasında belki de en önemlisi ve hür subaylar darbesine giden süreci hızlandıran etken Arap-İsrail Savaşı olmuştur.³²⁸

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'de ortaya çıkan gelişmeler sonucunda Yahudi Devleti'nin kurulması üzerine çıkan Arap-İsrail savaş'ı Mısır'da siyasal ve toplumsal hayatta önemli değişikliklere yol açmıştır. Filistin'de yaşanan ilk yenilgi Araplar arasında bir kutuplaşma ve radikalleşme eğilimi doğmasına neden olmuştur. Alınan yenilgi aynı zamanda 1952 yılında Mısır'da Hür Subayların iktidarı ele geçirmesinin nedenleri arasında yer almaktadır. 1948-1949 Arap-İsrail savaşında alınan yenilgi, Mısır, Suriye ve Irak'ta ordunun güçlenmesine, Arap milliyetçiliğinin yeniden şekillenmesine neden olan bir dönüm noktası oluşturmuştur. 1948 savaşında Arapların aldığı yenilgi eski liderliklerin iflasına neden olurken aynı zamanda halkta ve orduda mevcut bulunan ulusal gücün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Filistin savaşı Araplar arasında İsrail'e ve bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı büyük bir öfke ve kırgınlığın oluşmasına da yol açmıştır.³²⁹

Mısır'da askeri okuldan 1938 ile 1942 yılları arasında mezun olan subaylar, 1952 hareketinin temelini oluşturmuşlardır. Bu kuşak genç Mısırlı subaylar Filistin savaşında aktif olarak görev aldıklarından savaşta alınan yenilginin derin izlerini de taşıyorlardı. Filistin'i, Avrupalı Siyonist işgalden kurtarmak onlar için dışsal bir savaş olmaktan çok milli bir dava olarak görülmüştür. Filistin davası ulusal sınırların ötesinde tüm Arapları kapsayacak bir Arap milliyetçiliğinin şekillenmesine de önemli katkı sağlamıştır. Arap İsrail savaşı sırasında Mısır ordusunun zayıflığı ve dağınlığı ve yaşanan moral bozukluğu, Nasır ve arkadaşlarında ve toplumun rejimden rahatsızlık duyan geniş kesimlerinde 1952 hareketinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu yenilgi Mısır ordusu içinde 1944 ve 1945 yıllarında başlayan darbe hazırlıklarının özellikle 1949 baharından sonrasında örgütlenerek hız kazanmasına neden olmuştur.³³⁰ Subaylar arasında bir Kurucu Komite oluşturulmuş ve içlerinde Nasır, Haşan İbrahim, Halid Muhiddin, Kemaleddin Hüseyin'in de bulunduğu faaliyetler Müslüman Kardeşler örgütü, Genç Mısırlılar Derneği ve Milliyetçi Parti ile şu ya da bu ölçüde bağlantılı olmuştur.³³¹

³²⁸ William L. Cleveland (2008). Modern Ortadoğu Tarihi, İstanbul, Agora Kitaplığı. s. 338.

³²⁹ Mansfield, Peter, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, Çeviren: Nuran Ülker, İstanbul: Sander Yayınları, 1975, s. 139.

³³⁰ Gamal Abdul Nasser (1956). Egypt's Liberation: The Philosophy of the Revolution. Washington:Public Affairs Press. İkinci Baskı, s. 20-21.

³³¹ P.J.Vatikiolis. Nasser and His Generation. New York: St.Martin's Press. 1978. s.105

Ülkede siyasal kriz büyürken 8 Ekim 1951'de Nahas Paşa 1936 Antlaşmasını geçersiz sayacağını açıklamıştır. 15 Ekim 1951'de Mısır Parlamentosu'nun 1936 Anlaşmasını resmen geçersiz saydığını açıklamasıyla büyük kentlerde karışıklıklar çıkmış, özellikle Süveyş kanalı çevresinde bulunan İngiliz güçlerine yönelik saldırılar düzenlenmiştir. Müslüman Kardeşler örgütü İslâm düşüncesini öne çıkartarak İslâm dünyasını Müslüman olmayanların saldırılarına karşı korumak için Yahudilere karşı cihad ilan etmiştir.³³² Kral ve azınlık hükümetine karşı eleştiriler artmıştır. Kanal bölgesinde bulunan İngiliz kuvvetleri artık yalnızca bir yabancı işgalci güç olarak algılanmaya başlamıştır. Ocak ayında gerçekleşen Kahire yangının da etkisiyle ülkenin siyasal ortamı kaosa sürüklenmiş ve hükümetin karıştığı yolsuzluk dosyalarının ortaya çıkmasının yanı sıra uluslararası piyasalarda pamuk fiyatlarının da düşmesiyle ekonomik kriz büyümüştür.³³³ Bu dönemde Hür subaylarla ilişki içinde olan Müslüman Kardeşler ve bazı solcu hareketler de 1952 darbesi öncesinde Mısır'daki rejimin tüm meşruiyetini kaybettiği görüşünde hemfikir olmuşlardır. Ancak ülkede yeni bir düzen kurma gücüne sahip değillerdi. Bu gücü ve enerjiyi Hür Subaylar hareketi ortaya koymuştur. Mısır'da Hür Subaylar 23 Temmuz 1952'de 1923 Anayasası adına hareket ettiklerini açıklayarak, Kral Faruk'un kendi istekleri doğrultusunda bir Başbakan atamasını ve üst düzey askeri yönetimdeki bozulmaları temizlemesini talep ettiklerini açıklayarak iktidarı ele geçirmişlerdir. Darbeden sonra Kral Faruk'u görevden alınarak İtalya'ya gitmesine karar verilmiştir.³³⁴

1952'deki darbeden sonra Mısır'da oluşan yeni siyasal sistem monarşiyi ve büyük toprak sahipleri sınıfını yok etmemiş bunun yanı sıra subaylar, alt ve orta sınıfın da desteğini kazanmıştır. Ağırlıklı olarak orduya, güvenlik güçlerine ve bürokrasiye dayanan bir siyasal sistem kurulmuştur. Darbenin ilk yıllarında net bir ideolojinin varlığından söz edilemezken 1960'lardan sonra sosyal adalete, eşitliğe dayanan daha net bir ideolojik yapı ortaya konmuştur. 1960'larda ortaya çıkan bu ideolojik çerçeve genel olarak "Nasırcılık" olarak adlandırılmaktadır.³³⁵ Hür Subaylar örgütünün lideri görünürde Muhammed Necib olmakla birlikte örgüt, öncülüğünü Albay Cemal Abdül Nasır'ın yaptığı alt ve orta rütbeli subaylardan oluşuyordu.³³⁶ Hür Subaylar hareketinin hedefleri arasında hızlı sanayileşme

³³² Güler, a.g.e., s. 107

³³³ Peter Mansfield, Ortadoğu Tarihi, İstanbul, 2012, Say yayınları. s. 345-346

³³⁴ Ahmet Abu El-Feth. Mısır ihtilalinin İyüzü ve Nasır. Çev.Nusret Kuruoğlu İstanbul: Rektur Yay., 1965, s.43-45

³³⁵ Ahmet Yusuf Özdemir (2016). "1952 Mısır'da Hür Subaylar Darbesi". Ortadoğu Dergisi. Eylül- Ekim. cilt 8, sayı 76. s. 34

³³⁶ Haluk Gerger, ABD, Ortadoğu, Türkiye.İstanbul: 2012, Yordam Kitap. s. 66

gibi modernleşmeye dönük hedeflerin yanı sıra bölgedeki tüm yabancı askeri, siyasi ve ekonomik bağımlılıkların ortadan kaldırılarak tam bağımsızlığın sağlanması, yabancı okullar üzerinde katı bir denetim getiren Arap Birliği'nin sağlanması gibi milliyetçi hedeflerde yer almaktaydı. Hareketin Sosyalist hedefleri ise eşitliğin sağlanarak, temel üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetinin gerçekleştirilerek sosyalist planlamanın yapılması olarak belirlenmiştir.³³⁷

Arap sosyalizminin en önemli lideri olan Cemal Abdül Nasır Güney Mısırlı yoksul bir ailenin çocuğu olarak İskenderiye'de dünyaya gelmiştir. 1936 İngiliz-Mısır Anlaşmasının imzalanmasının ardından Mısır'da eğitim olanaklarının artmasıyla 1937 yılında Askeri okula başlamıştır. Daha önce alt sınıftan olanlara kapalı olan bu okul 1936 Anlaşması ile onlara da açılmıştır. 1938 yılında Askeri okuldan mezun olan Nasır, Mısır Ordusu'na katılmıştır.

Kral Faruk rejiminde yaşanan bozulmalardan ve Britanya işgalinden rahatsızlık duyan ve sömürgeciliğe karşı bir tutum içinde olan Nasır'ın liderliğini yaptığı bir grup subay Hür Subaylar isimli yarı gizli bir örgüt kurmuşlardır. Nasır sahip olduğu karizmatik liderlik özellikleri sayesinde bu grubun liderliğini üstlenmiştir. Nasır Mısır'ın çeşitli yerlerinde üstlendiği görevler sırasında Enver Sedat, Zekeriya Muhiddin, Ahmed Enver, Abdühakim Amir ve Servet Okaşa ile tanışma fırsatı yakalamıştır. Hür Subaylar grubunun tamamı 1917 ile 1922 doğumlu çoğu 1938 yılında Harp Okulundan birlikte mezun olan subaylardan oluşmaktadır. Mısır ordusundaki görevleri sırasında ordunun güçsüzlüğü, donanımının yetersizliği ve dağınlığı konusunda ayrıntılı bilgi sahibi olmuşlardır. Nasır, Arap-İsrail Savaşı öncesinde Mısır hükümetinin savaşa katılma konusunda tereddütlü davranması üzerine ordudan istifa ederek savaşa gönüllü olarak katılmayı düşünmüş ancak, Mısır'ın Filistin'e asker gönderme konusunda karar alması üzerine 1948'deki ilk Arap-İsrail savaşına katılmıştır. Bu savaş Nasır ve arkadaşlarında Filistin sorunu ve Arap meselesi hakkında bir bilinç oluşmasını sağlamıştır.³³⁸

1948 Savaşı sırasında hükümette yaşanan bozulmalar ve yolsuzlukların savaş sırasında daha görünür hale gelmesi Hür Subayların ayaklanarak 23 Temmuz 1952 yılındaki devrimi gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Nasır, 1955 yılında yazmış olduğu Devrimin Felsefesi isimli kitabında 23 Temmuz Devrimi'ne neden olarak Filistin Savaşı'nı değil,

³³⁷ Anıl Çeçen (2000). "Arap Dünyası'nda Nasır Önderliği ". Avrasya Dosyası. Cilt 6, sayı 1, s. 196

³³⁸ Vatikiotis, a.g.e, s. 101-102

Mısır'ın yaşamakta olduğu sorunları göstermiştir. Ancak savaşlarda alınan yenilgilerin de devrimleri hızlandırıcı etkisinden söz edilebilmektedir.³³⁹ Devrimin bir diğer nedeni olarak da Subay Kulübü seçimleri gösterilmektedir. Ocak 1952'de yapılan Kulüp seçimleri Hür Subaylarla Kral Faruk'un bir restleşmesi olarak gerçekleşmiş ve sonuç olarak General Muhammed Necib seçimi kazanmıştır. Hür Subaylar hareketinin diğer üyelerinden beş kişi de yönetime girmiştir. Nasır Hür Subaylar örgütlenmesinin 1930'lardan itibaren başladığını ileri sürmektedir. Bu tür düşünceler genç subaylar arasında 1935 sonrasında olgunlaşmaya başlamıştır. İlk olarak ortaya çıktığı 1940'lı yıllardan itibaren Müslüman Kardeşler ve komünizmi savunanlarla örgütsel bağları olmasına karşın hareket, özenle bağımsız kalmaya çalışmıştır.³⁴⁰

1950 yılının başlarında Vefd Partisi'nin hükümet kurması, Hür Subayların ülkedeki siyasal durumun düzeleceği konusunda umutlanmalarına neden olmuşsa da bu umutlar 1951'de hayal kırıklığına dönüşmüştür. Hür Subaylar hareketi 1951'e kadar Kralın kendilerine yönelik haksız uygulamalarından ve karıştığı yolsuzluklardan şikayet eden ve hala belirgin bir siyasal programları ve hareket planları bulunmayan bir gruptan ibaretti. Hür Subaylar hareketinde yer alan bir grup 1950 ve 1951 yıllarında hükümet politikalarına ve Kralı ağır dille eleştiren broşürler bastırarak bunları subaylara, diğer sivil gruplara ve öğrencilere dağıtmıştır. Böylece bir taraftan subaylar arasından yeni üyeler kazanmaya çalışılırken, diğer taraftan da muhalif basın kazanılmaya çalışılarak Krala karşı bir kampanya başlatılmıştır.³⁴¹

Hür Subaylar Hareketi'nin 1952 yılında iktidarı ele geçirmesiyle çeşitli reform girişimleri başlatılmıştır. Toprak reformu programı uygulanmaya başlanmış ve tüm siyasi partilerden kendilerini arındırmaları istenmiştir. Fakat Ocak 1953'te tüm siyasal partiler kapatılmış, bir yıl sonra da Müslüman Kardeşler örgütü yasadışı ilan edilmiştir. Aynı zamanda 1953 yılından başlayarak üç yıl süreyle sıkıyönetim ilan edilmiş ve yönetim Devrim Komuta Konseyi'ne geçmiştir. Fuad'ın Mısır'dan ayrılmasının ardından oğlu Ahmed Fuat, krallığını ilan etmiş fakat Devrim Komuta Konseyi 1953'te Ahmed Fuat'ı görevden alarak Mısır'ın Cumhuriyet olduğunu ilan etmiştir. Muhammed Necib Mısır'ın ilk Devlet Başkanı olmuştur. Bunun nedeni; General Muhammed Necib'in ordu içinde saygı

³³⁹ Nasser, a.g.e. s. 19-21

³⁴⁰ Güler, a.g.e, s.110-111

³⁴¹ P.J.Vatikiotis. Pattern For New Nations?, Bloomington Indiana University Press. 1961. s.61.

duyulan bir lider olmasının da etkisiyle darbenin güvenilirliğini ve popülerliğini artırmaktır. Fakat Muhammed Necib'in ülkede gerçekleştirilecek olan köklü değişimler için uygun bir lider portresi çizememesi nedeniyle 1954'te darbenin gerçek lideri olan Nasır Devlet Başkanı olmuştur.³⁴²

Nasır'ın Devlet Başkanı olması ve Hür Subaylar iktidarı ülkede sosyal ve siyasi dönüşümleri beraberinde getirmiş, Mısır'daki çoğunluğun yaşadığı yoksulluğu ortadan kaldırmak için Süveyş kanalının millileştirilmesi ve toprak reformu gibi bir dizi ekonomik ve sosyal reformun gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Nasır, 1952 sonrasında siyasi ve sosyal devrimin aynı anda yaşandığını yazmış, siyasi devrimi Kral Faruk'un devrilmesi, sosyal devrimi ise toprak reformunun gerçekleştirilmesi olarak açıklamıştır.³⁴³ Hür Subaylar hareketi 1952'de iktidarı ele aldıklarında siyasi sistemin gelecekte nasıl olacağı konusunda aralarında kesin bir görüş birliği olmasa da Mısır'da 1952'ye kadar yaşanan başka değişimler siyasi sistemin şekillenmesi açısından önem taşımaktadır.

1952 Devrimi'nin amacı başlangıcında özgür ve güçlü bir Mısır'ın yaratılması olarak belirlenmiş fakat bundan sonra ne olacağı, devrimin hangi yöne doğru ilerleyeceği bir tartışma konusu olmuştur. Hür Subaylar hareketi içinde yer alanlar sistemin bir ölçüde düzenlenmesi ve demokratik işleyişin geliştirilmesi yoluyla işlerin düzeleceğine inanıyorlardı. Bu anlamda hareketin dönemin Mısır kamuoyunun ana akımını, temsil ettiği söylenebilir. Hür Subaylar ülkede var olan tüm siyasi görüşleri bir noktada keşşen milliyetçilik ile sosyal reformculuğun genel hatlarını benimsiyorlardı. Onlarda geniş halk kitlelerinde olduğu gibi siyasi seçkinlerden, eski kuşak siyasetçilerden umudu kesmiş durumdaydılar. Nasır tarafından yazılmış olan Devrimin Felsefesi'nde, devrimin önündeki engellerin birer birer kaldırıldığı, Kralın devrildiği ve İngilizlerin ülkeden çıkarıldığı anlatılmaktadır. Aynı nedenle devrimin önüne çıktığı varsayılan başka engeller ve sorunlar da ortadan kaldırılmıştır.³⁴⁴ Nasır devrimin hedefinin; monarşiyi kontrol altına alarak halkı iktidarın kaynağı haline getirmek ve İngiliz müdahalesine son vererek Mısır'ın kaynaklarını haksızca kullanılmasının önüne geçmek olduğunu belirtmiştir.³⁴⁵

Nasır devrimin gerçekleştirilmesi sürecinde, devrimin kansız olması tümüyle ulusal kaynaklara dayanması, herhangi bir uluslararası müdahale ile gerçekleşmemesine özen

³⁴² Joel Gordon, Nasser's Blessed Movement. Kahire:The American University Press, 1996, ss. 14-38

³⁴³ Nasser, a.g.e, s 39-40

³⁴⁴ Nasser Gamal. (1955). Egypt's Liberation. Washington: Public Affairs Press. S. 76-77

³⁴⁵ Gamal Abdel Nasser (1955). "The Egyptian Revolution", Foreign Affairs. c.33, No:2, Ocak. s. 202.

göstermiştir. Nihayet gerçekleştirilen devrimle, Kral devrilmiş, monarşi ortadan kaldırılmış ve Mısır Cumhuriyeti kurulmuştur. Hür Subaylar hareketi ve sonrasında ortaya çıkan Nasırcılık basit bir askeri darbe olmanın ötesinde darbenin amacı halkın çoğunluğunun desteğini kazanarak İngiltere'yi ülkeden çıkarmak, kralı ve bozulmuş siyasi düzeni değiştirmektir. Darbe aynı zamanda Arap milliyetçiliğini, modernleşmeyi, anti-emperyalizmi ve Arap toplunda geri kalmış alanlarda yenileşme ve gençleşmeyi de temsil etmektedir.³⁴⁶

Arap ülkelerinin genelinde kapitalizmin ve modern sınıfların görece zayıf olması ve siyasal kültürün Batılı örneklerinden farklı bir şekilde oluşmasının bu ülkelerde ordunun güçlü bir grup olarak şekillenmesine yol açtığı ve bunun sonucunda askeri müdahalelere açık bir yapının oluşmasına olanak sağladığı söylenebilir. Sivil hükümetlerin ve monarşilerin bozulmuş ve yozlaşmış yapısı, bağımsızlık mücadelesinin yaşandığı süreçte sömürgeci güçlerle iyi ilişkiler içinde olmaları halk nezdinde doğruluklarını kaybetmelerine neden olmuş ve bu süreçte de asker halkın desteğini de alarak güç ve meşruluk kazanmıştır.³⁴⁷ Nasır rejimi, iktidarın kaynağı olarak halkı görmüş, milli birlik önemsenmiş ve bu birliğin temsil etmesi için de tek parti öngörülmüştür. Oluşturulan siyasal sistem bir parlamenter rejim değildir. Asker, sadece iktidarın ele geçirilmesi sürecinde değil, sonrasında da rejimin işleyişi açısından önemini sürdürmüştür. 1952 darbesi sonrasında Ocak 1924'ten beri yürürlükte olan Anayasa askıya alınarak 30 Temmuz'da Devrim Komuta Konseyi tarafından alınan kararla siyasi partilerin yasal olup olmadığı konusunda karar verme yetkisi Devrim Komuta Konseyi'ne verilmiştir. Bunun sonucunda yeni anayasanın hazırlanma sürecinde Devrim Komuta Konseyi diğer siyasi partiler ve siyasal sistemle devam etmek istemediğini belirterek 16 Ocak 1953'te tüm siyasi partileri kapatarak, mal varlıklarına el koymuştur. O dönem kamuoyunun gözünde Hür Subayların lideri olarak görülen Muhammed Necib 10 Şubat 1953 tarihinde üç yıllık geçiş dönemi boyunca geçerli olacak Anayasayı kamuoyuna duyurmuştur.³⁴⁸ Ayrıca Devrim Komuta Konseyi 18 Haziran 1953'te yayınladığı bir bildiri ile Mısır'ın bir Cumhuriyet olduğunu ve Mısır'ın bundan sonra Mehmet Ali hanedanı tarafından yönetilmeyeceğini ilan etmiştir. Bunun sonrasında General Necib hem devlet başkanlığı hem de başbakanlık görevini üstlenmiştir.³⁴⁹ Nasır'ın bu dönemde başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı olarak görev yapmasına karşın aslında ülkeyi yöneten General Necib değildir; bu konuda Hür Subaylar hareketinin yöneticileri

³⁴⁶ Gavin Kennedy, *The Military in the Third World*, Londra: Duckworth, 1974, s. 112

³⁴⁷ Güler, a.g.e., s. 119

³⁴⁸ Sharabi H. Isham, *Nationalism and Revolution in the Arab World*, New York, 1966, s.164-165

³⁴⁹ Sharabi, a.g.e., s. 165

arasında bir anlaşmazlık bulunmaktadır. Necib'in ülkede anayasal rejime ve parlamenter sisteme geçiş konusunda sahip olduğu farklı görüşler ve daha önceki dönemin siyasi kadroları ve Müslüman Kardeşler örgütüyle ilişkilerini sürdürüyor olması bu anlaşmazlığın nedenleri arasındadır. Nasır Ve Necib arasındaki çekişme 14 Kasım 1954'te Necib'in tüm görevlerinden alınmasına kadar sürmüştür.³⁵⁰ Nasır 1954 yılında iktidarını sağlamlaştırdığında Devrim Komuta Konseyi de kaldırılarak subayların büyük bir bölümüne yeni rejimde görevler verilmiştir.

24 Ekim 1954'de Mısır ve İngiltere arasında İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesi konusunda bir anlaşma yapmışlar, bundan İki gün sonra ise Müslüman Kardeşler İskenderiye'de yaptıkları toplantıda Nasır'a karşı bir darbe girişiminde bulunmayı kararlaştırmışlardır. Böylece yaşanan güvensizliğin de etkisiyle iç siyaset giderek daha fazla sıkı düzenlemelerin ve baskının hakim olduğu bir hal almıştır. Giderek partiler, parti üyeleri, örgütler, liberaller, komünistler ve Müslüman Kardeşler gibi farklı toplumsal aktörler devre dışı bırakılmaya başlanmıştır.

16 Ocak 1956 yapılan yapılan bir mitingde Devrim Komuta Konseyi yeni Anayasa'nın bir halk oylaması sonucu kabul edileceğini duyurmuş, Nasır da yaptığı konuşma ile yeni Anayasa taslağını tanıtmıştır. 23 Haziran 1956'de yeni Anayasa halk oylamasıyla kabul edilmiştir.³⁵¹ Aynı referandumda Nasır da büyük bir bir oy oranı ile Devlet başkanı seçilmiştir. Böylece Nasır Devlet Başkanı olarak Mısır'ın iç ve dış siyasetinde tam sorumluluk üstlenmiştir. Bu anayasada başkanın yetkileri oldukça fazladır. parlamenter sistemle başkanlık sistemleri arasında bir rejim türü tarif edilmiştir. 1957 seçimlerinde üç yüz elli üyeden oluşan meclis seçilmiş fakat altı ay sonra Mısır ve Suriye'nin birleşmesi ile Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulması sonucu anayasa iptal olmuştur.³⁵²

1955 sonrasında hür Subaylar hareketi açısından dış siyasi adımlar önem kazanmaya başlamış ve Rejim meşruiyetini dış siyasetteki kazanımlar ve "birlik" söylemi üzerinden güçlendirmeye çalışmıştır. Bu dönem Mısır'ın, Arap Birliği misyonunu öne çıkardığı, bağlantısızlık hareketi içinde güç kazandığı ve Nasır'ın uluslararası itibarının arttığı bir dönem olmuştur. Nasır rejiminin Mısır'da ki meşruiyetini ve zeminini sağlamlaştırmasında

³⁵⁰ Abu El-Feth, Mısır İhtilalinin İçyüzü ve Nasır, Çev. Nusret Kuruoğlu. İstanbul: Rek-Tur Kitabevi, 1965, s. 134-169

³⁵¹ "The New Egyptian Constitution", The Middle East Journal, c.10, No:3. Yaz 1956. ss. 300-306

³⁵² Sharabi, Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century New York, 1962, s.210

ve Nasır'ın Arap dünyası açısından önemli bir yerel kahraman olmasında bu uluslararası faktörler önemli bir rol oynamıştır.³⁵³

Nasır rejimi 1952'den sonra ordunun dışında siyasal etkinlikleri ve kitleleri bünyesinde toplayarak, harekete geçirebilecek bir siyasal örgüte ihtiyaç duymuş, bu amaçla da parti benzeri bir dizi örgütlenmeye gidilmiştir. 1953 yılında darbe öncesindeki siyasal partilerin kapatılmasının ardından Mısır'ın siyasal yaşamında 1953 yılında kurulan Ulusal Kurtuluş Birliği, 1958'de kurulan Ulusal Birlik ve 1962'de kurulan Arap Sosyalist Birliği olmak üzere üç önemli siyasal oluşum ortaya çıkmıştır.³⁵⁴ Halkın siyasal hayata katılımı bu örgütler aracılığıyla sağlanmaya çalışılmış, basın bu örgütler aracılığıyla denetlenerek herhangi bir konuda kamuoyu oluşturulması yine bu örgütler aracılığıyla oluşturulmuştur. Her üç örgütün amacı da halkın katılımını ve desteğini alarak siyasal sistem üzerinde sıkı bir kontrol kurmak olmuştur.

Nasır rejimi, diğer Arap ülkelerindeki rejimlerle kıyaslandığında daha geniş bir katılım ve meşruiyet sağlamış olmasına rağmen gerçekleştirmeye çalıştığı siyasal örgütlenmeler çok da başarılı olamamıştır. Çoğu zaman Rejimin üst düzey bürokratları bile örgütlenmelerin içinden yetişmemiştir.³⁵⁵

3.3 Nasır Dönemi Dış Politika Yaklaşımları

3.3.1 Soğuk Savaş Gölgesinde Dış Politika

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası siyasette yaşanan değişimler sistemde iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş ortamında uluslararası sistemde pek çok değişiklik meydana gelmiş; Batı bloğunu oluşturan İngiltere ve Fransa gibi güçlerin dünya siyasetinde gerilemeye başlaması ile ABD güç kazanarak Batı bloğunun lideri haline gelmiştir. 1950'li yılların başından itibaren ABD Ortadoğu'da ve özellikle de Mısır'da İngiltere'nin yerini almak için adımlar atmaya başlamıştır.

Diğer yandan Sovyetler Birliği etki alanını Doğu Avrupa'ya doğru genişleterek eskiye oranla daha güvenli hissetmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, gelişmekte olan ülkelerin sosyalist planlamaya ve tek parti

³⁵³ Giacomo Luciani, The Arab State, Londra, 1990, s. 290- 291

³⁵⁴ Tachau, a.g.e, s.114-115

³⁵⁵ Cyril E.Black ,L.Carl Brown , Modernization in the Middle East, New York, 1992, s. 21

yönetimlerine olan ilgisinin artması Sovyetler Birliği'nin nüfuzunu artırmasında etkili olmuştur. Özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması Sovyetler Birliği'nin etrafında oluşan kapitalist kuşatmanın kırılması yönünde önemli bir adım olarak algılanmış ve böylece iki kutuplu yeni bir stratejik dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler 1950'lerin başlarında nükleer silahlanma yarışının başlamasına neden olmuştur. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan ya da emperyalizmden kurtuluş mücadelesi içinde olan az gelişmiş ülkelerin uluslararası topluluğa katılması da bu dönemin önemli durumları arasındadır. Bu ülkeler yaşanan süreçte milliyetçilik ve sosyalizmi temel alarak ve ulusal kalkınma hedefi ile yaşadıkları toplumu yeniden inşa etme çabası içinde olmuşlardır.³⁵⁶

Üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık ve kalkınma hedefleri kendine bağlantısızlık hareketi içerisinde yer bulmuştur. Bu ülkeler bir taraftan sömürgecilikten kurtuluş sürecinin etkili olduğu bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmeye çalışırken diğer yandan da uluslararası zemini kendilerine benzeyen ülkelerle dayanışma içinde olarak bağımsızlıklarının korunması amacıyla bölgesel ve küresel çapta örgütlenmeler içinde yer almışlardır. Bağlantısızlık hareketi içinde yer alan, iç siyasetinde bağımsızlık, kalkınma ve sosyalizm gibi kavramların öne çıktığı bu ülkelerin başında Mısır gelmektedir.

1952 yılında Hür Subaylar'ın iktidarı ele geçirdiği dönemin başlarında ne Sovyetler Birliği ne de ABD yeni yönetime karşı tavır belirleyememişlerdi. Fakat sonrasında Sovyetler Birliği Hür Subaylar iktidarını ABD bağlantılı, gericici bir hareket olarak değerlendirmiş; hemen ardından Çin Halk Cumhuriyeti de Mısır'daki yeni yönetimi "karşı devrimci askeri diktatörlük" olarak nitelendirmiştir. Bunun nedeni Hür Subaylar hareketinin ilk dönemlerinde ülke içinde ve dışında her kesimin kendinden bir şeyler bulabildiği karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Hareket, bir yandan Mısır'ın ve Arap dünyasının geleneksel dış siyaset sorunlarıyla uğraşırken, diğer yandan hareketin yaklaşımları Soğuk Savaş ortamının yarattığı gerilimler ve olanaklarla şekillenmiştir.³⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa ülkeleri Ortadoğu üzerindeki etkinliklerini yitirmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin savaştan üstün çıkması, Doğu Avrupa'dan başlayarak üçüncü dünya ülkeleri açısından yeni bir çekim alanı yaratmıştır. 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması bu durumu daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde Ortadoğu'da Mısır'ın da içinde yer aldığı iki sistem önerisi olduğu ileri sürülmektedir.

³⁵⁶ Güler, a.g.e., s.129

³⁵⁷ Güler, a.g.e., s. 131

Bunlardan ilki Ortadoğu sistemi, İkincisi ise Arap sistemidir. Ortadoğu sistemi: öncülüğünü ABD ve Türkiye'nin yaptığı, bölgede var olduğu düşünülen Sovyet tehdidine karşı oluşturulması planlanan bir savunma sistemidir. Bu sistem: Sovyetler Birliğini Güney kanadından çevrelemek ve Ortadoğu'da Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) ve Güneydoğu Asya Anlaşması Örgütü (SEATO) gibi örgütlenmelerin bir benzerini oluşturma amacı taşımaktadır. Bu sistem içerisinde Arap ülkelerinin ABD, İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkelerin yanı sıra Türkiye, İran, Pakistan'ı da içine alacak bir ittifaka katılmaları öngörülmüş, Bu doğrultuda da 1955 yılında İngiltere, Türkiye, Pakistan, İran ve Irak arasında Sovyet karşıtı bir güvenlik anlaşması olarak Bağdat Paketi imzalanmıştır.³⁵⁸

1950'lerin ortalarından itibaren Mısır'ın öncülüğünde ortaya çıkan Arap sistemi ise: ortak çıkarlara sahip olan ve bir arada hareket edebileceği düşünülen Arapların ülkelerini ve bölgelerini, her türlü tehdit ve saldırıya karşı koruyabilecekleri düşüncesine dayanmaktadır.³⁵⁹ Bu modelde Sovyetler Birliği Arap ülkelere yönelik tehdit unsuru olarak görülmemekle birlikte Soğuk Savaş'ın oluşturduğu kutuplaşma ortamında çeşitli konularda destek ve kredi sağlama açısından Batılı ülkelere karşı bir alternatif olarak görülüyordu. Batılı savunma örgütleri dışında kalan, Mısır ve Suriye'nin başını çektiği, daha sonra Cezayir ve Irak'ın da katıldığı bu grubun Arap birliği ve Arap ortak pazarı oluşturma gibi girişimlerinin dışında en önemli ortak gündem maddelerinden birini de Filistin sorunu oluşturmuştur.

Mısır'ın 1950 ve 1960'lardaki dış siyasetinin genel olarak bu iki sistemin rekabeti etrafında şekillendiği söylenebilir Mısır, Soğuk Savaşın oluşturduğu kutuplar arasındaki çekişmeyi kendisi açısından avantaja dönüştürmeye çalışmış, bağlantısızlık hareketi içinde yer alarak da kendine uygun bir dış siyaset zemini ve gündemi yaratmayı başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Ortadoğu, Sovyetler Birliği'nin ilgi alanına girmeye başlamıştır. 1950'lerin başlarında Sovyetler Birliği'nin bölgedeki amacı: Batı etkisini azaltarak, bölgesel etkinliğini mümkün olduğunca artırmaktı. Bu nedenle Sovyetler Birliği Ortadoğu'da Batı karşıtı hükümetleri desteleyerek bir yandan bölgesel sorunlarda daha önce İngiltere'nin üstlendiği rolü üstlenmeye çalışırken diğer yandan da ABD'nin bölgede oluşturmaya çalıştığı bölgesel Pakt ve örgütlenmelere karşı direnç oluşturmaya

³⁵⁸ Güler, a.g.e., s. 132

³⁵⁹ Mohamed Hassanein Heikal, Egyptian Foreign Policy Temmuz, 1978, s. 719

hedefliyordu. ³⁶⁰ Bu amacı gerçekleştirmede Sovyetler Birliği'nin ideolojik konumu, bölgeye olan coğrafi yakınlığı ve askeri açıdan güçlü olmasının yanısıra asıl etkili olan unsur; batılı ülkeler bağımsızlık karşıtı pozisyon alırlarken, Sovyetler Birliği'nin bu ülkelere destek ve borç veren güçlü bir kaynak olarak görülmesi olmuştur. Asuan Barajı'nın yapımı sırasında Sovyetler Birliği Mısır'a sağladığı maddi desteğin yanı sıra, teknoloji alanında ve teknik eleman açısından da yardımda bulunmuştur. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğini artırması güç kullanımı ya da askeri araçlarla değil, "davet" sonucu olmuştur. Mısır, Suriye, Cezayir ve Yemen'e kendi isteğiyle ticari, mali ve askeri yardımda bulunan ve bu bölgede askeri üs talebinde bulunmayan Sovyetler Birliği'nin bölgede nüfuz elde etmesi süreç içerisinde kendiliğinden gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin üçüncü dünya ülkeleri ile olan karşılıklı ilişkisi her iki tarafında çıkarlarını korumak adına yararlandığı fakat taraflar arasında hiçbir zaman tam bir güven ortamının oluşmadığı bir ilişki olmuştur. ³⁶¹

Sovyetler Birliği Soğuk Savaş yıllarında dış yardımlarının büyük bir bölümünü Ortadoğu ülkelerine yapmıştır. Fakat Arap ülkeleriyle olan ilişkisi her zaman inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1950'lerde Arap dünyasında komünist ya da sosyalist düşünceler yükselmeye başladığında komünist partiler iktidarın uzağında bulunuyorlardı. ³⁶²

Nasır gibi düşünen Arap liderler Batı ile yakınlaşmayı ya da onunla tanımlanmanın yarasız olduğu görüşündeydiler. Ekonomik anlamda da bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan Araplar bu dönemde bilimsel teknoloji ve uzmanlığı dışarıdan almak zorundaydılar. Aynı zamanda bazı Arap ülkelerinde siyasi iktidarın batı ülkelerinin desteği ile ayakta kalabilmesi bazı Arap ülkelerini batı bloğuna yaklaştırırken, Nasır önderliğindeki Mısır ve bazı diğer Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmıştır. Arap ülkeleri arasında bu konuda önemli bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Nasır yönetimi ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkinin teknik anlamda daha çok İngiliz ve Amerikalıların Asuan Barajının yapımında finansal destek sağlamamaları ile başladığı söylenebilir. Nasır finansal yardım için batı ülkeleri dışında başka kaynaklara yönelmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde ayrıca batı ülkeleri tarafından desteklenen İsrail'in Arap dünyasında büyük bir tehdit olarak görülmesi ve Sovyetler Birliği'nin silah alımı konusunda tek alternatif durumunda olması da bu yakınlaşmanın nedenleri arasındadır. Sovyetler Birliği ise, Arap ülkeleri ile ilişkileri,

³⁶⁰ Robert Cassen, *Soviet Interests in the Third World*, Londra, 1985, s. 255

³⁶¹ Güler, a.g.e., s. 134

³⁶² Walter Laqueur. *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958-70*. Londra, 1972. s 193

özellikle de Soğuk Savaşın ilerlediği bir dönemde daha da önemsemeye başlamış bir taraftan bu ülkeleri kaybetmemeye çalışırken diğer taraftan ilişkileri belli sınırlar koyarak sürdürmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği açısından Mısır'la ilişkileri sürdürmenin büyük zorlukları olmuştur. 1958 yılında Mısırlı yetkililer Moskova'da Bandung Konferansı'nın bağlantısızlık ve bloklara uzaklık ilkelerini savunmuşlar buna karşılık Kruşçev barış içinde bir ara da yaşama ilkesini vurgulayarak ekonomik bağımsızlığın üzerinde durmuş, Mısır'la kurulacak ekonomik ilişkilerin, bağımsızlığın sağlanmasında da yardımcı olacağını belirtmiştir. Aynı zamanda Arap ülkelerinin İsrail'i bölgede emperyalizmin yeni ajanı olarak görmelerine rağmen Sovyetler Birliği karşılıklı ticari ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.³⁶³

Nasır iktidarı döneminde Mısır'ın Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkeler ile kurmuş olduğu ilişkilerin faydacı yönleri olmakla birlikte bu ilişkiler bir yönüyle de Arap ülkelerinin yaşamış oldukları sömürge deneyimleri nedeniyle batılılara karşı besledikleri derin bir kırgınlık ve öfkenin de bir sonucudur. Arapların Batı karşıtı olmalarının bir diğer önemli nedenini de İsrail Devleti'nin kurulması ve Filistin sorunu oluşturmaktadır. Bu nedenlerle Batıya karşı kafa tutabilen Sovyetler Birliği onlar açısından önemli sayılmaktadır.³⁶⁴

Soğuk Savaş sırasında ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Ortadoğu'da daha etkin olabilmek için yapılan rekabet giderek artmıştır. ABD Akdeniz'de bulundurduğu Altıncı Filo ve bölgedeki üsleri aracılığıyla gücünü sergilerken Sovyetler Birliği'nin amacı ise bölgede en az ABD kadar etkili olabilmektir. Sovyetler Birliği açısından ticari ve askeri nedenlerle Süveyş kanalı Hint Okyanusu ile Güneydoğu Asya'ya ulaşma açısından önem taşıyordu. 1950'lerin ortalarına kadar Sovyet düşüncesi kıtasal bir askeri doktrine dayanıyordu ve iki kutuplu sistem anlayışı içerisinde, Batının Ortadoğu'daki gücünü azaltmaya yönelik bir siyaset izlenirken aynı zamanda hiçbir tarafta yer almayan ülkelerin kapitalist dünyanın etkisinden korumaya yönelik bir siyaset izleniyordu.³⁶⁵

1952 yılının Ekim ayında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Kongresi'nde ikinci dünya Savaşı sonrasında geliştirilen "iki kamp" tezi terk edilerek,

³⁶³ Hashim S.H.Behbehani, *The Soviet Union and Arab Nationalism, 1917- 1966*, Londra, 1986, s. 177

³⁶⁴ Abu El-Feth, a.g.e, s. 279

³⁶⁵ Galia Golan, *Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev*, Londra: Cambridge University Press, 1991, s. 9

dünya üzerinde: Emperyalistler, sosyalist blok ve gelişmekte olan bağlantısız ülkelerden oluşan bir üçüncü gruplaşma olduğu belirtilmiştir.³⁶⁶

1953 yılından itibaren de Sovyetler Birliği üçüncü dünya ile resmen ilgilenmeye başlamıştır. Bu yakınlaşma bir taraftan da Avrupa'da yeni etki alanları yaratmanın neredeyse imkansız hale gelmesi gerçeğine dayanırken, diğer taraftan da Ortadoğu'da kapitalist dünyaya karşı olanları destekleyerek güçlenmelerine olanak sağlamak anlamına gelmekteydi. Daha sonra Kruşçev döneminde daha pragmatist amaçlar taşıyan "barış içinde bir arada yaşama" doktrini geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. Bu dönem üçüncü dünya ülkelerinin güçlü bir blok olarak uluslararası siyasette yer almaya başladığı dönem olmasının yanında, Nükleer felakete yol açabilecek silahların üretildiği de bir dönem olmuştur. Soğuk Savaş boyunca iki kutup arasındaki rekabet alanı daha çok merkezden uzak üçüncü dünya ülkeleri olmuştur. Bunun nedenleri bu dönemde üçüncü dünyacılığın gelişmesinin yanında bu bölgelerin farklı arayışlar içinde olmasıdır.

İki büyük güç arasında doğrudan sıcak çatışmaya dayanmayan bu rekabet gerek Sovyetler Birliği ve gerekse ABD açısından ekonomik, siyasal ve ideolojik biçimler kazanarak devam etmiştir. Sovyetler Birliği bağlantısızlık hareketi ve Üçüncü dünya ülkeleri ile daha ılımlı ve zorlayıcı olmayan bir ilişki kurmayı tercih etmiş, bu yaklaşım aynı zamanda Sovyet doktrininin de daha az talebi olan bir üçüncü yol ihtimalini tanıması anlamına da gelmiştir. Bağlantısızlık hareketinin, eski sömürgeci yönetimlerden kurtulma anlamı taşıyor olması ve Batı yanlısı askeri paktlara katılmayı ve askeri ayrıcalık ve üsler vermeyi reddeden bir tutum içinde bulunmaları hareketin Sovyetler Birliği açısından olumlu taraflarıydı. Bu nedenlerle Sovyetler Birliği bu tür ülkelerdeki yeni ulusal burjuva yönetimlerini ve bağımsızlığı hedefleyen askeri rejimleri desteklemiştir. Fakat Bu ilişki son derece zor ve inişli-çıkışlı seyir izlemiştir. Sovyetler Birliği'nin üçüncü dünya ülkelerine ve Ortadoğu bölgesine yaptığı ekonomik yardım ve yatırımlarının ekonomik karşılığı bulunmadığı gibi, Sovyetler Birliği bu bölgelerde tamamen kontrol altına alamadığı bir çok krizle de karşı karşıya kalmıştır.³⁶⁷

Sovyetler Birliği 1953 ve 1954 yıllarında Mısır'ın İngiltere karşıtı pozisyonunu desteklemiştir. 1954 yılının Ocak ayında Mısır Savunma Bakanının Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaretin ardından Sovyetler Birliği Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde

³⁶⁶ Philip E.Mosely, "Soviet Policy in the Developing Countries", Foreign Affairs, c. 43, No.1, Ekim 1964, s.88

³⁶⁷ Güler, a.g.e., s.137

İsrail'in Süveyş kanalını kullanma hakkı konusunda ilk kez veto hakkını kullanmıştır. Sovyetlerin Mısır'daki yeni rejimi destekleme yönündeki tavrı 1955 yılına kadar artarak devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin tavrındaki bu değişikliğin nedenleri Stalin sonrasında Sovyet dış politikasının yeniden gözden geçirilmesi, bölgenin kendi içinde yaşadığı değişimler ve ABD'nin bölgeye girmekte olduğu algısının yarattığı tedirginlik sonucunda oluşan karşı koyma ihtiyacıdır.³⁶⁸

1955 yılında Soğuk Savaşın devam ettiği sırada Bağdat Paktı'nın oluşturulması, Arap dünyasındaki kutuplaşmayı hızlandırarak Batı bloğu açısından beklenenin aksine bir etki yaratmıştır. Mısır, 1950 yılında imzalanan Arap Savunma Antlaşması'nı geçersiz kılacak bu pakta katılmamakla kalmamış, Irak'ı da Batı ile işbirliği içinde olmakla suçlamış ve gelecekte Irak'ta ortaya çıkacak olan rejim değişikliklerini tetiklemiştir. Bu bağlamda Bağdat Paktı Nasır'ın Sovyetler Birliği'ne yakınlaşmasının başlangıcı olarak da değerlendirilmektedir. Irak, Mısır'ın Arap savunma sistemi ile ilgili girişimlerini hiçe sayarak Pakistan ve Türkiye ile birlik te Bağdat Paktı'na katılmıştır.

Sovyetler Birliği, Bağdat Paktı'nın kurulmasına Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın ve Orta doğu Güvenliği ile ilgili olarak yaptığı açıklama ile tepki göstermiştir. Açıklamada: Bağdat Paktı ile Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin Batılı güçler tarafından saldırgan Kuzey Atlantik bloğuna çekilmek istendiği belirtilmiştir. Bu tutumun nedenleri arasında bölgede SEATO adı altında kurulan askeri bloklaşmaya benzer bir bloklaşma yaratma çabası da bulunmaktadır. Yapılan açıklamada Sovyetler Birliği'nin, batı bloğunun güvenlik kaygısına dayandırdığı çabalarını sömürgeci amaçlara bağlamakta olduğu görülmektedir. Sovyet hükümeti bu bildiri ile Ortadoğu'ya ilişkin olarak Türkiye'nin ulusal bağımsızlık kavgasını desteklediğini, aynı zamanda Suudi Arabistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olduklarını, Yemen, Suriye, Lübnan ve Mısır'ın yabancı güçleri ülkelerinden atmak ve bağımsızlık için vermiş olduğu mücadeleleri desteklediklerini de belirtmiştir. Sovyet Birliği ayrıca uluslararası örgütlerde Yakın ve Ortadoğu'da kurulan egemen devletleri ve bu devletlerin meşru hak ve taleplerini desteklediklerini de belirtmiştir. uluslararası gerilimlerin azaltılabilmesi için de öncelikle beş büyük devletin silah sayılarını azaltmaları gerektiğini bunun yanında atom ve hidrojen bombalarının yasaklanmasını desteklediklerini de ifade etmiştir.³⁶⁹

³⁶⁸ Golan, a.g.e., s. 45

³⁶⁹ Güler, a.g.e, s. 138

Sovyetler Birliği coğrafi yakınlık gerekçesiyle Ortadoğu'da ortaya çıkan bloklaşmalara ve yabancı askeri üsler kurulmasına güvenliğini tehdit edeceği düşünceyle sessiz kalamayacağını da belirtmiştir. Metinde ayrıca bölge ülkelerinin herhangi bir blok içinde yer almama tercihlerinin kendi güvenliklerini sağlama açısından daha iyi olacağı ve Sovyetler Birliği'nin bölge ülkeleriyle barış ve dayanışma içinde olarak bu ülkelerin bağımsızlıklarını koruyacağı ve içişlerine karışılmasına izin vermeyeceği de belirtilmiştir.³⁷⁰

Diğer taraftan ABD ve İngiltere ise Nasır'ın Bağdat Paktı'na katılmamasına tepki göstererek Asuan barajının yapımı için verecekleri finansal destek ve kredileri geri çekmişlerdir. Nasır yönetimi ABD ve İngiltere'nin bu tutumu karşısında Temmuz 1956'da Süveyş kanalını millileştirme kararı almıştır. Bunun hemen sonrasında da İngiltere ve Fransa tarafından Mısır'a ticaret boykotu uygulanmaya başlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Mısır'ın ticaret alanında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine yaklaşmasını neden olmuş, bu ülkeler Mısır'ın ihtiyaç duyduğu silahları, Asuan Barajının yapımı için gerekli krediyi ve sanayileşmenin gerektirdiği maddi ihtiyaçları ve uzmanlık ihtiyaçlarını karşılamaya başlamışlardır.³⁷¹

1950'lerin ikinci yarısı ve 1960'ların ilk yarısında uluslararası alanda yaşanan gelişmeler yalnızca Batı Avrupa'nın gücünün azalması ve Sovyet Bloğunun güç kazanmasıyla kalmamıştır. Bu dönemde ABD de uluslararası ilişkiler alanında güçlü bir aktör olarak yerini almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerikan dış siyaseti başta İsrail olmak üzere sınırların korunmasını, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğinin ve nüfuzunun azaltılmasını, Amerikan petrol şirketlerinin bölgede çalışabilmesi için istikrarlı ortamın yaratılması bunun içinde radikal Arap milliyetçiliğini kontrol altında tutmayı amaçlıyordu.³⁷² Ortadoğu'da Amerikan dış siyasetini şekillendiren önemli etkenlerden biri de İsrail'i koruma düşünceyi olmuştur. Güçlü bir Mısır'ın İsrail açısından ciddi bir tehdit oluşturabileceği düşünülmüştür.

Nasır, emperyalizme karşı olduğu kadar komünizme de karşıydı. Zira 1954 yılında İngiliz güçlerinin Mısır'ı boşaltmaları ile ilgili yapılan anlaşmada Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine ya da Türkiye'ye saldırması durumunda İngiliz askeri güçlerinin yeniden Mısır'a dönmeleri kabul edilmiştir. Fakat bu yaklaşım ülkede bulunan milliyetçi güçler tarafından

³⁷⁰ Güler ,a.g.e, s. 139

³⁷¹ Robert Mabro. The Egyptian Economy:1952-1972,Oxford, Clarendon Press, 1974, s. 58

³⁷² Melvin Gurtov, The United States Against the Third World. New York, 1974, s. 10

sert biçimde eleştirilmiştir. Bu dönem aynı zamanda komşu Arap ülkelerinde tarafsızlık ve bloklara bağlılık konusunun tartışıldığı bir dönem olmuştur. Arap hükümetleri ve Arap halkları Ülkelerini Soğuk Savaşın taraflarının uydusu haline getirmek istemiyorlar ve taraflar açısından birer hedef haline gelmekten çekiniyorlardı.

28 Şubat 1955'te İsrail'in, Mısır'ın denetiminde olan Gazze Şeridi'ne yoğun saldırıda bulunması sonucunda Nasır yönetimi ABD'den silah satın almak istemiş, fakat İsrail'in varlığı ve güvenliğinin sağlanmasının Amerika'nın bölgedeki önemli hedeflerinden birisi olması nedeniyle Amerikan Senatosu Mısır'a silah vermemek için görüşmeleri olabildiğince uzatmıştır. Bunun üzerine Nasır yönetimi 27 Eylül 1955'te Çekoslovakya'dan silah satın alacağını açıklamıştır. Bu konuda Sovyetler Birliği ile görüşmeler 1953 yılında başlamış fakat Mısır, Sovyetler Birliği'nden silah alımı öncesinde ABD'den silah almak istemiş fakat ABD bu konuda Mısır'ın Batı ittifakında yer alması koşulunu öne sürmüştür.

1958 yılı Mısır ve Sovyetler Birliği ilişkileri açısından önemli bir yıl olmuştur. Bu yıl içerisinde Mısır ve Suriye birleşme kararı alarak Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuş, böylece Nasır'ın Araplar üzerindeki etkinliği daha da artmıştı. Aynı zamanda 14 Temmuz'da Irak'ta yapılan darbe ile General Abdülkerim Kasım iktidara gelmiş ve Irak'ın da Arap birliğine katılması ihtimali doğmuştur.

Nasır 1958 Nisan ayında Sovyetler Birliğine giderek Kruşçev ile görüşmüştür. Sovyetler Birliği bu dönemde Mısır aracılığıyla Ortadoğu'da etkinlik sağlayabilmek için Nasırla ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır. 1958 yılının Ekim ayında Mısır Genelkurmay Başkanı Abdülhakim Amir Moskova'ya gitmiş, bu ziyaret sırasında Kruşçev'in de ifade ettiği gibi Sovyetler Birliği, Mısır'ın ekonomik durumunu ve siyasi bağımsızlığını sağlamlaştırmak amacıyla Asuan barajının yapımına finansal destek sağlamaya karar vermiştir.³⁷³

Nasır rejimi dışarıda Sovyetler Birliği ve sosyalist ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye özen gösterdiği sırada içeride ise tehlike olarak algıladığı komünistlere karşı mücadele etmeye devam etmiştir.³⁷⁴ Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye'ye silah satışının ekonomik anlamda çok önemli bir tarafı olmamakla birlikte asıl önemli tarafının Ortadoğu ülkelerinin stratejik etki alanı açısından Batı bloğunda yer almalarının önlenmesine yönelik olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği bu ülkelerle kurduğu ilişkiler sayesinde daha önceki dönemde

³⁷³ Abu el Feth, a.g.e, s. 303

³⁷⁴ Gamal Abdel Nasser. "The Egyptian Revolution", Foreign Affairs. c.33, no 7, 1955. s. 211

kendisine kapalı olan Ortadoğu'ya girerek Soğuk Savaşta Yunanistan, Türkiye ve İran'ı kaybetmesinin ardından Ortadoğu'ya yakınlaşma fırsatı elde etmiş oluyordu. Sovyetler Birliği bir yandan Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirirken aynı zamanda bölgede ABD ile doğrudan sıcak çatışma içine girmekten özenle kaçınmıştır.

İkinci Dünya Savaşının ardından, Britanya'nın sürdürdüğü "emperyalist" siyasetin Hindistan'ın kaybedilmesi ile sona ermesiyle Ortadoğu ABD'nin dış siyasetinde önemli bir yer tutar hale gelmiştir.³⁷⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu, petrol açısından kritik öneme sahip hale gelirken, Soğuk Savaş'ın Büyük Güçleri açısından yalnızca ekonomik değil, siyasal açıdan da önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla Soğuk Savaş ortamında Amerika'nın dış siyasetinin en önemli hedeflerinden biri, bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini en aza indirilerek ABD ile olan ilişkilerinin güçlendirilmesi olmuştur. ABD Başkanı Roosevelt'in henüz 1945 yılında Yalta Konferansı'ndan dönüşte Suudi Kralı Abdülaziz Bin Suud ile yaptığı gizli görüşmede İngiltere'nin bölgede boşalttığı alanları devralma girişimi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir.³⁷⁶

1945'ten sonra Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu yeni sömürgeciliğin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. 1951 yılında Türkiye'nin yer aldığı başarısız bir Ortadoğu Savunma Örgütü girişiminin ardından 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Mısır'a bir Orta doğu Komutanlığı kurulması için öneride bulunmuşlardır. Bunun nedeni Ortadoğu için NATO ve SEATO benzeri bir savunma paketi oluşturmaktır. Mısır ülke içinde oluşan kamuoyunun da etkisiyle, işgal kuvvetlerinin Mısır'da bulunduğu sürece bu öneriyi kabul edemeyeceklerini belirtmiştir. Mısır aynı zamanda 1936 İngiliz-Mısır Antlaşmasını da reddederek, Sudan üzerinde ortak yönetim oluşturan 1899 tarihli Kondominyon Antlaşmasını da feshetmiştir.³⁷⁷ Sudan ve Etiyopya, Nil nehrinin kaynağını oluşturduğundan, Mısır açısından Nil nehrinin sularının akışını garanti altına alabilmek açısından önem taşımaktadır.

Bundan sonra ABD 1955 yılında Sovyetler Birliği'ni askeri müttefikleriyle birlikte çevrelemek amacıyla Bağdat Paketi'ni ortaya atmıştır. Bağdat Paketi, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası'nın yeni bir uygulaması olarak düzenlenmiş fakat Pakt, bu noktada

³⁷⁵ Eddie Abrahams, *The New Warlords* Londra: Larkin Publications, 1994, s. 178

³⁷⁶ Güler, a.g.e., s. 144

³⁷⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: AÜ SBF Yay., 1972, s. 35-36

beklenenin tersi bir etki yaratmıştır.³⁷⁸ Pakt'a Arap ülkeleri arasından yalnızca Irak destek verirken Arap ülkelerinin çoğunun Bağdat Paktına katılmama yönünde karar alması ve Arap halkının da projeye soğuk bakmasının nedeni, Paktın Batı bloğu ile yakınlaşmanın sembolü olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle Arapları ikna edebilmek için Bağdat Paktı'nın askeri değil, ekonomik bir pakt olduğu ileri sürülmeye çalışılsa da Arap halkının desteği sağlanamamıştır. Bunun nedenlerinden biri de 1950'li yılların ilk yarısında Arap halkı açısından siyasi sorunların, ekonomik sorunlardan daha önemli bir yere sahip olmasıdır.³⁷⁹

Üçüncü dünya ülkeleri ile Sovyetler Birliği'nin sorunlara yaklaşımı arasında büyük farklılıklar olsa da her iki tarafın da üçüncü dünyanın siyasal ve sosyal süreçlerinde ve ulusal kurtuluşa dair tanımlamalarında ortak görüşlere sahip oldukları söylenebilir. ABD'nin yaklaşımı ise bu görüşlerden tamamen farklı olmuştur. ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge yönetimlerinden kurtularak bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan halkları desteklemiş fakat ulusal kurtuluş savaşlarının sahip oldukları anti-emperyalist söylemden ve üçüncü dünyanın uluslararası kapitalist sistemden kopuşunu öngören kurgularından rahatsızlık duymuştur.³⁸⁰

1952 darbesinin hemen sonrasında ABD Mısır'daki yeni yönetimle ilk dönem iyi ilişkiler içinde olmuştur. Mısır ABD açısından diğer Arap ülkelerini etkileme potansiyeline sahip önemli bir Arap ülkesidir ve İsrail'le barış yapması konusunda en çok istekli oldukları ülke olmuştur. Mısır'da genel olarak 1954 yılına kadar Batı yanlısı bir tutumun benimsendiği söylenebilir. Başlangıçta gerçekleştirilmeye çalışılan ekonomik projeler ve kalkınma atılımları için gerekli krediyi sağlamak için Birleşmiş Milletler ve ABD düşünülmüştür.³⁸¹ Batı da başlangıçta Nasır yönetimini doğrudan karşısına almamış, hatta Nasır 1956'da Time dergisinde "Yılın Adamı" seçilmiştir. Bunun sonrasında Arapların ve üçüncü dünyanın Batıdan uzaklaşarak bağlantısızlık hareketi içinde yer almaları ve buna bağlı olarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesiyle kalkınma modeli olarak sosyalist uygulamalara yönelimin artması Batı ile olan ilişkilerin seyrini de değiştirmeye başlamıştır.

³⁷⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e, s. 69

³⁷⁹ Moussa Dib, The Arab Bloc in the UN, Amsterdam, 1956, s. 120-121

³⁸⁰ S.Neil MacFarlane, Superpower Rivalry and Third World Radicalism, Maryland: John Hopkins University Press, 1985, ss. 188-189

³⁸¹ Muhammad Abd el-Vahab, Sayed Ahmed, Nasser and American Foreign Policy: 1952-1956. Londra, 1989, ss. 147-148

ABD ile ilişkiler Nasırın Arap dünyasında liderlik rolünü üstlenmesiyle bozulmaya başlamıştır. 1954 yılının Nisan ayında ABD Irak'a silah satmaya karar vermiş ve Ortadoğu'daki yeni stratejisini Irak üzerinde yoğunlaştırmaya başlamıştır. Bunun nedeni ABD'nin Nasır gibi yeni ve milliyetçi liderlerle uğraşmaktansa Irak'ta yönetimde bulunan geleneksel seçkinlere daha fazla güvenebileceğini düşünmesidir.³⁸² Bunun yanı sıra ABD, Sovyet Bloğuna karşı savunma planlarını "Kuzey Kuşak" ta yoğunlaştırmıştır. Bu sırada Mısır'ın beklediği kredileri sağlamayarak koşula bağlanmasını istemiştir. İsteddiği askeri ve ekonomik yardımları alamayan Mısır bu gelişmeler üzerine Doğu Bloğu ülkelerinden silah almaya başlamıştır.

Bu sırada Avrupa ve Amerika'da yayınlanan gazeteler Nasır'ı Sovyetler Birliği'nden silah satın alması konusunda şiddetle eleştirmişlerdir. Fakat Nasır'a yaptıkları bu eleştiriler Batı nüfuzundan kurtulma anlamı taşıdığından, Arap dünyasında Nasır'ın itibarının artmasına neden olmuştur.³⁸³ 1955 sonrasında ilişkilerin gerilemesi ve bozulmasıyla ABD Mısır'a yönelik bir izolasyon ve cezalandırma politikası izlemeye başlamıştır. Bu politika 1956 yılındaki Süveyş Krizi sırasında Eisenhower yönetiminin Mısır'ın bağımsızlığını koruma siyaseti ile bozulmuş ve 1957'de dondurulmuştur. 1958 yılı ABD Mısır ilişkileri açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, ABD çevreleme siyasetinin bir parçası olarak daha ılımlı bir ilişki içinde olmayı tercih etmiştir. Diğer Arap ülkeleri ile Mısır'ın ilişkileri bozmak için girişimlerde bulunulmuş aynı zamanda Eisenhower Doktrini'nin Mısır'da başarısızlığa uğramasıyla ABD'nin Arap kamuoyunda sevilmeyen Batılı süper güç imajını güçlendiren gelişmeler de yaşanmıştır.³⁸⁴

Bu dönemde Arap dünyasında Batı yanlısı olma ve Batı karşıtlığı şeklinde ciddi bir bölünme yaşanmaya başlamıştır. Suudi Arabistan Eisenhower Doktrinine bağlılığını bildirirken Batı yanlısı Kral Hüseyin ise Nasır karşıtı olduğunu ortaya koymuştur. Hatta Ürdün ve Irak'taki Haşimi yöneticiler Suudi ailesiyle olan düşmanlıklarını bile hiçe sayarak Nasır karşıtı bir birlik oluşturmuşlardır.

Temmuz 1946 ile 1967 yılları arasında ABD'nin yardımlarının büyük bir bölümü Türkiye, İsrail ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne, İran ve Ürdün'e yapılmıştır.³⁸⁵ 1960'ların

³⁸² Sayed Ahmed, a.g.e, s. 148

³⁸³ Abu el-Feth, a.g.e., s. 280-281

³⁸⁴ Ethan Nadelmann, "Setting the Stage: American Policy toward the Middle East. 1961-1966", International Journal of Middle East Studies, no: 14, 1982. ss. 436-437

³⁸⁵ Issawi, Charles, "Growth and Structural Change in the Middle East" The Middle East Journal, c. 25, no:3,

başlarında, Kennedy yönetimi döneminde Amerika Mısır'a yardımda bulunmaya devam etmiş ancak ilişkiler hiç bir zaman tam olarak düzelmemiş, belli bir mesafeyi korumuştur. İlişkilerin bu yönde devam etmesinde Arap kamuoyunun belirleyici bir etkisi olmuş, Amerikan yardımlarının Nasır'ı İsrail karşısında "yumuşatacağı" eleştirileri yapılmıştır.

1964 yılında bağlantısızlık hareketi tarafından düzenlenen Kahire Zirvesi ile Nasır'ın Arap dünyasındaki itibarı daha da artmış, ve Amerikan karşıtı söylemler daha da derinleşmiştir. Gerilimin artmasında Afrika'da ve dünyada artan Amerikan karşıtı düşünceler etkili olmuştur. Buna karşın her iki tarafta Mısır ile ABD ilişkilerinin tamamen kopmasına izin vermemiştir.³⁸⁶

3.3.2 Bağlantısızlık Hareketi ve Mısır

Asya ve Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin dış siyasetlerinin tarafsızlığa ve giderek bağlantısızlık hareketine yönelmeleri Bandung Konferansı ile gerçekleşmiştir. Fakat Bandung Konferansı'na giden süreçte yaşanan bazı gelişmeler hareketin oluşması açısından önem taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım ilk kez 1950 yılında, Birleşmiş Milletlerde Kore üzerine yapılan tartışmalarda gözlenir. Arap devletleri bu dönemde uluslararası siyasette tam olarak tutarlı davranmamışlardır. Kolektif güvenlik ve silahsızlanma gibi konularda bazı Arap ülkelerinin Batı ülkeleri ile birlikte davranmasına karşın bazı ülkeler Birleşmiş Milletlere üye olabilmesi için Sovyetler Birliği ile birlikte oy kullanmışlardır.³⁸⁷ Fakat bu süreçte Arap ülkelerinin bağlantısızlık hareketine yönelen bir arayış içine girmelerinin asıl nedeni, İsrail Devleti'nin kurulması ve bunun sonrasında Arap-İsrail Savaşı sonunda alınan yenilginin yarattığı olumsuz koşullar olduğu söylenebilir. Arap ülkeleri Kore'ye uygulanacak müdahalenin bir benzerinin Filistin'e uygulanmamasından rahatsızlık duyarak konuyu Birleşmiş Milletler'e taşımıştır.

Mısır, 1950'lerin ortalarından itibaren Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle yakın ilişkiler içinde olmaya başlamış bu yakınlaşma diğer ülkelerle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Bu ilişkiler silah yardımı ve askeri desteğin yanı sıra ticaret,

Yaz 1971, s. 311

³⁸⁶ Nadelmann, Ethan, "Setting The Stage: American Policy Toward The Middle East, 1961-1966", International Journal of Middle East Studies, no: 14, 1982, s. 446-447

³⁸⁷ Georgiana G. Stevens. "Arab Neutralism and Bandung". The Middle East Journal, c. 11. no.2. Bahar 1957. S. 140-141

teknik ve mali yardımları da içermektedir. Asuan'daki Baraj projesine yapılan yardımlar bunların en önemlisidir.³⁸⁸

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Mısır'ın en önemli ticaret ortağı olmasının yanında Mısır İngiltere'nin sterlin alanı içinde yer alıyordu. Fakat savaş sonrasında Temmuz 1947'de Mısır'ın sterlin alanından çıkması Mısır'ın ticariyet yaptığı ülkelerin çeşitlenmesine neden olmuştur.³⁸⁹ Bu dönemde Mısır Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu ile ticari ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Coğrafi yakınlık, birbirini tamamlayan kaynaklar gibi etkenler Mısır'ın Romanya, Polonya, Bulgaristan ve Çekoslovakya ile ticari ilişkiler geliştirmesine neden olmuştur. Mısır'ın Sovyetler Birliği ile ilişkileri özellikle 1948 yılı sonrasında gelişme göstermeye başlamıştır. Fakat bu dönemde iki ülke arasında yakınlaşma siyasi ya da ideolojik bir yakınlaşmadan çok Mısır açısından Doğu Avrupa pazarlarına açılma amacıyla ekonomik nedenlerle gerçekleşmiştir.³⁹⁰

Mısır'ın dış siyasetinde tarafsızlık düşüncesi 1953 yılının Aralık ayından itibaren gündeme gelmeye başlamış ve esas olarak 1955 sonrası Bandung Konferansı'nda şekillenmiştir. Konferansın ardından bağımsızlığını yeni kazanmış bağlantısız ülkeler, her iki bloktan da bağımsız bir siyaset izlemeye başlamışlardır. Bu dönemde uygulanan aktif tarafsızlık siyasetinin Batı bloğu ile mesafeli olmasına karşın sosyalist bloğun ortaya attığı "barış içinde bir arada yaşama" tezleriyle uyumlu olduğu söylenebilir. Bandung Konferansı aynı zamanda Nasır yönetiminin uluslararası ilişkilerde yöneliminin belirginleşmesinde de etkili olmuştur. Nasır, Konferans sırasında Arap ve Afrika birliğinin savunuculuğunu üstlenerek Batı ülkelerini ve Birleşmiş Milletleri Filistin sorunu konusunda etkin bir önlem almamakla suçlamıştır. Nasır ayrıca, Süveyş Krizi sırasında batıyı karşısına alabilen güçlü bir lider portresi çizerek, Cezayir, Tunus ve Fas'ın Fransız sömürgeciliğine karşısındaki tutumunu desteklemiştir.

Mısır'da oluşan yeni rejimin ülkenin bağımsızlığını koruyarak aynı zamanda Afrika'da etkin bir rol üstlenmek istemesi Soğuk Savaş'ın yarattığı bloklardan bağımsız hareket etmesini zorunlu kılmıştır. Bunların yanı sıra Nasır'ın bağlantısızlık hareketinin liderleri olan Nehru ve Tito ile yakın ilişkiler içinde olması ve Nasırın bu hareket içinde yer almanın Mısır'ın dış ve iç siyasetinde de önemli olanaklar sağlayabileceğinin anlamış olması hareketin içinde yer almasını sağlayan önemli nedenleri oluşturmaktadır. Mısır, bundan

³⁸⁸ Deepak Nayyar, *Economic Relations Between Socialist Countries and the Third World*, Lonra, 1977, s. 53

³⁸⁹ Güler, a.g.e., s. 150

³⁹⁰ Mabro, a.g.e., s. 56-57

sonra tarafsız olmakla birlikte aktif bir dış siyaset izlemeye başlamış, Nasır uluslararası ilişkilerde sahip olduğu itibarı 1960'lı yılların sonuna kadar giderek artırmıştır. Mısır 1959 yılı sonrasında daha aktif bir Afrika siyaseti izlemeye başlamış ve burada verilen bağımsızlık mücadelelerine destek olmuştur. Bu dönemde Mısır başta Afrika ülkeleri olmak üzere diğer ulusal kurtuluş mücadelesi veren ülkelerin toplanma merkezi haline gelmiştir.³⁹¹

Konferansa katılan Arap ülkeleri arasında İsrail konusunda Mısır'la ortak görüşlere sahip olmalarının yanında Batı ülkelerine olan yaklaşımları ve kolektif güvenlik gibi konularda Arap ülkeleri arasında görüş ayrılıkları vardı. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan tarafsızlık doktrinine yakın bir konum içinde yer alırken Irak ve Lübnan daha Batı yanlısı bir yaklaşım sergilemişlerdir.³⁹² Bandung Konferansı'nın başarısı, konferansın ardında katılımcı ülkelerin dış siyaset çizgisini belirlemeye başlaması ile ortaya çıkmıştır.

Bandung sonrasında Nasır uluslararası ilişkiler alanında ilgisini barışın sağlanması ve korunmasına yöneltmiştir. Bunda Mısır'ın da geçmişte vermiş olduğu sömürge karşıtı mücadelede etkili olmuştur. Bu noktada Birleşmiş Milletler içerisinde on biri Arap ülkesi olmak üzere toplam olarak yirmi yedi ülkeden oluşan bir Bağlantısızlar grubu ortaya çıkmıştır.³⁹³

1956 yılında Süveyş Krizi'nin yaşandığı dönemde bağlantısızlık hareketini oluşturan Asya ve Afrika ülkeleri, İngiltere, Fransa ve İsrail'in müdahalesi karşısında Mısır'ı aktif bir şekilde desteklemişlerdir. Kriz süresince Sovyetler Birliği de Mısır'ı desteklemiştir.³⁹⁴ Süveyş Krizi sonrasında Mısır'ın artan etkisi, kendini Afrika'nın bağlantısızlık hareketi içinde de güçlenmesini sağlamıştır. Mısır'da düzenlenen 1957-58 Kahire Konferansı, Bandung toplantısının bir devamı niteliği taşımaktadır. Bu konferansa hiç bir batı ülkesi davet edilmezken Sovyetler Birliği davet edilmiştir. Kahire konferansında öne çıkan konuları arasında: kitle imha silahlarının yasaklanması, nükleer silahların denemelerinin durdurulması, emperyalizme karşı mücadele veren halkların desteklenmesi, ekonomik ve teknik işbirliği ile Afrika ve son olarak da Cezayir'in bağımsızlığı ve Filistin sorunu olmuştur.³⁹⁵

³⁹¹ George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Üçüncü Baskı, New York: Cornell University Press, 1962, s. 437-534

³⁹² Georgiana G. Stevens. "Arab Neutralism and Bandung". *TheMiddleEastJournal*, c. 11. no.2. Bahar 1957, s. 148

³⁹³ Güler, a.g.e., s. 155-156

³⁹⁴ Hanak, H., *Soviet Foreign Policy since the Death of Stalin*, Londra: 1972, s. 307-308

³⁹⁵ Odette Guitard, *Üçüncü Dünya: Sömürgelerin Uyanışı* İstanbul: Kitapçılık Yay., 1966, s. 73.

Bağlantısızlık hareketi 1961’de düzenlenen Belgrad Konferansı’nın ardından Ekim 1964’de yeni bir Kahire Konferansı toplar. Uluslararası ortamın bloklar arası yumuşamaya bağlı olarak değişmekte olduğu bir ortamda, bloklaşma ve Soğuk Savaş ile ilgili kavramların yerini bağlantısız ülkelerin kendi aralarındaki farklılıkların tartışılması almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere’nin Ortadoğu’da etkinliğini devam ettirebilmesi açısından iki önemli ülkeden ilki petrol arzı açısından önemli olan İran diğeri ise Süveyş Kanalı’nın bulunduğu Mısır’dı.

3.3.3 Süveyş Krizi

Ortadoğu ülkelerinde ilk millileştirme hareketi Başbakan Musaddık’ın 1951 yılında İran’da petrol endüstrisini millileştirmesi ile başlamıştır. Musaddık yönetimi Abadan’da bulunan petrolü korumak amacıyla ülkede bulunan İngiliz güçlerinin ülkeyi terk etmelerini istemiştir. İngiltere bu olaya Sovyet sınırına yakın olması ve o dönemde ABD’nin desteğini alamayacağı düşüncesiyle askeri bir müdahalede bulunmamış fakat Musaddık iki yıl sonra CIA tarafından desteklenen bir darbeye devrilmiştir.

İngiltere ile ilişkiler Mısır’ın gerek dış ve gerekse de iç siyasetindeki geleneksel sorunların başında gelmektedir. 1952 yılında Hür Subaylar hareketinin iktidarı ele geçirmesinden sonra İngiltere ile ilişkilerin gerginleşmesine neden olan en önemli olaylar: Sudan’ın konumu ve Süveyş kanalı meselesi olmuştur. İngiltere’nin Mısır’a ve Süveyş kanalına önem vermesi tarihsel çıkarları açısından önem taşıyordu. Süveyş kanalını İngiltere’nin ekonomik çıkarları açısından özel bir öneme sahipti. Kanal yıllık yirmi milyon poundun üstünde gelir getiriyordu. Süveyş kanalından geçen gemilerin üçte ikisi petrol taşıyor, aynı zamanda İngiltere’nin tüm ithal ettiği mallarının üçte biri kanaldan geçerek ülkeye taşınıyordu.

İngilizler, 1947 yılında güçlerini Kahire’den çekmiş ve İki ülke arasında 1953 ve 1954 yıllarında Sudan’ı ve Süveyş kanalını ilgilendiren anlaşmalar yapılmıştır. 1954 yılında yapılan anlaşmayla İngiliz güçleri İsmailiye’de büyük bir üs bırakmak koşuluyla kanal bölgesinden de çekilerek Mısır topraklarını yirmi ay içinde terk etmeyi kabul etmişlerdir. Fakat anlaşmanın 4.maddesine göre Türkiye’ye ya da Arap Birliği ülkelerinden Ortak

Savunma Anlaşması'na dahil olanlardan birine yapılacak bir saldırı durumunda İngiltere'nin Süveyş kanalını askeri amaçla kullanmasına izin verilecekti.³⁹⁶

Anlaşmanın 8.maddesinde ise uluslararası öneme sahip olan Süveyş kanalının Mısır'ın ayrılmaz bir parçası olduğu ve 29 Ekim 1888'de İstanbul'da imzalanmış olan Süveyş kanalından serbest geçiş hakkı anlaşması geçerliliğini koruması kabul edilmişti. Fakat İngilizler açısından Mısır'daki güç ve itibarın kaybedilmesinin yanında Süveyş kanalı gibi ticari ve stratejik öneme sahip bir yerin kaybedilmesi, eski Britanya Uluslar Topluluğu'nun bütünüyle yok olması anlamına geliyordu.³⁹⁷

İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki hedefi petrol kaynaklarını güvence altına alarak, Süveyş kanalına uluslararası statü kazandıracak bir düzenlemenin yapılmasıydı. Fakat Süveyş krizi öncesinden bu iki ülke de Nasır'ı bölgedeki siyasetleri karşısında bir engel olarak görüyorlardı.³⁹⁸ Ancak bu dönemde ABD'de de Türkiye ve Yunanistan'a gösterdiği ilgiyi Ortadoğu konusunda göstermemiştir.³⁹⁹ ABD'nin Ortadoğu'ya girmesi bölgede Sovyet etkisine ve yayılma olasılığın karşı çıkabilmek için uygulanmaya çalışılan "çevreleme" stratejisi sonucu gerçekleşmiştir. Bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın ise geçmişin sömürgeci alışkanlıklarından kurtulamayan, ABD'nin küresel siyasetiyle uyuşmayan bir yaklaşım tarzına sahip oldukları söylenebilir. Yaşanan kriz sonrasında bölgede İngiltere ve Fransa'dan kalan boşluğu doldurmaya Sovyetler Birliği ve ABD aday olmuştur.

Nasır yönetimi de bu dönemde bir taraftan içinde Asuan Barajı'nın yapımının da yer aldığı ekonomik kalkınma planlarına yönelirken, diğer taraftan da ülkenin bağımsızlığını güvence altında tutmak ve İsrail karşısında güç kazanmak amacıyla silahlanmaya ağırlık veriyordu. Fakat Dulles'in Dışişleri Bakanlığı görevini yürüttüğü ABD yönetiminin, Mısır'a silah satmak istememesi bu konuda nakit ödeme koşulu getirerek ilişkileri zora sokması Mısır'ın Sovyet Bloğuna yönelmesine neden olmuştur. Buna rağmen Nasır 1955 yılında yaptığı konuşmada Sovyet bloğu ile yapılan bu alışverişin ülkede Sovyet etkisini

³⁹⁶ J C. Herewitz, a.g.e, s. 383- 384

³⁹⁷ Hugh Thomas, Suez, New York, 1967, s. 12

³⁹⁸ M.Hasaneyn Heykel, Kahire Dosyası, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974,, ss. 54-59

³⁹⁹ Winthrop W.Aldrich. "The Suez Crisis: A Footnote to History", Foreign Affairs, c. 45, no: 3, Nisan 1967, s. 543

artırabileceği düşüncesine karşı çıkmış, Bağımsızlık vurgusu yaparak ülkede yabancı etkinliğine izin verilmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰⁰

Temmuz 1955'te toplanan Soğuk Savaş taraflarının pek çok konuda görüş bildirdikleri Cenova zirvesinde, Sovyetler Birliği “barış için de bir arada yaşama” ilkesini benimsediklerini belirtmiştir. Fakat bu yaklaşım jeopolitik rekabet içinde oldukları gerçeğini değiştirmemiştir. Cenova zirvesinden hemen ardından Sovyetler Birliği Ortadoğu ve Mısır'a yönelik etki alanını genişletme hamlesini başlatmıştır.⁴⁰¹

Sovyetler Birliği Stalin zamanında riskli olduğu gerekçesiyle gelişmekte olan ülkelerle yakın ilişki içinde olmaktan uzak durmuştur. Ancak Kruşçev, ABD'nin Sovyet Bloğu etrafında oluşturmaya çalıştığı güvenlik kuşağını (cordon sanitaire) aşmayı başarmıştır. 1955 yılında Sovyetler Birliği'nin Mısır'a pamuk karşılığı silah satması ABD tarafından çevreleme siyasetini aşmayı başaran bir adım olarak nitelendirilmiştir.⁴⁰²

Nasır iktidarının ilk döneminde gerek İngiltere gerekse Soğuk Savaş'ın tarafları olan ABD ve Sovyetler Birliği Mısır'ı ve Nasır hükümetini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceklerini düşünmüşlerdir. İngiltere Mısır'daki geleneksel çıkarlarını sürdürebileceğini düşünürken ABD Mısır'ı, çevreleme siyasetinin içine çekebileceğini, Sovyetler Birliği ise Ortadoğu'da yeni müttefikler kazanabileceğini düşünmüştür. Çin Halk Cumhuriyeti ilk zamanlarda Nasır yönetimini “karşı devrimci askeri diktatörlük” olarak değerlendirmiş, ancak Bandung Konferansı sonrası özellikle 1956'dan sonra Nasır yönetimini kendine daha yakın görmeye başlamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti 1955 yılında Bağdat Paktı'nın kurulmasına karşılık 1956'da Mısır, Suriye ve Yemen'le diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

ABD bu dönemde çevreleme politikasını sürdürmeye çalışıyordu. Bu bağlamda Bağdat Paktı projesi bu politikanın önemli örneklerinden birini oluşturuyordu. Bağdat Paktı projesiyle Sovyetler Birliği'nin: Türkiye, Irak, Suriye, Pakistan ile güneyden kuşatılarak sonrasında Ortadoğu'da NATO benzeri bir örgütün kurulması hedefleniyordu. Fakat 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında kurulan Bağdat Paktı istenilen etkiyi yaratamamıştır bunda: söz konusu ülkelerin bazılarının Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak görmemeleri ve böyle bir oluşumda Batı Bloğu ile birlikte yer almak istememeleri

⁴⁰⁰ Hurewitz, J.C., a.g.e, s. 402-405

⁴⁰¹ Güler, a.g.e., s. 162

⁴⁰² Kissinger, H. Diplomacy, 1998, s. 522-523

etkili olmuştur. Suriye Pakta katılmazken, Irak'ta ise iki yıl içinde yönetim değişmiştir. Sonuç olarak ABD'nin, Mısır'ı İngiltere'nin de içinde olduğu Sovyet karşıtı bir siyasetin içene çekme çabası başarılı olmamıştır.⁴⁰³

İngiltere açısından Süveyş kanalı bölgesi son derece önemliydi ve burada bulunan üslerde 80 bin askeri bulunuyordu. Bu dönemde İngiltere Ortadoğu'ya ekonomik yardımlar aracılığı ile yakınlaşmak istemiş, 14 Aralık 1955'te İngiltere ve ABD Asuan Barajı yapımı için Mısır'a resmi önerilerini sunmuşlardır. Buna göre İlk aşamada verilecek acil fonlarla baraj projesi ve hazırlıkları tamamlanacak, ikinci aşamada yapılacaklara ait fonlar zamanı geldiğinde kullanıma açılacaktı. Bu planın iki aşamalı olarak ele alınmasının nedeni ikinci aşamada Mısır'ın finansal ve buna bağlı olarak siyasal açıdan Batının denetimi altına girmesini sağlamaktı. Bu noktada hem İngiltere hem de ABD'nin amacı Nasır yönetimini devirerek olası bir Sovyet yaklaşmasının önüne geçmektir. Bu dönemde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı da Mısır'a gelerek Asuan Barajının yapımı için gerekli finansman ve teknik desteği sağlama önerisinde bulunmuştur.

19 Haziran 1956'da ABD Dışişleri Bakanı Dulles Mısır ekonomisinin iflas ettiğini, projenin başarısı için gerekli kaynağa sahip olup olmadıklarının belirsiz olduğunu bu nedenle de ABD ve Dünya Bankasının Nil nehri üzerine inşa edilecek Asuan barajı verilecek olan finansal desteği çektiğini açıklamıştır. Yapılan açıklamada ayrıca böyle bir barajın yapılabilmesi için kaynak ülkeleri olan Sudan, Etiyopya ve Uganda ile de anlaşmalar yapılması gerektiği de ileri sürülmüştür.⁴⁰⁴ 23 Temmuzda, devrimin yıldönümü törenlerinde Mısır'a gelen Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Nasır'a Baraj Projesine destek vereceklerini söylemiştir. Aynı törende konuşma yapan Nasır, Süveyş kanalının millileştirildiğini açıklamıştır.⁴⁰⁵

26 Temmuz 1956'da İskenderiye'de konuşma yapan Nasır Arap milliyetçiliği duygularına hitap eden konuşmasında Arap milliyetçilerinin dost ve düşmanlarını iyi tanıdıklarını, verdikleri kavganın emperyalizme ve onun bölgedeki öncüsü İsrail'e karşı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Nasır Süveyş kanalının Mısır'ın malı ve toprağı olduğunu ve kontrolünün de Mısır'da kalması gerektiğini belirtmiştir. Nasır'ın yaptığı konuşma sırasında Mısır birlikleri Süveyş kanalı bölgesinde kontrolü ele geçirmişlerdir. Nasır konuşmada kanalı millileştirdiğini uluslararası kamuoyuna açıklamış, karar özellikle Süveyş Kanalında

⁴⁰³ Jacob Abadi, Britain's Withdrawal from the Middle East: 1947-1971, New York, 1982, ss. 85-86

⁴⁰⁴ Ralph H. Magnus, Documents on the Middle East, Washington, 1969, s. 103

⁴⁰⁵ El- Sadat Anwar, In Search of Identity: An Autobiography, Fontana/ Collins, 1978, s. 174

hisse sahibi olan İngiliz ve Fransızlar tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanları kanalın millileştirilmesine sert tepki göstermişlerdir. Nasır şirket hisselerinden doğan kaybın karşılanacağını söylemiş ve Süveyş kanalı Şirketinin hissedarlarına payları ödenmiştir. Bunun karşılığında İngiliz bankalarında bloke edilen Mısır'a ait dört yüz milyon dolar serbest bırakılmıştır.⁴⁰⁶

Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles kanalı kullanan yirmi dört ülkenin bir konferansta görüşmesi önerisinde bulunmuştur. Fakat Nasır bu Konferans önerisini reddetmiştir. Mısır ve Yunanistan'ın, katılmadıkları bu toplantıya toplam yirmi iki devlet katılmıştır.⁴⁰⁷ Konferansta katılımcı ülkelerden bazıları kanalın uluslararası bir komisyon tarafından denetlenmesini öneren Dulles Planı'nı desteklemiş olsalar da katılımcı ülkelerin tamamının uzlaştığı formül bulunamadığından sorunun çözümü konusunda sonuca ulaşamamıştır.

Dulles ve Eisenhower Nasır'ın düşürülmesini istemelerine rağmen krize yaklaşımlarını belirlerken ilişkilerin uzun vadede alacağı biçimi göz önünde bulundurmışlardır. ABD'nin endişesi Mısır'a karşı girişilecek bir askeri hareketin Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğini güçlendirerek Batı düşmanlığını tırmandırması ve bunun sonucunda da Sovyetler Birliği'ne yakınlaşma sağlaması olmuştur. Bu nedenle Büyük Güçler olarak Ortadoğu siyasetini şekillendirme kapasitelerini sorgulayarak kendi diplomatik pozisyonlarını belirleyebilmek için İngiltere ve Fransa'dan ayrı hareket etmeye başlamışlardır. Eisenhower kriz sırasında askeri güç kullanımına karşı çıkmış ve kanalın güvenliğinin sağlanması ve geçiş serbestliği konularının çözüme kavuşturulmasını istemiştir. ABD, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da kendi destekleri olmadan bir askeri harekate girişmeyeceklerini düşünüyordu.

Bu sırada İngiltere, Fransa ve İsrail Nasır iktidarını devirerek kanalı geri almak amacıyla harekete geçmişlerdir. Yapılan görüşmelerde İsrail'in Süveyş kanalının doğusunu ele geçirmesi, bu arada da İngiliz ve Fransızların diplomatik yollardan girişimlerde bulunması kararı almışlardır. Sorunların Diplomatik yöntemlerle çözülememesi sonucu, 29 Ekim 1956'da İsrail Sina Yarımadası'nı işgal etmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransızlar ise askeri birliklerini kanal bölgesine yönlendirmişler, bölgeyi öncelikle hava saldırıları sonrasında da paraşütçü birlikleri indirerek işgal etmişlerdir. Bölgede giderek artan Batı karşıtlığından etkilenmek istemeyen ABD yönetimi işgal girişimini desteklememiştir. Gerek

⁴⁰⁶ Güler, a.g.e., s. 165

⁴⁰⁷ Mehmet Gönlübol, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Dokuzuncu Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 280

ABD gerekse Sovyetler Birliği saldırı karşısında Birleşmiş Milletler nezdinde cephe almışlardır. İngiliz ve Fransız birlikleri Aralık 1956'da Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Meydana gelen zararın Dünya Bankası'nın desteğiyle Mısır tarafından karşılanmasına ve kanalın yeniden Mısır'a dönmesine karar verilmiştir.

Süveyş Krizi sonrasında Mısır, Süveyş kanalındaki İngiliz üslerine ve buradaki İngiliz ve Fransız mallarına el koyarak kanal üzerinde tam bir denetim sağlamıştır. Bu kriz aynı zamanda Mısır'ın Sovyetler Birliği'ne daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Krizden en etkili Batılı güç olarak çıkan ABD'nin dünya liderliğine yükselişindeki önemli nedenlerden birini de oluşturmuştur. Fakat Yine de 1950 ve 1960'lar bölgede ABD'den çok Sovyetler Birliği'nin güç kazandığı yıllar olmuştur. Asuan Barajı projesinin ABD tarafından desteklememesi aynı zamanda bağlantısızlık hareketi karşısındaki olumsuz tutumu Arap kamuoyundaki, Amerikan karşıtı duyguları artırmıştır. Krizin başlamasına neden olan, İsrail, İngiltere ve Fransa tarafından gerçekteşirilen saldırının her tür tarihsel, maddi ve coğrafı çıkarların korunmasının yanında, Nasır ve Arap milliyetçiliğinin güçlenmesine duyulan tepkinin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Süveyş Krizi Arap dünyasına etkileri açasından değerlendirildiğinde ise; iç siyasette radikalleşmeye ve Arap milliyetçiliğinin yükselmesine, Nasır'ın liderlik konumunun güçlenmesine neden olduğu söylenebilir. İngiliz kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle birçok Arap ülkesinde gücünü İngiltere'den alan seçkinler yerlerini orta ya da alt orta sınıfa ait partilere bırakmak zorunda kalmışlar ya da ancak dışarıdan aldıkları yardımlarla yerlerinde kalabilmişlerdir. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta Kasım darbesi ortaya çıkmış, ABD Lübnan'a müdahalede bulunmuş ve 1958 yılında Ürdün'de çıkan iç savaşta İngiltere Ürdün tahtının korunması amacıyla müdahalede bulunmuştur.⁴⁰⁸

Amerikan Başkanı Eisenhower 5 Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini Amerikan Kongresi'ne göndermiştir. Başkan Eisenhower Süveyş Krizi sonrasında Ortadoğu'da İngiliz ve Fransızların sömürgecilik döneminden kalma askeri ve siyasi varlıklarının son bulmasıyla Sovyetler Birliği'nin etkinliğinin artması olasılığına karşı bu ülkeleri korumak ve Batı Bloğu'na bağlanmalarını sağlamak amacıyla bir girişimde bulunmuştur.⁴⁰⁹ Doktrinde; uluslararası komünizmin bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelere karşı tehdit

⁴⁰⁸ A.Haluk Ulman,"Ortadoğu Buhranı", Ankara Üniversitesi SBF dergisi, cilt 13, sayı 4, 1958, s. 232

⁴⁰⁹ Baskın, Oran,Türk Dış Politikası, Cilt 1, İstanbul, 2002, s. 564-568

unsuru oluşturabileceği de belirtilmiştir. Muhtemel bir Sovyet tehdidi karşısında ABD'nin üzerine düşen sorumluluğu alarak, Ortadoğu ve diğer bölgelerde uluslararası komünizmin yarattığı tehlikeye karşı duracağı ifade edilmiştir. Amerikan Kongresi'nin 9 Mart 1957'de aldığı kararla ABD, Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü hayati kabul ettiğini bu nedenle bölge ülkelerin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri için gerek ekonomik gelişmelerini desyekleyeceklerini gerekse, ihtiyaç duyulduğunda askeri destek ve işbirliği sağlayacaklarını bildirmişlerdir. Başkana Amerikan Kongresi tarafından bu konuda kullanabilmesi için yetki verilmiş ve ödenek ayrılmıştır.⁴¹⁰

Fakat Eisenhower Doktrini ABD açısından istenen sonucu vermemiş, Arap dünyasındaki kutuplaşmayı artırarak Soğuk Savaşın etkilerinin bölgede daha fazla hissedilmesine sebep olmuştur. Nasır yönetimi ise hem Arap dünyasında, hem de bağlantısızlık hareketi içinde itibarını ve etkinliğini artırmıştır.

3.4 BAAS Partisi (1943-61)

Baas Partisi 1943 yılında, Ortodoks Hıristiyan Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar'ın liderliğinde Batı eğitimi almış, Suriyeli Arap entellektüelleri tarafından Suriye'nin henüz bağımsızlığını kazanmadığı dönemde Arap Yeniden Diriliş Partisi (al-Ba'ath al-Arab, Arab Resurrection) adı altında kurulmuştur.⁴¹¹ Mişel Eflak 1912 yılında Şam 'da doğmuş daha sonra Fransa'daki Sorbonne Üniversitesi'nde sanat eğitimi görmüş bir arap entellektüelidir. Parti'nin kurucularından biri olan Selahaddin Bitar ise, 1911 yılında Sünni Müslüman bir ailede dünyaya gelmiş ve sonrasında Sorbonne Üniversitesi'nde matematik ve fizik alanında eğitim almıştır.⁴¹² Baas Partisi'nin kurucularından olan bu iki isim 1929 yılında Fransa'da tanışmış ve 1932 yılında Suriye'ye döndükten sonra Parti'nin kurulmasına kadar öğretmenlik yaparak genç nüfus üzerinde etkili olma fırsatı yakalamışlardır.⁴¹³

Baas Partisi'nin kuruluş sürecinde Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar Parti'nin liderleri ve teorisyenleri olarak öne çıkmışlardır. Onlara göre Arap ulusu tarihte süreklilik göstermiş bir ulustur bu nedenle önemli olan “yeniden diriliş”i sağlamaktır. Parti'ye “Baas” isminin verilmesi bu nedenle önem taşıyordu. Eflak ve Bitar'ın liderliğindeki bu grup daha sonra

⁴¹⁰ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980) (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989), s. 501-512

⁴¹¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz 2009, s.1332

⁴¹² Özge Özkoç, Suriye Baas Partisi (1943- 1991) ,Ankara, 2008, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, s, 33

⁴¹³ Robert Olson, The Ba'ath and Syria (1947-1982), Princeton, 1982, The Kingston Press, s. 2

Zeki Arsuzi'nin önderliğindeki Milliyetçi Hareket Birliği'nden uzaklaşarak Arap Yeniden Uyanış Partisi (al-İhya al-Arabi) güçleriyle birleşmiştir. Bu nedenle Bitar'ında da belirttiği gibi Baas Partisi'nin kökenlerinin Milli Hareket Birliği'ne ve Zeki Arsuzi'nin önderliğindeki harekete kadar uzandığı söylenebilir. Milli Hareket Birliği, yerel bir Suriye milliyetçisi olmaktan çok birleşik bir Arap devleti idealinin gerçekleştirilmesinde önemli basamaklardan biri olmuştur. Arsuzi'nin düşünceleri ile şekillenen hareket sömürgecilik karşıtlığı ve Suriyeli'liğe vurgu yapmak yerine daha çok Araplık kimliğine vurgu yaparak Milli Hareket Birliği 'ne benzer bir çizgide ilerlemiştir. Fakat Baas Partisi Arap milliyetçiliğine söylemleri sayesinde diğerlerinden daha radikal bir çizgide yer almıştır. Baas Partisi, Arap dünyasında giderek daha fazla taraftar toplamaya başlayan fakat gelişimini henüz tamamlayamamış olan Arap milliyetçiliği düşüncesinden etkilenerek doğmuştur. Baas Partisi, Suriye siyasetinde 1920'li yıllarda etkili olan Milli Blok, Milli Hareket Birliği Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi gibi milliyetçi hareketlerden farklı bir şekilde, amacını açıkça ortaya koymuştur. Baas Partisi bu Milliyetçi hareketler arasından en çok Suriye toplumunda oluşmaya başlayan orta sınıf ve bir grup aydın tarafından oluşturulan Milli Hareket Birliği'nden etkilenmiştir. Bunun yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'dan sonra Arap dünyasında ortaya çıkan siyasi partilerin aksine Baas Partisi birleşik bir Arap devleti kurma idealiyle tanımlanan tek parti olmuştur.⁴¹⁴ Baas Partisi, Başlangıçta Sati el-Husri'nin Pan-Arap milliyetçiliği görüşünden etkilenmiştir. Fakat Baas Partisi bu görüşten farklı olarak Arap milliyetçiliğine Arap sosyalizminin doktrinini de eklemiştir.⁴¹⁵ Baas Partisi kendisini Suriyeli olma temelinde değil de Araplık temelinde tanımladığı ve tüm Arap dünyasına hitap etmek istediği için çoğu Arap ülkesinde örgütlenmeye çalışmıştır. Çünkü partinin kurucularından olan Eflak'ın amacı, kurulacak olan birleşik bir Arap Devleti içerisinde milliyetçilik ve sosyalizmden oluşan bir sentez oluşturabilmektir.

Parti 1948-1951 yılları arasında, "birleşik bir Arap devleti" amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak faaliyetlerini Suriye dışında, özellikle Ürdün, İrak ve Lübnan'da sürdürmeye çalışmıştır. Pan Arabizmi temelinde kurulan ilk Arap siyasi partisi olan Baas Partisi, 1950'li yıllarda diğer Arap ülkelerinde yürüttüğü faaliyetler sayesinde "Arap Birliği" düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Adeed Dawisha. "The Transnational Party in Regional Politics: The Arab Ba'ath Party.", Asian Affairs, Vol.5., No. I (February 1974), s. 21

⁴¹⁵ Tibi, Bassam, Arap Milliyetçiliği, çev. Taşkın Temiz, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1998,s.290

⁴¹⁶ Paul Salem, .Bitter Lagacy, Ideology and Politics in the Arab World, New York, 1994, Syracuse University

Diğer taraftan, 1952 yılında Mısır'da gerçekleşen Hür Subaylar darbesi de Baas Partisi'nin kuruluşunda yer alan Arap milliyetçiliği ve Arap birliği sağlama düşüncesine çok yakındı. Bu durum Baas Partisi'ni Irak'ta daha etkin olmaya yöneltmiştir. Baas Partisi'nin kuruluşundaki asıl ideoloji, Arap milliyetçiliği olmasının yanında 1950'li yıllarda Orta Doğu'nun Soğuk Savaş dengelerine bağlı olarak kutuplar arasında güç mücadelesi alanı haline gelmesi ve buradaki bağımsızlık mücadelelerinin kısmen de olsa Sovyet deneyiminden etkilenmesi bölgede alternatif olarak Araplara özgü bir sosyalizm anlayışının etkili olmasının yolunu açmıştır. Baas Partisi'nin 1953'te Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi'yle birleşerek Arap Baas Sosyalist Partisi adını alması önemli bir gelişme olmuştur.⁴¹⁷

Baas Partisi kuruluşunu 1947 yılında yapılan ilk kongresi ile tamamlamış yapılan kongrede, özellikle Eflak'ın ortaya koyduğu Parti'nin ideolojik öncelikleri belirlenmiştir. Böylece Parti'nin kuruluş yıllarındaki ideolojisi, özellikle Eflak'ın düşünceleriyle şekillenen Parti Tüzüğü'yle ortaya konmuştur.⁴¹⁸ Parti'nin kuruluş aşamasından sonra Zeki Arsuzi'nin Arap milliyetçiliğini kuramsallaştırma çabaları da Baasçı düşüncenin şekillenmesinde etkili olmuştur.⁴¹⁹ Aynı zamanda Arsuzi'nin Fransız mandasının sonlandırılması konusundaki faaliyetleri de Baasçı Arap milliyetçiliğinin emperyalizm karşıtlığı temelinde yorumlanmasında etkili olmuştur. Arsuzi, 1938 yılında yayınlanmaya başlayan, Arabizm (Al-Uruba) adlı gazetede yayınladığı makalelerle de Arap milliyetçiliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Fakat Zeki Arsuzi'nin Baas hareketinden ayrılmasında kişisel çatışmaların yanı sıra, Mişel Eflak ve Selahaddin Bitar'ın Şamlı orta sınıfa mensup olmalarına karşın Zeki Arsuzi'nin daha alt sınıfları temsil etmesi de etkili olmuştur.⁴²⁰ Baas Partisi Suriye'de ortaya çıkmaya başlayan siyasal örgütlenmelerin ve özellikle manda yönetimi döneminde ortaya çıkan "Arap birliği" ve sosyalizm düşünceleri temelinde kurulmuştur. Diğer taraftan, 19. Yüzyıl Arap düşünürleri gibi, Baas Partisi'nin kurucuları da Batı'da eğitim almış Arap entelektüellerdi. Arap milliyetçiliğini savunan Batı eğitimi almış Arap entellektüeller yerli kültürel unsurları Batı metodolojisini kullanarak değerlendirmişlerdir. Aynı zamanda düşünürler Batı'dan ödünç aldıkları kavramları kendi

Press, s. 41

⁴¹⁷ Taylor, Alan R. , The Islamic Question in Middle East Politics, London: 1988, Westview Press, s. 41

⁴¹⁸ Kamel Abu Jaber, Arap Baas Sosyalist Partisi (çev.Ahmet Ersoy) Ankara: Altınok Matbaası, 1970, s. 32

⁴¹⁹ Eric Rouleau, "The Syrian Enigma: What is Baath," New Left Review, No. 45, 1967, s. 55

⁴²⁰ D. Watenpaugh. "Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alexandretta Criss. and the Formation of Modern Arab Nationalism in Syria," In International Journal of Middle East Studies. Vol.28. No:3 (Ağustos 1996), s. 381-382.

toplumlarının kültürleriyle ve kendi tarihleriyle sentezlemeye çalışmışlardır.⁴²¹ Batı eğitilmiş entellektüeller açısından sömürgecilik büyük bir sorun oluşturmuş bu nedenle de kendi sömürge öncesi tarihlerine dönmüşlerdir. Nitekim, Eflak Arap ulusunun tarihini Muhammed peygamber dönemine dek götürmüş ve Muhammed peygamberi bir peygamber olduğu kadar Arap ulusunu yaratan kişi olarak görmüştür. Dolayısıyla Eflak'ın sahip olduğu döngüsel tarih anlayışı Arap ulusunun temellerinin oluşturulmasında Arapların geçmişte sahip oldukları uygarlık seviyesinin yakalanabileceğine vurgu yapmıştır.⁴²² Eflak'ın düşüncesinin temelini oluşturan iki unsurdan ilki, Paris'teki öğrencilik yıllarında tanıştığı Marksizm; ikincisi de 1930'lu yıllarda etkilenmeye başladığı romantik Alman milliyetçiliğidir.⁴²³ Diğer yandan Eflak'ın düşüncesinde Arap toplumunun yapısının Batı toplumundan farklı olmasından dolayı, Batı olduğu gibi komünizme varacak bir marksizm uygulayamazdı. Bunun nedeni Arap toplumunun yapısının Batı toplumundan farklı olmasıydı.⁴²⁴ Eflak'ın yavaş yavaş Marksizm'le olan bağlarının zayıflaması düşüncesini şekillendiren ikinci unsur olan Alman Milliyetçiliğinin ağırlık kazanmasına neden olmuştur.

Alman milliyetçiliği, Husri'de olduğu gibi Eflak'da da önemli bir yere sahip olmuştur. Eflak, Herder'in sahip olduğu her ulusun özel bir misyonu olduğu ve bu misyonun uluslararası uyuma katkı sağlayacağı düşüncesinden etkilenmiştir.⁴²⁵ Arap sosyalist Partisi lideri Ekrem Hurani Baas Partisi ideolojisinin oluşturulmasında olmasa da iktidarı elde etme yollarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Öncelikle kökeni Hama'ya dayanan Hurani'nin etkisiyle kırsal kesimde yaşayanların desteği sağlanmıştır. Hurani'nin amacının köylülerin toprak sahipleri karşısındaki özgürlüklerinin sağlanmasına ilişkin olması aralarında bir bağ kurulmasını sağlamıştı.⁴²⁶ İkinci olarak Baas Partisi özellikle 1961 sonrasında Hurani'nin orduyla olan ilişkilerinden yararlanmıştı. Kuruluş döneminde Baasçı düşüncenin temelini oluşturan Eflak'ın düşüncesinde ve Parti'nin Tüzüğü'nde de yer alan milliyetçilik, özgürlük ve sosyalizm gibi kavramlar, teorik bir çerçevede geliştirilmiştir. Eflak, Parti'nin amaçlarının "birlik, hürriyet ve sosyalizm" olarak belirlemiş ve partinin sloganını da "sonsuz misyonu olan Arap ulusu" olarak belirlemiştir. 1940'lı yıllarda neredeyse tüm Arap

⁴²¹ Chatterjee, Partha, Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası, çev. Sami Oğuz, İstanbul, 1996, İletişim Yayınları, s. 15

⁴²² Tibi, Bassam, a.g.e., s. 208.

⁴²³ Patrick Scale, The Struggle For Syria. New York, Oxford University Press., 1965, s. 153

⁴²⁴ Gordon H. Torrey, "The Ba'ath-Ideology and Practice," The Middle East Journal. Vol. 23., No.4, 1969, s.446

⁴²⁵ Sylvia Haim, a.g.e., s. 234

⁴²⁶ David Roberts, The Ba'ath and the Creation of Modern Syria, London and Sydney, Crom Helm, 1987, s. 36

ülkelerinin batı'nın denetimi veya etkisi altında olması nedeniyle Baas Partisi'nin kuruluşundaki zamanlama oldukça yerindeydi.⁴²⁷

Eflak'a göre, Baas Partisi özünü Arap milliyetçiliği ruhunun oluşturduğu, Arap dünyasında yaşanan yozlaşmayı ortadan kaldırmaya çalışan devrimci bir harekettir.⁴²⁸ Baas Partisi'nin ideolojisini, Suriye'de ve Arap dünyasında hakim olan Arap milliyetçiliği, birleşik bir Arap devletinin kurulması, emperyalist müdahaleden ve içerideki feodal yapıdan kurtuluş anlamında özgürlüğün sağlanması ve gerçekleştirilecek olan ekonomik atılımların Arap sosyalizmi ile gerçekleştirilmesini temel almaktaydı. Arap milliyetçiliği, hürriyet ve Arap sosyalizmi Baas Partisi'nin üç ideali olarak belirlenen bu unsurlar 1947 yılında Parti Tüzüğü'ne de yansımıştır.⁴²⁹

Baas ideolojisinin gerek bölgede gerekse Suriye'de uluslararası alanda yaşanan değişiklikler sonucu şekillendiği söylenebilir. Suriye siyasetinde geleneksel elitlerin etkin konumları kaybetmeye başlamalarıyla alt tabakaların, orta sınıfların ve azınlıkların rollerinin giderek artmaya başlaması Diğer taraftan bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde Batı'nın etkinliğini yeniden artırma olasılığı ve Filistin'de İsrail Devleti'nin kurulma aşamasında olması karşısında Arapların birlikte hareket etmesi gerektiği düşüncesi Arap milliyetçiliğini hızlandıran nedenler olmuştur. Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistemin iki kutuplu olması ve Sovyetler Birliği'nin etkisi özellikle Arap sosyalizmi fikrinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ve Orta Doğu üzerinde izleyecekleri politika 1950'li yıllara kadar tam olarak netlik kazanmasa yeni bir toplumsal ve ekonomik düzeni öngören sosyalizm, Arap ülkelerinin ilgisini çekmiştir. 1956'da yapılan yirminci Kongre'de "sosyalizmde ayrı yollar" ilkesinin benimsenmesi ve Sovyet Birliği'nin bölgede yaşanan gelişmelere giderek daha fazla taraf olması, Orta Doğu ülkelerinin kısmen de olsa kendi başarılarına hareket edebilmelerini sağlaması açısından anlamlıydı. "Sosyalizme varmada ayrı yollar" ilkesi, Üçüncü Dünya ülkelerine ulusal kurtuluş mücadelelerini gerçekleştirmelerinde verilecek desteğin temelini oluşturuyordu.⁴³⁰

⁴²⁷ Murat Rüzgar, "Ortadoğu ve Baas Partisi", Birikim, S. 22 (Şubat 1991), s. 20

⁴²⁸ Dawisha, A. I., "The Transnational Party in Regional Politics: The Arab Ba'th Party", Asian Affairs, Vol. 5., No.1, February 1974 ,s.62

⁴²⁹ Milton J. Esman ve Itamar Rabinovich, Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet, çev. Zafer Avşar, İstanbul, Avesta Yayınları, 2004, s. 223

⁴³⁰ Jaber, a.g.e., s. 167-174

Baas Partisi Suriye'nin tam bağımsızlığını kazandığı 1946 yılına kadar bir yer altı örgütlenmesi olarak varlığını sürdürmüş, 1950'li yıllarda hücre sistemi temelinde yapılanmaya başlamıştır. Hücre temelinde yapılanmanın nedeni Parti'nin üye sayısının artmasına olanak sağlıyor olmasıydı.⁴³¹

Sovyet deneyimi bölge ülkeleri açısından örnek oluşturmasına ve 1950'li yıllardan sonra Arap sosyalizmi düşüncesinin Araplar arasında yaygınlaşmasına olanak sağlamasına rağmen Baas Partisi, geçmişte yaşanan sömürge olma deneyimi nedeniyle, dış politikasının temelini tarafsızlık olarak belirlemiştir. Fakat 1955 yılında Mısır'ın Çekoslovakya aracılığıyla Sovyetler Birliği ile silah antlaşması yapması ve sonrasında yaşanan Süveyş Krizi, Bağdat Paktı gibi olaylar Arap ülkelerinin bir çoğunun daha çok Doğu Bloku'yla ilişki içinde olduklarını göstermiştir. Böylece Mısır ve Sovyetler Birliği'nin iyi ilişkiler içinde olduğu sırada Mısır-Suriye birleşmesi gerçekleşmiştir.⁴³²

Baasçı ideolojinin üç temel ilkesi; birlik, hürriyet ve sosyalizmdi. Baasçı düşüncede yer alan Arap milliyetçiliği temel ideoloji olmasının yanında sosyalist söylemden de etkilenmiş ve bu söylemi Arap toplumunun kültürel yapısına uyarlamaya çalışmıştır. Buna rağmen Baas Partisi ideolojisinin en önemli unsuru Arap milliyetçiliğidir. Öncelikle emperyalizme karşı gerçekleştirilen mücadeleyle sonra da Araplar arasında gerçekleştirilecek olan birlikle, Arap milliyetçiliği tam olarak gerçekleşmiş olacaktı. Arap milliyetçiliğinin yanında yer alan hürriyet ve Arap sosyalizmi gibi düşünceler yardımcı unsurlardı. Arap devletleri, birliğin gerçekleşmesinden önce toplumsal ve ekonomik yapılanmalarını yeniden örgütleyecek olan Arap sosyalizmine geçilmeyecekti.⁴³³ 1950'li yılların ortalarına doğru Baas Partisi sosyalizme yakınlaşmasına karşın, Baasçı düşüncedeki temel ilkeler varlığını korumaya devam etmiştir.

Parti'nin kuruluş aşamasında sınırlı olarak var olan sosyal devlet anlayışı ve buna bağlı olarak yükselen Arap sosyalizmi uygulamaları uluslararası sistemde yaşanan değişimlerden güç alarak artıyordu. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun uluslararası alandaki etkisini artırması, Batı Avrupa'da sosyalist ve komünist partilerin Batı Avrupa'da giderek güçlenmeye başlaması, Çin'de komünist Parti'nin iktidara gelmesi gibi gelişmeler Orta Doğu'yu da etkilemiştir.⁴³⁴ Sovyetler Birliği'nin 1950'lerden itibaren Orta Doğu'yla

⁴³¹ Özkoç, a.g.e., s. 48

⁴³² Özkoç, a.g.e., s. 49

⁴³³ Seale, Patrick, *The Struggle for Syria*, New York, Oxford University Press, 1965, s. 154

⁴³⁴ Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 464

daha fazla ilgilenmeye başlaması bu sosyalist söylemin daha da gerçekçi hale gelmesine neden olmuştur. Diğer taraftan Baasçılar yeniden yapılandırmak istedikleri Arap coğrafyasında, geleneksel elitleri ve büyük toprak sahiplerini ancak millileştirme ve toprak reformu sayesinde tasfiye edebileceklerini düşünüyorlardı. Komünist bir toplum yaratma amacıyla olmayan Baas açısından en önemli sorun, gelişmekte olan orta sınıfın toplumsal ve ekonomik sistemdeki payının artırılmasıydı.⁴³⁵

Bitar'a göre, Arap ülkeleri aralarında birleşme olmadan, tek başlarına gerçek anlamda toplumsal ve ekonomik kalkınmayı gerçekleştiremezlerdi.⁴³⁶ 1960'lı yılların başında Mısır'la gerçekleştirilen birliğin başarısızlığa uğramasıyla, Baas Partisi'nin radikal kanadı bütün Arap devletlerinde gerçekleştirilecek sosyalist bir yapılanmanın ardından birliğin gerçekleştirilmesi düşüncesini ortaya atmıştır.

1946 yılında bağımsızlığını ilan ettiğinde Suriye gerek etnik açıdan gerekse dini kimlik açısından karmaşık bir yapıya sahipti. Fransız mandası döneminde uygulanan politikalarla da milliyetçiliğin gelişmesi engellenerek Suriye'nin bölünmüşlüğü pekiştirilmiştir.⁴³⁷ Bu durum Fransa'nın bölgedeki çıkarlarına daha kolay ulaşmasını sağlamış, Fransızlar azınlık grupları destekleyerek ve bunlar üzerindeki etkisini sürdürerek Arapların kendi egemenliğine karşı birleşmesini engellemeye çalışmıştır. Dolayısıyla Fransız yönetimi bu bölgedeki Arap milliyetçiliğinin gelişimini engellemeye çalışmıştır. Bölgede yaşayan büyük toprak sahipleri ve şehirli elitler Fransız mandası boyunca Suriye'de egemen konumlarını sürdürmüşlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap milliyetçiliği ile tanışan bu kesimin milliyetçilik anlayışı Baas Partisi'nin milliyetçilik anlayışından farklı olarak, Fransızlarla aralarında bir denge yaratarak çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlanmıştı. Bu nedenle bu şehirli elitlerde iki savaş arası ülkeyi yönetenler olmaktan çok Fransızlarla işbirliği içinde olan bir görüntü çizmişlerdir.⁴³⁸ Buna rağmen İkinci Dünya Savaşı'na kadar Suriye'de bulunan şehirli elit büyük bir yerel muhalefetle karşılaşmamıştır. 1930'lu yılların sonuna doğru, hakim konumdaki elitlerin temsil ettiği milliyetçilik ile Batı'da eğitim almış yeni yeni oluşmaya başlayan orta sınıfı temsil eden Arap milliyetçiliği arasında çatışma yaşanmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya

⁴³⁵ Itamar Rabinovich, Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet, çev. Zafer Avşar. İstanbul: Avesta Yayınları, 2004, s. 223

⁴³⁶ Jaber, a.g.e., s.122

⁴³⁷ Niyazi Berkes, İslamlık, Ulusculuk, Sosyalizm, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 35.

⁴³⁸ Philip S. Khoury, "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", American Historical Review, Vol.96., No.4-5, December 1991, s. 1389.

Savaşı'nın sona ermesi ve Fransız mandasının ortadan kalkmasıyla yaşanan gelişmelere paralel olarak orta sınıfların savunduğu milliyetçilik anlayışı ülke siyasetinde önem kazanmaya başlamıştır. Öğretmenler, üniversite öğrencilerini ve Batı eğitimi almış entellektüellerin etkisiyle şekillenen bu hareket Baas Partisi'nin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Baas Partisi'nin sahip olduğu seküler Arap milliyetçiliği anlayışı Suriye süregelen siyaset anlayışına bir alternatif oluşturduğundan, eğitim amacıyla şehirlere gelen gençleri ve azınlıkları da etkilemiştir.⁴³⁹ Bunun yanısıra bağımsızlık sonrası gelişen muhalefete rağmen toprak sahibi bürokratik sınıf iktidardaki hakim konumunu 1950'lerin sonuna kadar sürdürmeyi başarmıştır.⁴⁴⁰ 1949 sonrasında sahip oldukları iktidarı darbelerele korumaya çalışan bu sınıfa karşı en güçlü muhalefeti Baas sergilemiştir.

1958 yılından önce Suriye ekonomisi özel girişim ekonomisi olmakla birlikte devlet kar getirmeyen hizmetlerde ve altyapıda önemli rol oynuyordu.⁴⁴¹ Tarım alanındaki yapı ise feodal sisteme yakındı ve eşitsiz bir toprak dağılımına dayanıyordu. 1958 yılında Mısır'la yaşanan birleşmeden sonra yapılan toprak reformu ve kısmi millileştirmeler ile Suriye'deki geleneksel elitin nüfuzunu sınırlama yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bağımsızlık sonrasında neredeyse bütün Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de nüfusun çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyordu ve büyük toprak sahipleri bu kesim üzerinde nüfuz sahibiydi. Yeni rejimin kadrolarını daha çok kırsal kesimden oluşturması ve rejimin daha çok köylü çıkarlarını koruması kentli sınıflarla uzlaşmayı zorlaştırmıştır. Baas Partisi'nin ideolojik yapılanması ve söylemleri belli sınıfları partiye yakınlaştırırken, belli sınıfları da partiye uzlaşmaz hale getirmiştir.⁴⁴² Baas ideolojisi ilk başlarda sınıf mücadelesinin gerekliliğine inanmasa da Partide, kırsal kesimden gelen sivil ve askeri üyelerin sayısının artmasıyla, zamanla ülkedeki sınıf mücadelesinin aracı haline gelmiştir.⁴⁴³ Bu anlamda Baas Partisi Mısır'la birleşmenin sona ermesinin ardından sonra özellikle 1963 sonrasında geleneksel elitlerin tasfiyesine ve orta sınıfın, köylülerin ve işçilerin taleplerine yönelen bir anlayışa göre yapılanmıştır. Daha önce olan Suriye siyasetine egemen geleneksel elitler Baas Partisi'ne özellikle sekülerlik ve sosyalizm vurgusu nedeniyle şüpheyile yaklaşmışlardır. Baas Partisi benimsediği Arap milliyetçiliğinin yanında benimsediği sosyalist ilkeler

⁴³⁹ Rouleau, Eric, "The Syrian Enigma: What is the Baath," New Left Review, No. 45 (1967), s. 58

⁴⁴⁰ Volker Perthes, "A Look at Syria's Upper Class: The Bourgeoisie and the Bath", Middle East Report. No: 170 (May-June 1991), s. 31

⁴⁴¹ Syed Aziz al-Ahsan, " Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980," International Journal of Middle East Studies. Vol. 16., No.3 (August 1984), s.301

⁴⁴² Zubaida, Sami, İslam Halk ve Devlet, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, 1994, s. 249

⁴⁴³ John Galvani, "Syria and Baath Party," MERIP Reports, No:25, February, 1975, s. 6

sayesinde Parti yerel burjuvazi, büyük toprak sahipleri ve tüccarların siyasete hakim olduğu büyük kentlerden çok, kırsal kesimdeki daha kolay yer edinmiştir. Kırsal kesimden eğitim almak için kentlere gelen gençler arasında etkili olan Baas ideolojisi ile kırsal kesimde yaşayanlar arasında bir köprü işlevi görmüşlerdir. Zamanla kırsal kesimden gelenlerin ordu içinde konumlanmaları da Baas ile ordu arasındaki yakınlaşmanın temelini oluşturmuştur. Azınlıkların özellikle de Aleviler ve Dürzîlerin hem Parti’de hem de orduda önemli görevlere gelmeye başlaması ⁴⁴⁴ 1960’larda yaşanan iktidar mücadelesinde önemli rol oynamışlardır. Diğer taraftan, Baas Partisi’nin resmi ideolojisi sosyalist sisteme dayalı birleşik bir Arap devletini gerçekleştirmek olduğundan geleneksel toplumun olumsuz tortuları olarak nitelendirdikleri ve milliyetçilik ile sosyalizmin önünde engel olarak gördükleri mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik gibi unsurların, Parti’nin yapılanmasında ve iktidara geliş sürecinde herhangi bir rol oynadığını kabul etmemişlerdir. ⁴⁴⁵ Dolayısıyla Parti’nin ideolojisi belli sınıflara hitap ediyor olmasına rağmen hem aşiret, bölge ve mezhep bağlarının Suriye siyasetinde önemli bir yere sahip olması hem de Suriye gibi “azgelişmiş” ülkelerde ordunun modernleşmenin lideri olarak görülmesi iktidara gelme sürecinin bu unsurlar tarafından şekillendirilmesine neden olmuştur. Sınıfsal konumlarıyla etnik kimlikleri örtüşen unsurların bölge, aşiret ve mezhep bağlarını kullanarak hem Parti içinde hem de orduda yapılanmaları ve bu yolla iktidara gelme süreçleri Suriye siyasetini derinden etkilemiştir. ⁴⁴⁶

Suriye’deki geleneksel elitlerin konumunun sarsılmasına neden olan en önemli gelişme 1948 Arap-İsrail Savaşı’nın kaybedilmesi ve İsrail devletinin kurulması olmuştur. 1947 yılında İngiltere’nin Filistin sorununu Birleşmiş Milletler’e devretmesinin ardından, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Filistin’i Araplar ve Yahudiler arasında bölen taksim kararı alması Arap dünyasında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Bu karara tepki gösterenlerden biri de Baas Partisi olmuştur. ⁴⁴⁷

14 Mayıs 1948’de İsrail devletinin ilan edilmesiyle Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan güçlerinin birleşerek saldırıya geçmesiyle Arap-İsrail Savaşı başlamış, Baas Partisi üyeleri de savaşta aktif olarak yer almışlar ve bunun üzerinden politika yürütmüşlerdir. Fakat Arapların savaşı kaybetmesi, Arap ülkelerinde var olan rejimlerin sorgulanmasına yol

⁴⁴⁴ Hourani, a.g.e, s. 467.

⁴⁴⁵ Nikolaos Van Dam, Suriye’de İktidar Mücadelesi, çev. Semih İdiz, ve Aslı Falay Çalkıvık, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 12

⁴⁴⁶ Özkoç ,a.g.e, s. 72

⁴⁴⁷ Sabahattin Şen, Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s. 177-178

açmış, bu sürecin benzeri Suriye’de de yaşanmış ve Baas Partisi iktidara yönelik eleştirilerini arttırdı. Yaşanan gelişmeler Suriye’de ve özellikle de Mısır ve Irak’ta ordunun rolünü arttırmış ve Suriye siyasal hayatın derinden etkileyen darbeler döneminin de başlamasına neden olmuştur. Diğer taraftan yaşanan bu yenilgi, Arap devletleri arasındaki birleşme düşüncesinin radikal Arap milliyetçiliğinin temeli haline gelmesine neden olmuştur. Arap milliyetçiliğinin teorisyenlerinden olan Sati el-Husri, 1948 Arap-İsrail Savaşı’nın eden kaybedildiği sorulduğunda, Arapların savaşı özellikle yedi ayrı devlet oldukları için kaybettikleri cevabını vermişti.⁴⁴⁸ Dolayısıyla Araplar gelecekteki savaşları kaybetmemek için bir araya gelmeli ve birleşik Arap devletini oluşturmalıydılar. Bu düşüncenin Arap milliyetçileri arasında yaygınlaşmaya başlaması Suriye’de de var olan hükümetlerin sorgulanmasına, rejim değişikliği talebinin artmasına neden olmuştur. Baas Partisi yenilgiden ardından Cemil Merdam hükümetine karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmış Hükümetin siyasal gücünün zayıflamasına bağlı olarak, Arap dünyasında ilk defa, 30 Mart 1949’da Genelkurmay Başkanı Hüsnü el-Zaim önderliğindeki darbeyi gerçekleştirmiştir. Darbenin ardından Eflak’ın Hüsnü el-Zaim’i desteklediğini açıklamasına karşın Zaim’in sivil hükümet kurma çabalarının sonuç vermemesi ve bütün yetkileri kendinde toplayarak bir askeri diktatörlük rejimi kurması Eflak’ın destek vermekten vazgeçmesine neden olmuştur. Zaim ’in öncelikle Komünist Parti’yi, hemen ardından da Suriye’deki bütün siyasi parti ve organizasyonları yasaklamasıyla Eflak dahil birçok politikacı tutuklanmıştır.⁴⁴⁹ Ayrıca Zaim komünizm karşıtlığı temelinde politika izleyerek ABD petrol şirketiyle ve Fransa ile anlaşmaya varmıştır.⁴⁵⁰ Bu durum ideolojilerinin temel Batı karşıtlığı olan Arap milliyetçileri ve Baas Partisi için kabul edilemez bir durum olmuştur. Ekrem Hurani ilk başlarda ordunun toplumsal düzeni değiştireceğine olan inancıyla Zaim’i desteklemiş olmasına karşın darbe sonrasında yaşananlar nedeniyle Zaim’le olan bağlarını koparmıştır.

Zaim’in Katı bir diktatörlükle uyguladığı rejim sivil desteğini kaybetmesiyle Zaim ’e karşı yeni bir darbe yapılmış, 14 Ağustos 1949’da Sami el-Hınnavi gerçekleştirdiği darbe ile iktidara el koyması sonucu Haşim Attasi cumhurbaşkanı, Halid el-Azm ise başbakan olmuştur . Eflak bu geçici hükümette Eğitim Bakam, Ekrem Hurani ise Tarım Bakanı olarak kısa süre ile görev görev yapmışlardır. Sami el-Hınnavi, siyasi partilerin örgütlenmesine tekrar izin vermesiyle Baas Partisi’nin büroları da yeniden açılmıştır. 1949 yılında

⁴⁴⁸ Davişa, Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa, s. 2-3

⁴⁴⁹Şen, a.g.e., s. 182

⁴⁵⁰ Roberts, David, The Ba’th and the Creation of Modern Syria, London and Sydney, 1987, .s. 33

Hınnavi'nin İngiliz etkisinde olan Irak'la birleşme çalışması Baasçılar tarafından "emperyalist komplo" olarak değerlendirilmiş ve Baas Partisi Hınnavi'ye olan desteğini çekmeye başlamıştır. Özellikle Hurani Albay Edip Çiçekli'yi yeni bir darbe konusunda ikna etme girişimlerinde bulunmuştur. 19 Aralık 1949'da Edip Çiçekli darbesiyle ordu bir yılda üçüncü kez yönetime müdahalede bulunmuş ve Halid el-Azm tarafından yeni hükümet kurulmuştur. Hurani de kurulan yeni hükümette 1950'ye kadar Savunma bakanı olarak görev yapmıştır. Ancak darbe sonrasındaki bir yıl boyunca Suriye siyasal hayatına istikrarsızlık hakim olmuş, Parlamentodaki gruplar arasında yaşanan anlaşmazlık, toprak reformu konusunda en yüksek seviyeye ulaşmıştır.⁴⁵¹

Bu dardeyle de Parlamenter hayata geçişin sağlanamaması üzerine, Edip Çiçekli 29 Kasım 1951 'de Suriye'nin dördüncü darbesini gerçekleştirerek parlamenter hayata son vererek Hüsnü el-Zaim'de olduğu bütün yetkileri kendinde toplamıştır. Bu darbe sonucu Çiçekli'nin siyasi partileri kapatmaya yönelmesiyle Hura'ni de Çiçekliye olan desteğini çekmiştir. Nitekim Çiçekli'nin 1952'de bütün siyasi partileri yasaklamasıyla Baas Partisi ve Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi de bu durumdan nasibini almıştır.⁴⁵²

1953 yılında Mişel Eflak, Selahaddin Bitar ve Ekrem Hurani'nin Çiçekli tarafından Lübnan'a sürgüne gönderilmesiyle "birleşme fikri" yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Baas Partisi, Hüsnü el-Zaim, Sami Hınnavi ve Edip Çiçekli döneminde yaşamış olduğu olumsuz tecrübeler nedeniyle, Ekrem Hurani'nin ordu ile yakınlığını kullanmak istiyordu.⁴⁵³ Eflak, Suriye'de ordunun etkinliğinin farkına vararak Suriye'de var olan geleneksel yapının demokratik yollarla kırılmayacağını görmüştü. Fakat Baas Partisi'nin 1953 yılında, Arap Sosyalist Partisi'yle birleşmesinin tek nedeni de bu değildi. Hama ve Humus'da güçlü bir örgütlenmeye sahip olan Arap Sosyalist Partisi'nin etkisiyle, burada yaşayan köylülerin de harekete dahil olması sağlanabilirdi. Yaşanan birleşme sonucunda Baas Partisi güç kazandığı gibi, etki alanını da genişletmiştir. Baas Partisi aynı zamanla Edip Çiçekli'nin 25 Şubat 1954'te iktidardan uzaklaşmasına neden olan siyasi zeminin oluşmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁵⁴ Diğer yandan Baas'la da yakın ilişkiler içinde olan azınlık gruplarının ayaklanmasının da Çiçekli'nin tasfiyesini hızlandırdığı söylenebilir. Çiçekli'nin iktidardan

⁴⁵¹ Erdal İnce, "Suriye'de Baas rejiminin kuruluşu ve Türkiye, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dergisi, 2017 Yaz, s. 270

⁴⁵² McGowan, Afaf Sabeh ve Thomas Collelo (Ed.), Syria: a Country Study, Washington, 1988, s. 29

⁴⁵³ John F. Devlin, The Ba'th Party: A History from its Origins to 1966, California, Hoover Institution Press, 1976, s. 63

⁴⁵⁴ Şen, a.g.e., s. 192

uzaklaştırılmasıyla Suriye’de siyasal çoğulcu siyasal hayata geçilmesinin önü açılmış, 1 Mart 1954’te Sabri Asali’nin başkanlığında bir geçici hükümet kurulmuş hemen ardından da 19 Haziran 1954’te Seyit Gazi hükümeti kurulmuştur. Böylece Baas Partisi de faaliyetlerine yeniden başlayarak Ekim 1954’teki seçimlerin adil yapılması gerektiğine dair kampanyalar yürütmeye başlamıştır. 1954 yılının Eylül ve Ekim aylarında yapılan seçimler Baas Partisi’nin Suriye siyasetinde aktif rol oynamaya başlaması açısından önem taşıyordu. İlk turu 24-25 Eylül’de ikinci turu ise 4-5 Ekim’de gerçekleştirilen seçimlerden Baas Partisi’nin onaltı milletvekilliği kazanması,⁴⁵⁵ Suriye Siyasetinde geleneksel siyasi gruplar güç kaybederken, Baas Partisi’nin gücünün arttığını göstermiştir.⁴⁵⁶ Baas Partisi’nin seçimlerdeki bu başarısının nedenleri arasında Hurani’nin kırsal gücünün yanında özellikle genç nesil arasında eski siyasi partilere karşı duyulan memnuniyetsizlikti.⁴⁵⁷

Halk Partisi’nin liderliğinde kurulan hükümete, Baas Partisi ve diğer muhalefet katılmazken, bu sırada ortaya çıkan Bağdat Paktı ile ilgili tartışmalar hükümetin sonunu getirmiştir. Yeniden başlayan hükümet kurma çalışmaları başarıyla sonuçlanmış olsa da bu dönemde Suriye siyaseti kutuplaşmalara sahne olmuştur.⁴⁵⁸ Yapılan seçimler sonrasında Baas Partisi’nin giderek güçlenmesi, sağcı partileri Baas’a karşı birleşmelerine neden olmuş buna karşılık Baas Partisi de Komünist Parti’yle yakınlaşmaya başlamıştır. Fakat Sovyetler Birliği’nin bölgeye olan ilgisinin artması sonucu komünist Parti’nin güçlenmeye başlaması da Baas Partisi ile olan ilişkisinin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Baas Partisi’nin 1956 yılında, hükümette önemli bakanlıklar elde etmesine rağmen, hassas dengeler üzerinde bulunan Suriye siyaseti 1958 yılına kadar istikrarı yakalayamamıştır.⁴⁵⁹

Baas Partisi, büyük toprak sahiplerinin ve şehirli burjuvazinin gücünün demokratik yollarla kırılacağına dair inancını kaybetmesi ve komünistlerin güç kazanmasıyla birlikte, ideolojisinin temelini oluşturan birlik fikrini gerçekleştirebilmek için faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bu Dönemin yükselen ismi olan Nasır, bölgede yaşanan gelişmelere de paralel olarak, bu konudaki en güçlü aday haline gelmiştir.⁴⁶⁰ Baas Partisi, 1957 yerel seçimlerini geleneksel elitlerin kazanacağından duyduğu endişe nedeniyle Mısır’la birleşme

⁴⁵⁵ Jaber, a.g.e., s. 44

⁴⁵⁶ Şen, a.g.e., s. 194

⁴⁵⁷ Jaber, a.g.e., s. 44-45

⁴⁵⁸ Olson, a.g.e., s. 26

⁴⁵⁹ Şen, a.g.e., s. 196-197

⁴⁶⁰ Güler, a.g.e., s. 254

konusundaki girişimlerini hızlandırmış, bu durum 1958’de Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin kurulmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁶¹

3.5 Birleşik Arap Cumhuriyeti

Mısır lideri Cemal Abdül Nasır’ın elde ettiği başarılar sadece aynı ideolojiye sahip olduğu Arap kitleleri tarafından değil, Arap toplumunun neredeyse tamamının desteğini beraberinde getirmiştir. Bu durumdan Suriye’de bulunan siyasetçilerde önemli ölçüde etkilenmişlerdir.⁴⁶² Suriye’deki komünist etkinliğin ileri düzeylere ulaşması, Suriye ve Mısır arasındaki ilişkilerin daha da derinleşmesine neden olmuş, Hatta Suriye’de bulunan Arap milliyetçileri, Mısır ile birleşme yönünde planlar yapmaya başlamışlardır. Bunun sonrasında Suriye’de bulunan Arap milliyetçileri tarafından Nasır’a iki ülkenin birleşmesi konusunda bir teklif yapılmış fakat Nasır şartların olgunlaşmadığı ileri sürerek ilk başlarda bu teklifi kabul etmemiştir.

Suriye’de bu dönemde yaşanan olayların giderek olumsuz bir hal alamaya başlamasıyla Suriye’deki Arap milliyetçileri Mısır ile kurulacak bir birlikteliği sorunların çözümü olarak görmeye başlamışlardır. Aynı zamanda Suriye’de bulunan Liderlerin komünist değil de Arap milliyetçisi olmaları nedeniyle bu noktada atılacak en uygun adımın Arap milletleri arasında birlikteliği sağlamak olduğu konusunda hem fikirlerdi. Bu dönemde komünistlerin Şam’ı ele geçirmeleriyle Suriye’deki Arap milliyetçileri, komünist hareketlenmeyi Arap Milliyetçiliğine karşı bir tehdit olarak algılamaya başlamışlardır. Böylece Suriye Baas hareketi Mısır ile birleşme üzerine görüşmeleri daha da yoğunlaştırmıştır. Ancak Nasır iki ülke arasında kurulacak birlikteliğin aşamalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyordu Fakat, Suriye’deki liderler birleşmenin bir an önce gerçekleştirilmesinden yanaydılar. Nasır, iki ülkenin birleşmesi konusunda bazı şartları öne sürmüştü. Buna göre: yeni kurulan Cumhuriyet, Mısır’ın belirleyeceği kriterlere göre yapılandırılacaktı. Mısır’a göre her açıdan daha geri olan Suriye’nin Mısır’la birleşmesi oldukça önemli bir durumdu. Öne sürülen şartlar Suriye’de ortaya çıkacak radikal bir değişimin habercisi niteliğindediydi. Bu dönemde aynı zamanda Suriye’de bulunan pek çok parti kapatılmış ve asker siyasetten çekilmek zorunda kalmıştır.

⁴⁶¹ Peter Mansfield, Mısır: İhtilal ve Nasır(çev.Ergun Tuncalı), İstanbul:Kitapçılık Yayınevi, 1967, s. 50-54

⁴⁶²Radwan Ziadeh, Power and Policy in Syria; Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Middle East, London, 2011, s. 3

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemin yapısının ABD ve Sovyetler Birliği'nin tesis ettiği iki blok ekseninde oluşması, dünya politikasını etkileyen bir durum olduğu kadar Ortadoğu'da da etkisini göstermiştir. 1947 yılında Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra, ABD'nin uyguladığı Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikası NATO ve SEATO gibi örgütlerin de kurulmasıyla daha somut bir hal almıştır.⁴⁶³

NATO ile SEATO'dan kalan boşluğu doldurmak için 1955'te İran, Irak, Türkiye, Pakistan ve İngiltere'nin katılımıyla gerçekleştirilen Bağdat Paktı Orta Doğu ülkeleri arasındaki bölünmüşlüğü artırmış aynı zamanda da Sovyetler Birliği'nin bölgeye girmesini de kolaylaştırmıştır.⁴⁶⁴ Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla Nasır, bölgede Batı emperyalizminin karşısında duran tek lider konumuna gelmiş, Pakt, Orta Doğu bulunan "devrimci" ülkeler arasında Batı'nın Orta Doğu'ya sızma planı olarak nitelendirilmiştir. Dış politikasında tarafsızlık ilkesini benimseyen Suriye açısından, Irak'ın da içinde yer aldığı bu Pakt kabul edilemez olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶⁵ Bağdat Paktı'nın ardından Nasır'ın Asuan Barajı'nın giderlerini karşılayabilmek için ABD ve İngiltere'den talep ettiği kredinin reddedilmesi üzerine, barajın yapımında kullanılacak finansmanı Süveyş Kanalı'nı millileştirerek karşılamaya çalışması, Kanal'ın hisselerine sahip olan İngiltere ve Fransa'da tedirginlik yaratmıştır.⁴⁶⁶ Millileştirme sonrasında İsrail, İngiliz ve Fransız birliklerinin Kanal'a asker çıkarmalarıyla tırmanan gerginlik, ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu saldırı karşısında ortak hareket etmeleriyle sonuçlanmıştır. Süveyş Bunalımı sırasında, müdahalede yer almayan ABD ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki prestijleri artmış, Sovyetler Birliği'nin bölgede nüfuzunun artmasına karşılık, ABD 1957 yılının Mart ayında Eisenhower Doktrini'ni kabul etmiştir. Yayınlanan doktrin ile ABD Kongresi, Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü, kendi ulusal çıkarları ve dünya barışı açısından hayati kabul etmekle kalmamış; "uluslararası komünizm" tarafından desteklenen herhangi bir devletten gelecek saldırı karşısında Orta Doğu ülkelerinin yardım talebinde bulunması durumunda gereken tüm yardımın yapılması konusunda başkanı yetkilendirmiştir. Eisenhower Doktrini, Arap dünyasında özellikle de Suriye ve Mısır gibi ülkelerde ABD'nin bölge ülkelerinin iç işlerine müdahalesi ve Siyonistlerle emperyalistlerin işbirliği olarak değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda, bağımsızlık öncesinde olduğu gibi, Arap ülkelerinin emperyalizme karşı birleşmesi gerektiği düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Diğer taraftan, özellikle Süveyş

⁴⁶³ Gerger, a.g.e, s. 41

⁴⁶⁴ Oral Sander, Siyasi Tarih: 1918-1994, C.II., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 270

⁴⁶⁵ Jaber, a.g.e., s. 66

⁴⁶⁶ Sander, a.g.e., s. 270-71

Bunalımından sonra Nasır, Arap dünyasında en etkili lider konumuna yükselmiştir. Yaşanan Bunalım bölgede Arap milliyetçiliğinin yükselmesine ve Nasır'ın liderlik konumunu güçlendirmesine neden olmuştur.⁴⁶⁷ Yaşanan bu gelişmelerin yanında, Mısır Suriye arasında gerçekleşen birleşmeyi hızlandıran nedenlerden biri de 1957 yılında ABD 'nin Sovyetler Birliği'yle yakın ilişkiler içinde olduğunu düşündüğü Suriye hükümetini, Irak'la birlikte, tasfiye etmeye çalışması sonucunda ortaya çıkan Suriye bunalımı olmuştur.

Süveyş Bunalımı sonrasında ABD, Arap devletleriyle olan ilişkilerini geliştirmeye çalıştıysa da gerek 1957 yılında Suriye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan ekonomik ve ticari yardım anlaşması gerekse Suriye'nin mevcut rejimi devirmeye çalıştıkları gerekçesiyle üç Amerikan diplomatı sınır dışı ettiğini açıklamasının ardından ABD'nin Suriye büyükelçisini istenmeyen kişi ilan etmesi sonucu ilişkiler sorunlu bir şekilde devam etmiştir.⁴⁶⁸ Diğer taraftan ABD Suriye hükümetini devirmeye yönelik girişiminin ardından, Suriye'ye komşu ülkelere ve özellikle Ürdün'e yaptığı askeri yardımlarla ve Eisenhower Doktrini'ni sürdüreceğine dair açıklamalarıyla gündeme gelmiştir.⁴⁶⁹ Türkiye'nin de iç siyasetindeki gelişmeler nedeniyle soruna taraf olarak Suriye sınırına asker yığmaya başlamasıyla 1957 yılından itibaren, kriz bir Türkiye-Suriye sorunu haline gelmiştir⁴⁷⁰. Fakat bölge ülkelerinin büyük bir bölümünün Suriye'yi tehdit olarak görmediklerini açıklamaları ve Sovyetler Birliği'nin tutumunda meydana gelen yumuşama sonrasında yaşanan kriz atlatılmıştır.

Nasır, Arap dünyasını etkileme gücüne sahip olan Mısır radyosundan seslenerek Arap dünyasını ABD emperyalizmine ve onun yerel işbirlikçilerine karşı birlikte hareket etmeye çağırarak, karşı duruşun en önemli figürü haline gelmiştir.⁴⁷¹ Bu olay, ilk olarak 1956'da Eflak tarafından dile getirilmiş olan birleşme fikrinin olmasına ve yeniden gündeme gelmesinde etkili olmuştur. Bazı düşünürler Suriye'nin Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin

⁴⁶⁷ Güler, a.g.e., s. 167

⁴⁶⁸ Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 630.

⁴⁶⁹ Sander, a.g.e., s. 272

⁴⁷⁰ Ömer Kürçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945–1970), Ankara, Sevinç Matbaası, 1972, s. 101–113

⁴⁷¹ Davişa Adid, a.g.e., s. 172

yanı sıra, içeride artan komünist faaliyetleri ortadan kaldırmak için Mısır'la birleştiğini dile getirmişlerdir.⁴⁷²

1954 yılında yapılan seçimlerin sonrasında hareket alanları genişleyen komünistlerin faaliyetlerini artırması, Baas'ı rahatsız etmeye başlamış, bu seçimlerde ilk defa komünist Parti'de yer alan Halid Bektaş parlamentoya girmiştir. Bağımsızlıktan hemen sonra Baasçılarla, Komünist Parti'de yer alanların emperyalizmi ortadan kaldırmaya yönelik planları farklılaşmaya başlaması nedeniyle Baas Partisi'nin bir anlamda da komünistleri kısıtlamak amacıyla birleşmeye yöneldiği söylenebilir. Diğer taraftan Nasır, bölgede yaşanan gelişmelere paralel olarak işbirlikçi ve pasif olarak nitelendirdikleri Mısır hükümetini deviren başarılı bir lider olmakla kalmamış, aynı zamanda Arap dünyasında umutların, hayallerin ve amaçların gerçekleşmesini sağlayacak bir lider olarak da algılanmaya başlanmıştır.⁴⁷³ Bu dönem Arap halklarının gerçek anlamda Arap milliyetçiliği ile olan bağlarının daha da attığı ve Orta Doğu'da yaşanan olayların protestolarla sokaklara taşındığı bir dönem olmuştur. Bunların yaşandığı dönemde 1957'den bu yana siyasi anlamda Suriye'nin yaşadığı istikrarsızlıktan Nasır'ın Arap dünyasındaki prestiji sayesinde çıkılabileceği görüşü özellikle Baasçılar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Baasçılara göre, birleşmenin gerçekleşmesi durumunda Mısır'ın kapıları Baas'a açılabilceği gibi Nasır da Baas'ın da desteğiyle gücünü artırmış olacaktır.

Tüm bunların sonucunda Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye'nin birleşmesiyle kurulmuştur. BAC'ın uluslararası alanda; Soğuk Savaş'ın getirdiği blok politikalarının, bölgesel anlamda ise; Arap dünyasında yaşanan değişimlerin sonucunda oluştuğu söylenebilir. Suriye'deki neredeyse bütün siyasi yapıların birleşme düşüncesine destek vermesinin yanında Baas Partisi bu konuda başı çeken parti olmuştur. 1952'de Nasır'ın iktidara gelmesiyle Baasçılar Mısır'la daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmışlar, 1954'te Çiçekli rejiminin devrilmesiyle de Suriye parlamentosunda temsil edilmeye başlamalarıyla Mısır'la birleşme fikrini ortaya koyabilecek ortamı yakalamışlardır. Fakat Nasır, bu birlik talebine ilk başlarda *“Suriye isterse Ürdün, Irak ya da Türkiye ile bile birleşebilir”* yanıtını vererek çok sıcak bakmadığını göstermiştir.⁴⁷⁴

⁴⁷² Jaber, a.g.e., s. 55

⁴⁷³ Devlin, a.g.e., s. 92

⁴⁷⁴ Devlin, a.g.e., s. 80

Şubat 1958'de Nasır ve Suriye cumhurbaşkanı Kahire'de yaptıkları görüşmeyle iki ülkenin birleşmesi yönünde karar almışlardır.⁴⁷⁵ Alınan bu karar tüm Arap dünyasında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bunun nedeni, Araplar açısından gelecekte kurulma ihtimali olabilecek büyük birlikteliğin temelini atıldığı düşünülmesiydi.⁴⁷⁶

Mısır ve Suriye'nin üzerinde yaşayan halklara bir referandum ile BAC'ın kuruluşu kararının açıklanması ile süreç başlamış, referandum sonucunda Nasır kurulan yeni devlete başkan seçilmiştir. Bunun hemen ardından Suriye ve Mısır parlamentoları 17 maddelik geçici anayasayı kabul etmişlerdir. Anayasaya göre Birleşik Arap Cumhuriyeti üniter bir yapıya sahip hukuk devletiydi ve başkanına oldukça güçlü yetkiler veriyordu. Bunun yanı sıra anayasada kurulan yeni devlette sadece Ulusal Birlik Partisine izin verileceği de tanımlanmıştır. Kısa bir süre sonra Mısır'ın Suriye üzerindeki otoritesi son derece artmış hatta Yeni kurulan rejimle birlikte Suriye'deki siyasal partilerin eylemlerine son verilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler Suriye'de bulunan komünistleri ve Baas Partisi'ni destekleyenleri rahatsız etmiştir. Bu dönemde Mısır'ın özellikle Baas Partisi'ne yönelik giriştiği ayrıştırma politikası bu parti içinde yer alanların harekete geçmesine neden olmuştur. İçinde Salah Cedit, Hafız Esed ve Muhammed Ümran gibi Baasçıların da bulunduğu grup "Askeri Komite" adı altında gizli bir askeri yapılanma oluşturmuşlardır. Oluşturulan bu gizli yapılanma daha sonra BAC'ın dağılmasına neden olan Suriye askeri darbesini gerçekleştiren gruptur.⁴⁷⁷

Baas cephesinde yaşanan bu hoşnutsuzluğa karşın, iki ülkenin birleşmesi Suriye halkı tarafından coşkuyla karşılanmış, Bu yeni oluşum arkasına aldığı halk kitlelerinin desteği ile sadece Suriye ve Mısır'da değil Irak, Ürdün, Suudi Arabistan'da da taraftar bulmaya başlamıştır. Bu durumun giderek daha da artmasıyla monarşilerin tahtları tehlikeye girmeye başlamıştır.

Arap dünyası açısından birleşmenin doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi, Irak monarşisine karşı yapılan halk ayaklanması olmuştur. Yapılan bir darbe ile Kral Faysal tahtan indirilerek yerine daha demokratik bir rejim getirilmiştir. Irak'ta yaşanan bu devrim yalnızca bir monarşinin sonunu getirmekle kalmamış aslında Ürdün ve Arabistan'da bulunana monarşiler de devrimci Arap milliyetçiliğini kendi rejimleeri açısından tehdit olarak görmeye başlamışlardır. Irak'ta yaşananların kendi ülkelerinde yaşanmasını

⁴⁷⁵ A. Goldschmidt Jr.- L. Davidson, A Concise History of the Middle East, Colorado, 2006, s. 317

⁴⁷⁶ Anne Alexander, Nasser, London: Haus Publishing, 2005, s.104

⁴⁷⁷ Robert G. Rabil, Syria, The United States, And The War on Terror In The Middle East, London, 2006, s. 22

istemeyen Suudi Arabistan ve Ürdün Batı ile yakın ilişkiler içinde olmaya başlamışlardır. Bundan sonrasında Nasır için bölgede uygulanacak dış politika daha zorlu olmaya başlamıştır.

Mısır'dan bölgeye yayılan Arap milliyetçiliği ideolojisinin etkisiyle 1960'larda Yemen'de sosyal ve ekonomik değişimler yaşanmış bu durum Yemen'deki politik gerilimin artmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler sonucunda Güney Yemen'de yapılan bir darbe ile rejim yıkılarak yerine yeni Arap Milliyetçiliğini benimseyen bir rejim kurulmuştur. Gerçekleştirilen darbe sonucunda gücünü daha da artıran Arap milliyetçiliği, BAC'a Yemen'in de katılması isteğini ortaya atmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, Suudi Arabistan'ın devrim karşıtı politikalar geliştirmesine ve bölgedeki politikaların daha karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.⁴⁷⁸ Arap Milliyetçiliği, Irak'ta yapılan devrimde de etkili olmuştur. Irak'ta ki devrimde oldukça etkili rol oynayan ve devrim sonrasında da başkan yardımcısı olan Arif, BAC'a Irak'ın da katılmasından yanaydı. Arif'in karşılıklı ilişkileri geliştirmek amacıyla Şam'a yaptığı ziyaretle, Irak ve BAC arasında finans, savunma ve ekonomi alanlarında işbirliği geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Irak lideri Kasım, Irak'ın kurtuluşunun BAC'a katılmakta gerçekleşeceğini düşünmüyordu.⁴⁷⁹

Diğer taraftan Suriye'de de BAC ile ilgili hedefler gerçekleşmediğinden durum umulanın aksine kötüye gidiyordu. Ayrıca Suriye'de Baasçılar da birliktelikten umduklarını bulamamışlardı. Bunun en önemli nedeni Nasır'ın önemli noktaları ele geçirerek, Mısır'ı Suriye üzerinde daha egemen bir çizgiye getirmeye çalışmasıydı. Temmuz 1961'de Nasır, BAC ekonomisinin devlet kontrolünde olmasını sağlayan bir dizi önlem yayınlamıştır. Bu önlemler arasında kişisel servetleri sınırlayan, yüksek gelir sahiplerine ağır vergiler getiren önlemlerde yer alıyordu. Bu durum karşısında varlıklı kesimde bir memnuniyetsizlik oluşmuştur. Böylece BAC ile gerçekleştirilmeye çalışılan sosyalist dönüşüm, Suriye burjuvazisi üzerinde muhalefetin güçlenmesine de neden olmuş ve Suriye'de oluşan toplumsal sınıflar Suriye'nin BAC'tan ayrılması için faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Yaşanan gelişmelere bir de her iki devletin sahip olduğu farklı siyasal kadro ve devlet yapıları eklenmesi BAC'ın dağılmasının önünü açmıştır. Siyasal yapının en önemli kurumlarından birisi olan Ulusal Birlik Partisinden Baasçıların dışlanmasıyla

⁴⁷⁸ Fred Halliday, *Revolution and Foreign Policy: The case of South Yemen 1967-1987*, New York:Cambridge University Press, 1990, s. 9

⁴⁷⁹ Marion Farouk-Sluglett and Peter Sluglett, *Iraq Since 1958 From Revolution to Dictatorship*, London, 2001, s. 59

yaşanmaya başlayan gelişmeler BAC'ın dağılma sürecini hızlandırmıştır.⁴⁸⁰ Suriye'de, hem varlıklı kesim hem de Baas hareketi her fırsatta memnuniyetsizlikleri dile getirmeye başlamışlardı.

1961'in başlarında ne Mısır'ın ne de Suriye'nin hedeflediği bir devlet oluşmamıştı. Diğer yandan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde Suriye'yi temsil eden Sabri Al-Asali ve Ekrem Al-Havrani'nin, BAC'ın başkanı Nasır ile yaptığı gizli görüşmede Suriye'deki siyasi partilerin yeniden düzenlenerek, parlamenter sisteme dönülmesinin konuşulduğu söylentisinin halk arasında yayılması Suriye halkı nezdinde BAC'ın meşruiyetinin ve güvenilirliğinin zedelenmesine neden olmuştur.

Halep'te yapılan bir öğrenci zirvesinde Nasır karşıtı propagandanın yapılması ve Nasır'ın Kara Firavun olarak ilan edilmesi, Mısır'a karşı ortaya konulan tepkinin boyutunu ortaya koymuş, muhalif seslerin yükselmesi sonucunda Suriye içinde anarşik bir ortam oluşmuştur.⁴⁸¹ Selahattin Bitar ve Ekrem Haurani gibi Baas liderlerinin istifa etmesi ve Baas partisinin kapatılması, Suriye içerisindeki gerilimin daha da artmasına neden olurken, Mısır'ın savunduğu Arap milliyetçiliği birleştirici özelliğini Suriye'de kaybetmeye başlamıştır. BAC kurulduğu ilk dönemlerde Mısır'da ve Suriye'de olumlu gelişmelere neden olmuş olsa da, sonraki dönemlerde her iki ülkenin de ideolojik ve siyasi anlamda böyle bir birleşmeye hazır olmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. 1961 yılında Şam'da Suriye adına gerçekleştirilen askeri ayaklanma sonucunda, Birleşik Arap Cumhuriyeti 28 Eylül 1961'de sona ermiştir. BAC'ın dağılmasıyla Mısır'ın dış politikada yeni bir yol çizmesinin zorunlu olduğunu anlaşılmıştır.

BAC tecrübesine rağmen Nasır, Arap monarşilerine karşı verdiği destekten vazgeçmemiş, hatta Yemen'e asker göndermiştir. 1963 yılında Yemen'in de katılımıyla, yapılan yeni Birleşik Arap Cumhuriyeti denemesi gerçekleştirilmiş fakat bu da öncekinden farklı bir sonucu doğurmamıştır. Nasır'ın Mısır dış politikasında, Arap dünyasını Arkasına alma politikası BAC'ın dağılmasıyla birlikte büyük bir darbe almıştır. Arap dünyası içerisinde yaşanan kırılma sonucunda Amerikan politikalarına karşı baskı kurma fırsatı da kaçırılmış oldu. Mısır dış politikasında atılan yeni adımlar sonucunda Sovyetlerle başlatılan yakın ilişkiler, beraberinde Mısır'da büyük bir askeri kapasitenin birikmesine neden olmuştur. Mısır'da yaşanan bu gelişmeler sonucunda İsrail, caydırıcılık adına ABD'den daha fazla askeri yardım almaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler, bölgede yeni bir savaşın alt yapısını hazırlamıştır.

⁴⁸⁰ Güler, a.g.e, 2001, s. 186

⁴⁸¹ James Jankowski, Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic, Colorado, 2002, s. 161

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Ortadoğu gerek bulunduğu coğrafi konumu gerekse sahip olduğu stratejik önemi nedeni ile medeniyetlerin doğuşundan itibaren dünyanın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonucunda bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle yeni bir dönem başlamış, bölge uzun yıllar Türk-islam medeniyetinin hakimiyetinde kalmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanların tarafında girme kararı almasıyla alınan büyük yenilgi imparatorluğun yıkılma sürecine girmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın kaybettiği topraklar arasında yer alan Ortadoğu'nun büyük bir bölümünde, İngiltere ve Fransa tarafından savaş sırasında imzalanan Sykes Picot gizli antlaşması ve San Remo Konferansı kararları ile mandater rejimler kurulmuştur. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi İngiltere tarafından Mısır üzerinde kurulan himaye rejimi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Ortadoğu'da gerek izlemekte olduğu "açık kapı" siyasetine uygun olduğu için gerekse bölgede siyasi sorumluluk altına girmek istemediğinden İngiliz ve Fransız manda yönetimlerini kabullenmiştir. Bunun sonucunda yeni sömürgecilik ilişkileri Ortadoğu'da Arap topraklarını ve halklarını bölerek petrol kaynaklarını sömürme olanağı yaratan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.

Savaş sırasında yapılan gizli görüşmelerde (Şerif Hüseyin-McMahon yazışmaları) Araplara verilen vaatlerin savaş sonrasında yerine getirilmemesi ve mandater rejimlerde kendisini bulan yeni sömürgecilik anlayışının Araplar tarafından bağımsızlıklarının önündeki en büyük engel olarak görülmesi Ortadoğu'da, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sonrasında Araplar arasında Milliyetçilik düşüncesinin siyasal boyutta daha da yaygınlaşmasına neden olmuştur.

İki dünya savaşı arası dönemde mandater rejimler ve bağımsızlıkçı siyasal hareketlere sahne olan Ortadoğu II. Dünya Savaşı sonunda Almanya'nın ikiye bölünmesi, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesiyle ABD ve SSCB'nin Avrupa güvenliğinde söz

sahibi olmaya başlamasıyla, bölgede zayıflayan İngiliz ve Fransız egemenliği yerini iki kutuplu dünyada ABD- SSCB'nin Soğuk Savaş'ına⁴⁸² bırakmıştır.

II. Dünya Savaşı ile birlikte, Filistin topraklarına yapılan Yahudi göçlerinin hızlanması ve Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere verilen devlet kurma sözünün ABD tarafından da desteklenmesi bölge halkaları arasında bağımsızlık hareketlerinin ve karışıklıkların daha da artmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede yoğunlaşan Arap–Yahudi çatışması sonucunda İngilizler, Filistin üzerindeki manda rejimine son vererek konuyu Birleşmiş Milletlere devretmiştir. Fakat Yahudilerin bunu bir fırsat olarak görüp İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesiyle 20.yy. Ortadoğu siyasetinin en büyük sorunlarından biri olan ve etkileri günümüzde de devam eden Arap–İsrail çatışmaları başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk on yıllık süresi içinde İngilizlerin bölgedeki nüfuzunun azalmasıyla Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye üzerinden bölgeye girmek isterken, bölgedeki çıkarlarından endişe duyan ABD yönetimi de harekete geçerek bölgede İngilizler'den kalan boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Böylece Ortadoğu'da iki yeni süper güç olan ABD ve Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yerini almaya başlamıştır. Ortadoğu'nun yeni baş aktörleri olarak ortaya çıkan bu iki süper güç bölgede ortaya çıkan gelişmelere çıkarları doğrultusunda taraf olmuşlardır. ABD'nin bölgedeki en önemli amacı, İngiliz nüfuzunun azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmanın yanında bölgedeki petrolü denetim altında tutarak Sovyetlere karşı avantajlı bir konum elde etmektir. Sovyetlerin amacının ise, ABD ve müttefiklerine giden petrolün kontrol altında tutulması ve bölgedeki nüfuzunu artırmak olduğu söylenebilir.

ABD ve Sovyetlerin Ortadoğu'da başlayan nüfuz mücadelesinin en önemli kaynaklarından biri Arap – İsrail çatışmaları olarak görülürken, esasında en önemli mücadele alanlarından birisi Arap dünyasının geleneksel lideri olarak görülen Mısır olmuştur. Cemal Abdülnasır önderliğindeki Hür subaylar devrimi siyasal söylemi ve aktivizmi itibarıyla bölgede yaygınlaşan Arap Milliyetçiliği hareketinde Mısır'ı geleneksel rolüne ek olarak çok daha kuvvetli bir çekim merkezi haline getirmiştir. Nitekim Cemal Abdülnasır'ın amacı, Ortadoğu'yu emperyalistlerden kurtararak ülkesini bölgenin lideri durumuna getirmektir. Ortadoğu'da Cemal Abdülnasır ile hızlanan Arap Milliyetçiliği,

⁴⁸² Klevis Kolasi, "Soğuk Savaşın Barışçıl Olarak Sona Ermesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri", SBFD, C.LXVIII, No:2, (2013), s. 153

özellikle ABD'yi rahatsız etmesine karşın Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. SSCB ideolojisinin antiemperyalist ve bağımsızlıkçı olması ve Sovyetlerin bölgedeki milliyetçiliği destekleyerek durumu avantaja çevirme girişimleri karşısında ABD; Sovyetleri çevrelemek ve baskı altında tutabilmek amacıyla bölgede oluşturulmaya çalışılan paktlara öncülük yapmıştır.

ABD'nin Savunma Organizasyonları adı altında bölgede Sovyetlere karşı oluşturmaya çalıştığı ittifakların başarısızlıkla sonuçlanmasıyla İngiltere, Irak ve Türkiye'nin öncülüğünde 1955'te kurulan Bağdat Pakt'ının amacı; Arap Ortadoğusu'nu Sovyet etkisinden uzaklaştırmak olsa da Pakt bu amacını yerine getiremeyerek Arap Ortadoğusu'nda ayrılıkların daha da derinleşmesine neden olurken aynı zamanda da Sovyetleri, özellikle 1958 Irak darbesi ile Ortadoğu'ya daha da yakınlaştırmıştır. Hatta Mısır'ın Sovyetlerden silah satın almaya başlamasının nedeni olarak da ABD'nin bölgede bu savunma örgütlerini kurmaya çalışması gösterilmektedir.

Nasır önderliğindeki milliyetçi hareketin bölgede başarıya ulaşması sonucu Nasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan ederek bu konuda gerek Doğu gerekse Batı Bloğu'nun tepkilerini ölçmeye çalışmıştır. Kanal'ın millileştirilmesi üzerine Mısır'ın, İngiliz Fransız ve İsrail güçleri tarafından saldırıya uğramasıyla ABD ve Sovyet Rusya, çıkarları doğrultusunda Mısır'ın yanında yer almışlardır. ABD ve Sovyetlerin baskısı sonucunda İngiltere ve Fransa'nın geri çekilmesiyle Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın nüfuzları sona ermiştir. Bundan sonra bölgede oluşan boşluğu ABD ve Sovyetler doldurmaya çalışacaktır. Kanalın millileştirilmesi ile Nasır, hem Mısır'da ve hem de Arap dünyasında önemli bir lider haline gelmiştir. Bu durum Nasır açısından siyasi anlamda bir zafer olarak değerlendirilmiştir. Nasır'ın bu yükselen karizmatik Arap lideri kimliği diğer Arap devletlerinin yönetimlerinde de etkin olmasını sağlamış, bunun sonucunda dönemin Süper Güçleri olan ABD ve Sovyet Rusya bölgede avantajlı bir konum elde edebilmek için Mısır'la olan ilişkilerini daha da geliştirmeye çalışmışlardır.

Süveyş Krizi'nin ardından ABD yönetimi yayınladığı Eisenhower doktrini ile Arap Ortadoğusu'ndaki etkinliğini artırmaya çalışsa da çok başarılı olamamış hatta tıpkı Bağdat Paktı gibi Arap dünyasında bir kez daha bölünmelere sebep olmuştur. ABD'nin bölgede nüfuzunu artırma girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Sovyetlerin bölgede etkinliğini artırmasını kolaylaştırmıştır. Nasır'ın Arap dünyasındaki yükselişi İsrail'i de endişelendirmiş ve Arap – İsrail çatışmalarının yeniden başlamasına neden olmuştur.

Yaşanan Arap - İsrail gerginliğinde ABD'nin daha çok İsrail'in yanında yer alan bir görüntü çizmesi gerek Nasır'ın gerekse genel olarak Arap dünyasının ABD'ye karşı muhalif bakış açısını daha da pekiştirmiştir. Bu sebeple ABD Arap – İsrail savaşlarında bilinçli olarak çok fazla ön plana çıkmak istememiştir. Bunun nedeni bölge petrolünün ABD için hayati önem taşıması nedeniyle Arapların tepkisini konjonktürel olarak daha fazla üzerine çekmemektir. Fakat Soğuk Savaş'ın ilk çeyreğinde ABD'nin Ortadoğu siyasetinde izlediği İsrail ile yakın ilişki Arap Orutadoğusu'nda ABD'ye karşısında Sovyetlere olan sempatiyi canlı tutmuştur.

ABD'nin Batı ülkelerinin de desteği ile gerçekleştirilmeye çalışılan Bağdat Paketi gibi oluşumlarla SSCB'yi çevreleme politikası uygulamasına karşılık, Nasır döneminde Mısır'ın önderliğinde Arapların ön planda olduğu bölgesel savunmaya yönelik bir politika güdülmeye başlanmıştır. Bu politikaya göre SSCB Batı ülkeleri gibi tehdit olarak algılanmaktan çok silah ve finansal yardımlar açısından batıya alternatif olarak görülüyordu. Aynı zamanda gerçekleştirilecek olan Arap Birliği ile diğer Arap ülkelerinden de destek alınacaktı. Nasır'ın bu dönemde soğuk savaşın iki Kutbu arasındaki güç Savaşını kendi lehine kullanmaya çalıştığı söylenebilir.

SSCB özellikle 1950'li yıllarda bölgeye olan ilgisini arttırmış ve batının çevreleme politikasına karşılık bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.⁴⁸³ Bu bağlamda bölge ülkelerine askeri ve ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Mısır'daki Asuan Barajı yapımına olan katkıları bölge ülkeleri açısından olumlu karşılanmıştır. SSCB yaptırımlarda bulunmadan Nasır ile iyi ilişkiler içinde olmuşsa da Nasır tam anlamıyla komünist rejime angaje olmamıştır.

Sovyet siyasetçilere göre Nasır'ın Lider olduğu dönemde Dünyada üç Kutup vardı. Batı bloğu, Sosyalist blok ve gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu blokta.⁴⁸⁴ SSCB özellikle Avrupa'da yeni müttefik arayışlarının tıkandığı 50'li yılların ilk başlarında gelişmekte olan bu ülkeleri yanına çekebilmeye yönelik bir politika izlemeye başlamıştır. İki taraf arasında her ne kadar Barış içinde birlikte yaşama doktrini üzerinden bir yakınlaşma olsa da sonuçları itibariyle tamamen çıkar ilişkisine dayalı, tarafların birbirine temkinli davrandığı bir sürecin yaşandığı söylenebilir.

⁴⁸³ Robert Cassen, *Soviet Interests in the Third World* Londra: Sage Publications, 1985, s. 255.

⁴⁸⁴ Philip E. Mosely, "Soviet Policy in the Developing Countries", *Foreign Affairs*, c.43, no:1, Ekim 1964, s. 88.

Süveyş krizi ile batının Nasır üzerindeki yaptırımları daha da artmış, bu baskı Doğu bloğuna yakınlaşmayı alternatif bir çıkış noktası olarak Kahire'nin önüne getirmiştir. Her ne kadar ⁴⁸⁵ Nasır emperyalizmle olduğu gibi komünizmle olan mesafesini bu süreçte korumaya çalışmışsa da İsrail'e karşı ekonomik ve askeri yardım talepleri ABD tarafından reddedilince 1955 yılında Sovyetlerin de denetiminde Çekoslavakya 'dan silah satın almaya başlamıştır.

1958'e gelindiğinde Suriye ile Mısır'ın birleşme kararı ve Irak'ın da bu birliğe dahil olma ihtimali SSCB'de tedirginlik yaratmaya başlamıştır. Bunun nedeni oluşabilecek bir Arap Birliği'nin Komünist rejime sıcak bakmaması olasılığı idi. ⁴⁸⁶ Bunun üzerine SSCB lideri Kruşçev Mısır'a yardımları arttırma kararı almıştır. Nasır her ne kadar dış politikada komünist rejime yakın gibi görünse de içeride komünist yaklaşımları engellemeyi de elden bırakmamıştır. ⁴⁸⁷ Devam eden İsrail tehdidi de Arap ülkelerinin SSCB'ye olan bağımlılığını arttırmıştır. Aslında Nasır yönetime geldiği ilk üç yılda Batı ile sıkı ilişkiler kurmak istemiş olmasına karşın. 1954 -1955'ten sonra doğu bloğuna yakınlaşmalar başlamıştır. ⁴⁸⁸

Batının uzun süren çalışmaları zamanla Arap dünyasını ikiye bölmüş: Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan Nasır 'a karşı Batı bloğuna destek verirken 1950'li yılların sonlarında 3. Dünya ülkelerinin de desteği ile batı karşıtlığı ve Nasırcılık Arap Dünyası'nda popüler bir konuma gelmiştir. ⁴⁸⁹ Batıdan iyice uzaklaşan Nasır Kahire'de toplanan Bağlantısızlar hareketi toplantısına hiçbir batılı ülkeyi çağırılmamış sadece SSCB davet edilmişti. Bu toplantıda Barış teması başta olmak üzere ayrımcılık ve nükleer silahlanmanın tehlikelerine değinilmiş, Filistin ve Cezayir'in bağımsızlığına vurgu yapılmıştır. Bu dönem Nasır, popülerliğinin etkisiyle bir dizi ekonomik konferanslar düzenlemiş ve Asya -Afrika Ortak Pazar girişimleri başlatılmıştır. 1967 yılındaki İsrail yenilgisine kadar bu konferansların iki kıta arasındaki bağları pekiştirdiği söylenebilir.

Arap dünyasından aldığı destek sayesinde Nasır önemli mesafeler kat etmiştir. Genel anlamda soğuk savaşın tam da yeni yeni şekillendiği bir dönemde politikaya giren Nasır, Sovyetler Birliği ve ABD'nin henüz karşı karşıya gelmediği Ortadoğu coğrafyasında Süveyş Kanalı krizinin de etkisiyle iki kutuplu sistemin rekabetinin açıkça başlamasında etkili olmuştur. İngiltere'nin hakimiyetini ABD ve SSCB'ye bıraktığı yıllarda Nasır için her ne

⁴⁸⁵ Mabro, a.g.e., .s. 58

⁴⁸⁶ Anwar el-Sadat, *In Search of Identity: An Autobiography*, Londra:Fontana/Collins, 1978, s. 188

⁴⁸⁷ Gamal Abdel Nasser. "The Egyptian Revolution", *Foreign Affairs*. c.33, no: 7, Ocak 1955, s. 211.

⁴⁸⁸ Abu El Feth, a.g.e., s. 280-281

⁴⁸⁹ Nadelmann, a.g.e, s. 446-447

kadar denge politikası ön planda tutulmuşsa da zaman zaman Sovyet ve Doğu bloğuna yakınlaşmalarda yaşanmıştır.⁴⁹⁰

Nasır iktidara geldiği yıllarda ABD-Sovyet Soğuk Savaşı Arap ülkelerinde çift kutupluğa yol açmış; bu bağlamda Araplar da kendi içlerinde Soğuk Savaş yaşamaya başlamıştır Nasır'ın politikaları diğer Arap ülkelerindeki genç ve Etkin sınıfta reformist algıyı arttırmış ancak Nasır'ın bölgedeki başka devletlerin (Ürdün, Yemen) iç işlerine müdahale etmesi zaman zaman devrimci kimliğine ters düşmüş kendisine dönük muhalif söylemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁹¹

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB arasında başlayan Soğuk Savaş Mısır'da özellikle Nasır'ın iktidarı döneminde canlı bir şekilde tecrübe edilmiştir. Bir buçuk asırdır devam eden İngiliz egemenliğinin bıraktığı siyasal boşluğu doldurarak Sovyet Rusya'nın olası yayılmacı politikalarını engellemek için Ortadoğu'da etkili olmak isteyen ABD'nin, gerek uluslararası gerekse bölgesel savunma organizasyonları ve Paktlarla Sovyet Rusya'yı çevrelemeye çalışmasına karşın, SSCB özellikle Nasır döneminde gerek yaptığı ekonomik yardımlar ve silah yardımları gerekse bölgedeki ABD ve Batı karşıtlığından da yararlanarak finansal, askeri ve siyasal yardımlarla bölgede etkili olmaya çalışmıştır.

⁴⁹⁰ Özge Gökçen Terzi, Kimlik ve Dış Politika Ekseninde Mısır Dış Politikası, Ortadoğu Analiz, C.VI no: 65, Kasım- Aralık 2014, s. 50

⁴⁹¹ Cleveland, a.g.e, s. 381

5. KAYNAKLAR

Kitaplar

- Abadi, J.(1982).*Britain's Withdrawal from the Middle East: 1947-1971*.Princeton: Kingston Press
- Abrahams, E.(1994).*The New Warlords*. Londra: Larkin Publications
- Acar,C. (2007).*Soğuk Savaş Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Akalın,C.(2003).*Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-I*. İstanbul: Kaynak yayınları
- Anderson, M.S.(2010).*Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*(Çev. Eser, İ.).İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.(Eserin orijinali 1987 yılında yayınlanmıştır)
- Antonius,G.(2001).*The Arab Awakening*. Simon Publications
- Aptülahat,A.(1959).*Türkiye'nin 1945 Den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meseleleri*. İstanbul: Akgün Kitap
- Aras,B.(1997).*Filistin - İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam
- Arı, T.(2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa yayınları
- Armaoğlu, F.(1989).*20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*.Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Armaoğlu, F.(1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Türk Tarihi Kurumu (TTK) Yayınları
- Armaoğlu, F.(1991).*Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988)*.Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Armaoğlu, F.(1993).*20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, C:I (1914-1980)*.(9.baskı) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Armaoğlu,F.(1997). *Amerika Sevres Antlaşması ve Ermenistan Sınırları*. Ankara: TTK
- Aslan, G. (1998).*Milletlerarası Hukuk Temel Belgeler Örnek Kararlar*. İstanbul: Beta.
- Ayubi, N.(1996). *Over-stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*. London: I.B.Tauris
- Ayubi, N. (1993).*Arap Dünyasında Din ve Siyaset*.(Çev. Alogan Yavuz), İstanbul: Cep Kitapları
- Bağcı, H. (1990).*Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi
- Bağlum, K. (1991).*Anıpolitik 1945-1960*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Barr,J. (2012). *A Line in the Sand: The Anglo-French Struggle for the Middle East 1914-1948*. NewYork: W.W. Norton &Company.

- Bassam,T.(1998). *Arap Milliyetçiliği*.(çev.Temiz,Taşkın).İstanbul:Yöneliş Yayınları
- Behbehani, S. (1986). *The Soviet Union and Arab Nationalism.1917- 1966*, Londra: London and New York: Kegan Paul International
- Berkes, N.(1975).*İslamlık, Ulusculuk, Sosyalizm*,Ankara: Bilgi Yayınevi
- Bıyıklıoğlu,T.(1992). *Trakya'da Milli Mücadele, I*. Ankara: TTK
- Bilge,M.L. *Fu'âd*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XIII
- Bilgenoğlu ,A.(2007).*Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Antalya:Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Binder, L.(1964). *The Ideological Revolution in the Middle East*. New York: John Wiley&Sons Inc.
- Black,C. E. ve Brown,L.C.(1992) *Modernization in the Middle East*, New York: The Darwin Press
- Bodur, H.(2005).*Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: Çağlar Yayınları
- Borisoviç ,L.(2016). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Brown,J.F.(2000).*Türkiye: Yeniden Balkanlara mı?* İstanbul: Alfa yayınları
- Carocci, G. (1965). *Faşizmin Tarihi* (çev.Yılmaz,M.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cassen , R.(1985).*Soviet Interests in the Third World* .Londra: SAGE Publications
- Churchill ,W.(1986).*The Second World War,c.VI,Triumph and Tragedy*. Newyork: Mariner Books
- Claudin, F.(1990).*Komintern'den Kominform'a Cilt I* (çev. Alogan,Y.).İstanbul :Belge Yayınları
- Claudin,F.(1990).*Komintern'den Kominform'a, Cilt 2* İstanbul: Belge Yayınları
- Cleveland,W. (2008).*Modern Ortadoğu Tarihi*. (çev. Harmancı,M.) İstanbul: Agora Kitaplığı (Eserin orijinali 2004 yılında yayınlandı)
- Cleveland, W. ve Burton, M.(2009) *A History of the Modern Middle East*. Philadelphia:Westview Press.
- Cohen, M. J. (2005). *Strategy and Politics in the Middle East 1954-1960 Defending the Northern Tier*. New York: Frank Cass
- Dann,U. (Ed),(1988).*The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*. New York: Holmes and Meier Publications
- David, R .(1987).*The Ba'ıh and the Creation of Modern Syria*. London and Sydney: Croom Helm
- Daviş, A.(2004). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*. İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Dawisha,A. ve Dawisha K. (Editörler), (1982).*The Soviet Union in the Middle East (Policies and Perspectives*. London: Royal Institute of International Affairs

- Deepak, N.(1977).*Economic Relations Between Socialist Countries and the Third World*.Lonra: Palgrave Macmillan
- Deniz, S.(1973).*Dünya Siyasetinde Türkiye'nin Yeri ve NATO*. Ankara :Doğuş
- Devlin, J. F.(1976).*The Ba'th Party: A History from its Origins to 1966*. California: Hoover Institution Press
- Dib, M.(1956).*The Arab Bloc in the UN*. Amsterdam: Djambatan
- Dikerdem, M.(1990). *Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)*. İstanbul: Cem Yayınevi
- Dökmeciyan, R.H. (1992).*Arap Dünyasında Köktencilik*. (Çev.Karahanoglu,Muhammed).İstanbul: İlke Yayınları
- Duman, S.(2010).*Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul :Doğu Kütüphanesi
- El-Awaisi,A.(1998).*The Müslim Brothers and the Palestine Ouestion: 1928-1947*. Londra: Tauris
- El-Feth, A .(1965).*Mısır ihtilalinin İÇyüzü ve Nasır*. (Çev. Kuruoğlu, Nusret).İstanbul: Rektur Yay.
- Ellis, C.H.(1929).*The Origin, Structure & Working of the League of Nations*. Boston:Houghton Mifflin Company
- Elpeleg, Z.(1999).*Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyni*(çev.Şendil,D.) İstanbul: İletişim Yayınları
- Erim,N.(1953).*Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, I*. Ankara : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Eriş, M. (1978).*Amerikan – Rus Emperyalizmi*. İstanbul:Boğaziçi Yayınları
- Esman, M. J.ve Rabinovich, I.(2004).*Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*.(Çev. Avşar,Zafer). İstanbul: Avesta Yayınları
- Evans,L.(2003).*Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*.İstanbul :Örgün Yayınevi
- Fernea,R.A.ve Louis,W.R.(Editörler), (1991).*The Iraqi Revolution of 1958*.Newyork:Tauris
- Fleming, D.F. (1968).*The Cold War and Its Origins 1917-1960, Volume Two: 1950-1960*. London:George Allen and Unwin Ltd.
- Fraiser, T.G, Mango, A. ve McNamara, R. (2011).*Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*. (Çev.Doruker,F.).İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Fromkin, D. (1993).*Barişa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922*. (Çev. Harmancı, M.) İstanbul:Sabah Kitapları.
- Gaddis, J.(1997).*The Cold War,the long peace and the future*.Cambridge University Press
- Gaddis,J.(2015).Soğuk Savaş (çev: Cenkçiler,D.).İkinci baskı.İstanbul:Yapı Kredi Yayınları

- Garaudy, R.(2011).*İlâhî Mesajlar Toprağı Filistin*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Garnet , D.(1964).*The letters of T. E. Lawrence of Arabia* , Londra:Spring Books.
- Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (1979). *Arap - İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler*, Ankara
- Gerger, H.(2012).*ABD Ortadoğu Türkiye*. 5.baskı. İstanbul:Yordam kitap
- Ginat, R.(1993).*The Soviet Union and Egypt, (1945–1955)*, London:Psychology Press
- Ginat, R.(1997). *Egypt's Incomplete Revolution*.Londra: Frank Cass Publishers
- Golan, G.(1991). *Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev*. Londra: Cambridge University Press
- Goldschmidt, A ve Davidson, L. (2008) *Kısa Ortadoğu Tarihi* (Çev:Güler,A.) İstanbul: Doruk Yayınları
- Gönlübol, M. (1979).*Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*. Ankara: S Yayınları
- Gönlübol, M.(1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*.Dokuzuncu Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi
- Gönlübol, M., Sar, C., Esmer,Ş., Sander,O., Ülman, H., Bilge, S., Sezer, D.,Kürkçüoğlu,Ö., ve Bingün,H.(1996).*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Grogin, R. C. (2001).*Natural Enemies, The United States and the Soviet Union in the Cold War, 1917-1991*. Marylan: Lexington Books
- Guitard,O.(1966). *Üçüncü Dünya: Sömürgelerin Uyanışı* .İstanbul: Kitapçılık Yay.
- Gurtov, M.(1974). *The United States Against the Third World*. New York: Praeger Publishers
- Güler, Z.(2001) . *Arap Milliyetçiliği:Mısır ve Nasırcılık*.İstanbul:Yazılama Yayınevi
- Güler, Z.(2004). *Süveyş'in Batisında Arap Milliyetçiliği (Mısır ve Nasırcılık)*. İstanbul:YeniHayat Yayıncılık
- Gürün, K. (1983).*Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*.Ankara: Ankara Üniversitesi (AÜ) Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Yayınları.
- Hanak,H.(1972). *Soviet Foreign Policy since the Death of Stalin*. Londra: Routledge and Kegan Paul
- Harari, M.(1962).*Goverment and Politics of the Middle East*. NewJersey: Prentice-Hall
- Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.(1987) *Birleşmiş Milletler, NATO ve Varşova Paktı*, İstanbul ,137-139.
- Helmreich,P.C.(1996). *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*. (Çev.Erol, Ş.).İstanbul :Sabah Kitapları.

- Heykel,M..(1974). *Kahire Dosyası*.İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Hısham S.(1962). *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*
NewYork: Van Nostrand
- Hısham, S.(1966).*Nationalism and Revolution in the Arab World*.New York: Van Nostrand
Reinhold
- Hourani, A.(2005).*Arap Halkları Tarihi*.(Çev. Alogan, Yavuz).İstanbul: İletişim Yayınları
- Hurewitz, J.C, (1956). *Diplomacy In The Near And Middle East*. Princeton N.J: Van Nostrand
- Hurewitz, J.C. (1980).*Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar* (çev.Özselçuk,N.)
Ankara:Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları
- Ismay,L.(1956). *NATO İlk Beş Sene 1949–1954* (Çev. Bilge,S.). Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi
- İskit, T. (2017).*Diplomasinin Gücü*. İstanbul:Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jaber,K. A.(1970).*Arap Baas Sosyalist Partisi* (Çev.Ersoy,Ahmet).Ankara:Altınok Matbaası
- Karaca , T.N.(2011). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*.İstanbul :Timaş Yayınları.
- Karpat, K.(1968). *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*. New York:
Praeger
- Kasalak, K.(1993).*Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara:Genelkurmay
Basımevi
- Kaser, M.(1967).*Comecon*. London: Oxford University Press
- Kedourie, E.(1974).*Arabic Political Memoirs and other studies*.London:Cass.
- Kennedy, G .(1974).*The Military in the Third World*.Londra: Duckworth
- Khalidi, R.(Ed) ,(1991).*The Origins of Arab Nationalism* . Columbia University Press .
- Kissinger,H.(2000). *Diplomasi* (çev.Kurt,İ.) İkinci Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür
Yayınları.(Eserin orijinali 1994 yılında yayınlanmıştır).
- Kissinger,H.(2002).*Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?* İstanbul:Odtü Yayıncılık.
- Kreutz, A.(2007).*Russia in the Middle East (Friend or Foe)*.London:Westport Conn.
- Kuyaş, A.(2002).*Gençler İçin Çağdaş Tarih*. İstanbul: Epsilon Kitabevi
- Kuyucuklu, N. (1978).*Ekonomik Yardımlaşma Konseyi* İstanbul:İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- Kürkçüoğlu,Ö.(1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-70)*
Ankara:Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları

- Kürkçüoğlu,Ö.(1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara :A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- Laqueur, W.(1972). *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958-70*. Londra: Pelican
- Leslie,S.(1923). *Mark Sykes His Life And Letters*. London: Cassell And Company .
- Lewis,B.(2016). *Semitizm ve Antisemitizm*.(çev.Güldü,H.)Ankara:Akılçelen kitaplar
- Lloyd, G.(1938)*The Truth About The Peace Treaties, II*:Gollancz Limited.
- Luciani, G.(1990).*The Arab State*.Londra: Routledge Library Editions
- Lukas, Y. ve M.Battah, A.(1988).*The Arab- Israeli Conflict*. London :Westview Press.
- Mabro, R. (1974).*The Egyptian Economy:1952-1972*.Oxford:Clarendon Press
- MacFarlane, S.N.(1985).*Superpower Rivalry and Third World Radicalism*.Maryland: John Hopkins University Press
- Mandel,D .(2004). *H.V. Evatt And The Establishment Of Israel (The Undercover Zionist)*. London:Frank Cass
- Mansfield ,P.(2012). *Ortadoğu Tarihi* (Çev.Yolsal,Ü.H) İstanbul:Say Yayınları.(Eserin orijinali 1991 yılında yayınlanmıştır)
- Mansfield, P.(1975).*Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası* (çev. Ülken,N.) İstanbul:Sander Yayınları.
- Marx, K. ve Engels,F. (1977).*Doğu Sorunu[Türkiye]*. (çev. Fincancı, Y.) Ankara: Sol yayınları.(Eserin orijinali 1897 yılında yayınlandı)
- McGhee, G.(1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*.(çev. Çorakçı, B.) Ankara:Bilgi Yayınevi
- Mcgowan, S.A ve Collelo, T .(1988).(Ed.), *Syria: a Country Study*. Washington, 1988,s.29
- Mcnamara, R. (2003). *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East (1952–1967)*.London: Frank Cass
- Merih, T. (2006).*Soğuk Savaş ve Türkiye (1945–1960)*. Ankara: Ebabil Yayınları
- Mohammad, D. R. ve Thierry, K. (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*. İstanbul :Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Nasim, Z. (1975).*Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Yayın No.44
- Nasser, G. A.(1956).*Egypt's Liberation: The Philosophy of the Revolution*. Washington:Public Affairs Press. İkinci Baskı
- Nasser. G.A. (1955). *Egypt's Liberation*. Washington:Public Affairs Press.

- NATO Enformasyon Servisi (1995).*NATO El Kitabı* .Brüksel,s.178
- Olson, R. (1982).*The Ba'th and Syria (1947-1982)*.Princeton:The Kingston Press
- Oral, S.(1979).*Türk-Amerikan İlişkileri 1947-64*. Ankara Üniversitesi S.B.F Yayınları
- Oran, B.(2002).*Türk Dış Politikası*.Cilt 1.İstanbul: İletişim Yayınları
- Oran,B. (Ed),(2001). *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar Cilt I.(1919–1980)* . İstanbul: İletişim Yayınları
- Oran,B.(2002).*Türk Dış Politikası 1919–1980, C. I*. İstanbul :İletişim Yayınları
- Owen, R .(1992).*State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*.Londra: Routledge
- Öke, M.K.(1987). *Tarihten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler (1880-1980)*. Ankara:Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını
- Öke,M.K.(2002).*Filistin Sorunu*. İstanbul :Ufuk Kitapları
- Öndeş, O. (1976). *2. Dünya Savaşı*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi
- Özalp,K.(1998). *Milli Mücadele 1919-1922, I*. Ankara:TTK.
- Özcan,G. ve Kut,Ş., (Editörler),(2000). *En Uzun On Yıl: Türkiye'deki Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. İstanbul: Büke Yayıncılık
- Partha, C.(1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*.(Çev. Sami Oğuz, Sami).İstanbul:İletişim Yayınları
- Podeh,E. ve Winckler,O.(Editörler), (2004).*Rethinking Nasserism (Revolution and Historical Memory in Modern Egypt)*. Gainesville : University Press of Florida
- Pratt, J.W. (1965) .*A History of United States Foreign Policy*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Primakov, Y.(2009).*Rusların Gözüyle Ortadoğu*. (Çev: Tezcan,O.) İstanbul: Timaş Yayınları
- Risley II ,Dart Brooks(2010). *British Interests and the Partition of Mosul*, BA Thesis.The University of Texas at Austin.
- Roberts, D.(1987). *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*. London and Sdyney, Crom Hell,
- Salem.P. (1994). *Bitter Lagacy, Ideology and Politics in the Arab World* New York: Syracuse University Press
- Sander, O.(1967).*XX., XXI. Ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası*. Ankara: AÜ SBF Yayınları.
- Sarıay, Y.(1988).*Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*. Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Sayed , A.(1989).*Nasser and American Foreign Policy: 1952-1956*. Londra: Laam

- Scale, P.(1965).*The Struggle For Syria*. New York:Oxford University Press
- Sever, A.(1997).*Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu*. İstanbul: Boyut Kitapları
- Silan, C.S.(1948).*Amerikan Türk Yardımları*.Ankara :Genelkurmay Başk.Yayımları
- Sonyel,S.(2003).*Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, II*. Ankara:TTK
- Soy, H.B. (2004).*Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi* .
Ankara:Phoenix Yayınevi.
- Sönmezoğlu, F.(2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul :Der Yayınları
- Söylemezoğlu, G.K.(1939).*Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan
Mudanya'ya 1918-1922*. İstanbul :Kanaat Kitabevi
- Şen, S.(2004). *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım*.İstanbul:Birey Yayıncılık
- Tachau, F. (1994). *Political Parties of the Middle East and North Africa*. Londra: Mansell,
- Taylor, A.R.(1988). *The Islamic Question in Middle East Politics*.London:Westview Press
- Tören, T. (2008).*Bir müdahale aracı olarak dış yardım ve iki örnek: Truman Doktrini ve Marshall
Planı* .İstanbul: Ozgur University Pub.
- Tuncer, H.(2003). *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler*. Ankara:Ümit Yayıncılık.
- Türkkaya,A.(1969). *Amerika NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınları
- Türkman,S.(2007). *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın
- Uçarol, R.(2000).*Siyasi Tarih, (1789–1999)*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Umar,Ö. (2004).*Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye* .Ankara: Atatürk
Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Ülman, H.(1961). *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan
Diplomatik Münasebetleri 1935-1947*. Ankara: Sevinç Matbaası
- Van Dam, N.(2000). *Suriye'de İktidar Mücadelesi*. (Çev. İdiz, Semih ve Falay Çalkıvık,Aslı).
İstanbul: İletişim Yayınları
- Vatikiolis, P.J.(1978). *Nasser and His Generation*. New York: St.Martin's Press.
- Vatikiotis, P.J. (1997) *The Middle East: From the End of Empire to the End of the Cold War*.
Londra: Routledge
- Vatikiotis, P.J.(1984). *Arab Regional Politics in the Middle East*. London:Croom Helm Ltd
- Waever ,O.(1996).*The rise and fall of the inter-paradigm debate*.Cambridge University Press
- Wiles,P.J.D. (1969) *Communist International Economics*. New York:Praeger

- Yalçın,D.(2002).*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Yeşilbursa, B.(2007).*Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm (İngiltere - Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye 1945–1955)* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Zubaida, S.(1994). *İslam Halk ve Devlet*.(Çev.Oğuz,sami). İstanbul: İletişim Yayınları

Makaleler

- Abdel Nasser,G. (1955). The Egyptian Revolution. *Foreign Affairs*. 33(2),199-211
- Albayrak, M. (2005).Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*.3(2), 1–65.
- Aldrich,W.(1967). The Suez Crisis: A Footnote to History. *Foreign Affairs*. 45(3), 541-552
- Andrew, C.M. ve Kanya-Forstner, A.S.(1974).The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914- 1918. *The Historical Journal*. 17(1), 79- 106
- Arı, T ve Koç,E. (2014). Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.(42),225-232
- Bilgenoğlu, A. (2011). Mısır 26 Ocak 1952: Kahire'de Kara Cumartesi.*Toplumsal Tarih* (213),30-37
- Bilgenoğlu, A. (2017). Hasan EL-Benna ve Müslüman Kardeşler'in Vatan ve Milliyetçilik Kavramlarına Bakışı.*Yeni Fikir* (19), 309-322
- Bostancı,M.(2013).Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış Dergisi* 7(13),171-184
- Dağı,Z.(2006).Ortadoğu Denkleminde Büyük Güç Rusya: Hamas Krizi ve Lübnan Savaşı. *Avrasya Dosyası*.12(2),252-272
- Dawisha, A. I.(1974). The Transnational Party in Regional Politics: The Arab Ba'th Party. *Asian Affairs*.5(1),23-62
- De Booy, H.T. (1937).The Life Lines of the British Empire. *Pasific Affairs*.(2),161.
- Dilek,M S. ve Küçük,E.(2012). San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni politikası. *Turkish Studies*. 7(3), 959 -971.
- Eppel, M.(1992).Iraq Politics and Regional Policies. 1954-49. *MES*. 28(1),111-113
- Eryaman, A.(2017).20 Yüzyılın Başlarında İngiltere'nin Filistin Politikası. *The Journal of International Civilization Studies* .2(1), 3-30.
- Fitzgerald, E.P.(1994).France's Middle Eastern Ambitions, Sykes-Picot Negotiations, and Oil Fields of Mosul, 1915-1918 .*The Journal of Modern History*. 66 (4), 697-725

- Galvani,John.(1975). Syria and Baath Party. *MERIP Reports*. (25),3-16
- Haas, E.B.(1952). The Reconciliation of Conflicting Colonial Policy Aims: Acceptance of the League of Nations Mandate System. *International Organization* .6(4) 521-536.
- Heikal, M.H.(1978).*Egyptian Foreign Policy*.(7),714-727
- Issawi,C. (1971).Growth and Structural Change in the Middle East .*The Middle East Journal*. 25(3), 309-321
- İnce ,E. (2017). Suriye'de Baas rejiminin kuruluşu ve Türkiye. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi dergisi*. Yaz (1), 261-280
- Kamel, A.(1974). Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri. *Dış Politika-Foreign Policy*.4(4),5-20
- Kasalak,K.(2016).İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* .3(25),65-78
- Kedourie,E.(1964).Cairo and Khartoum on the Arab Question, 1915-18 .*The Historical Journal*.7(2),280-297
- Kemal,C.(2010).Osmanlı'nın Filistin Cephesindeki Son Muharebesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. (45) ,37-69
- Khoury, P.S .(1991). Contunity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries. *American Historical Review*. 96(4-5) , 1374-95
- Klieman, A.S. (1968).Britain War Aims in the Middle East in 1915. *Journal of Contemporary History, The Middle East*. 3(3), 237-251
- Korkmaz,S.(2016).Menderes Dönemi Türkiye Suriye İlişkileri (1950-1960). *Asia Minor Studies-International Journal Of Social Science*.4(7),55-99
- Mearsheimer,J.(1990).Back to the Future.*International Security*.15(1),7-15
- Mosely, P.E.(1964).Soviet Policy in the Developing Countries. *Foreign Affairs*, 43(1),87-98
- Nadelmann, E.(1982).Setting the Stage: American Policy Toward the Middle East 1961-1966. *International Journal of Middle East Studies*.(14), 435-457
- Özdemir, A.(2016). 1952 Mısır'da Hür Subaylar Darbesi. *Ortadoğu Analiz Dergisi*. Eylül- Ekim. 8(76),32-35
- Özkan, S.H.(2007). 17.yüzyıl Sonları ile 18.yüzyıl Başlarında Osmanlı Rus İlişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi . *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (14), 47-62
- Pazarıcı,H.(1972). Comecon Hukuksal Yönü.*Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* . 27(3),217-255
- Perthes,V.(1991). A Look at Syria's Upper Class: The Bourgeoisie and the Ba'th. *Middle East Report*. (170), 31-37
- Rouleau, E.(1967). The Syrian Enigma: What is the Baath. *New Left Review*. (45) ,53-65

- Rüzgar,M.(1991). Ortadoğu ve Baas Partisi. *Birikim*. (22), 18-21
- Serbest,B.(2016).Bağdat Pakti'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü .*Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*.5(3),401-424
- Stevens,G .(1957). Arab Neutralism and Bandung. *The Middle East Journal*. 11(2),139-152
- Syed ,A. (1984). Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958-1980. *International Journal of Middle East Studies*. 16(3),301-23
- Şahin,İ. ve Şahin, C.(2015).Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli oyunu :Skyes- Picot Anlaşması. *International Journal of Social Science*, (38), 241-262
- Umar, Ö.(2002). Osmanlı Döneminde Yahudilerin Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12(2) ,421-438
- Ülger,İ.K (2016).Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerine Etkileri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6(2),131-151
- Ülman,A.H.(1958).Ortadoğu Buhranı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.13(4),232-261
- Ülman,H.A.(1968).Türk Dış Politikası'na Yön Veren Etkenler,1923-1968 . *Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi* 23(3), 241-273
- Watenpaugh, D.(1996). Creating Phantoms: Zaki al-Arsuzi, the Alcxandretta Criss. and the Formation of Modem Arab Nationalism in Syria. *International Journal of Middle East Studies*. 28(3),363-389
- Yeşilbursa, B. (2004).Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri. *Türkiye Günlüğü*.(77),75-115
- Yeşilbursa, B. (2011).Bağdat Paktı (1955-1959), Tarihin Peşinde. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (6),85-100
- Yeşilbursa, B.(2009). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 29, Özel Sayı II, Temmuz ,s.1315-1343
- Yeşilbursa, B.(2010). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası.*History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*,67-9

Tezler

- Akman, H. (2003). *ABD'nin Ortadoğu Politikaları ve Türk Dış Politikasına Etkileri (1952-1964)*. İstanbul Üniversitesi S.B.E Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Marım, Y. (2010).*1946-1960 arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora tezi , Isparta.

Tekdal, A. (1992). *British Policy(In Palestine) Towards the Establishment of a Jewish National Home,1915- 1929*.Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Peters,G and Woolley,J.T. Dwight D. Eisenhower: "Statement by the President on Military AidtoPakistan.,"February25,1954. *TheAmericanPresidencyProject*.<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=10171>,erişim tarihi:07.03.2018

Yıldırım, B. *Siyonist Hareketin Kuruluşu*. <http://home.arcor.de/filistin/filistin / islamidonem / siyonistisraile / siyonisthareketinkurulusu .html>, Erişim Tarihi :7 Mart 2018

Yıldırım,B. <http://home.arcor.de/filistin/filistin / islamidonem / siyonistisraile / mandayonetimi.html>, Erişim Tarihi:6 Mart 2018

Bildiri Kitapları

Kuran, E. (29-31 Mayıs 2003).II. Abdülhamit Dönemi Tarih Kaynağı Olarak Sadrazam Said ve Kamil Paşaların Hatıraları. *F.Ü. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri Bildiriler*, Elazığ, s.30

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Özlem Toker Gökçe

Doğum Yeri ve Tarihi: Afyonkarahisar / 05.11.1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Ege Üniversitesi / İletişim Fakültesi / Radyo-Televizyon ve Sinema

Lisansüstü Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü /

Uluslararası İlişkiler / Yüksek Lisans

Bildiği Yabancı Diller :İngilizce

İş Deneyimi :2005-2012 Santa Farma İlaç San. A.Ş. Tıbbi Satış Temsilcisi

İletişim : e-posta Adresi: ozlemtoker80@gmail.com

Tarih : 03.12.2018